

СТАРИЙ КРИМ

передмістя Маріуполя

Донецька обл.

ХАРАСАХАЛ Федора Дмитрівна. Пісенник.
Зошит, 16 x 20,5 см, 86 стор. — *СКХ*.
Усі тексти збірки укладачка нам прочитала
й проспівала.

ШЕСТОПАЛОВА Лідія Миколаївна. Пісенник.
Зошит, 16 x 21 см, 8 арк. + окремі аркуші. —
СКШ.

АРАБАДЖІ Февронія Анастасівна, 1904 р. н.
ДАВИДОВ І.А., 1938 р. н. (інформант С.Н.Мура-
това)

ДЕЛІВЕРОВА Лідія Онуфріївна, 1938 р. н.

ДЕРЕМОВ Ілля Митрофанович, 1911 р. н.

КІОР Софія Іллівна, 1900 р. н.

ПАРАСКЕВА Олександр Георгійович, 1897 р.н.

ТАНАЧА Василь Іванович, 1937 р. н.

ХАРАСАХАЛ Федора Дмитрівна, 1906 р. н.

леме сырам вар ону саа, йорух тэкаран. О хары да
йарын абунда четтэ хапуун йанна отуражах. О буй-
гүн олмай. Йарын д'ележек. Буйгүн — эр адам.

О наз башлай түркү сөлемэе — чах бунда шит-
лий. Бизимжез сөлей эр бир шийин. О сана ба-
шындан алып чах сонунажаз түркү өгретир. Йаз-
дырыр. Ёшенме, йарын вар о харийе. Вар хапуун
йанна. О, хапудан, молошний, йолламай бирни.
Сен дэ сөлерсин: "Мен саа д'ельдим, жижа. Абра-
да отурух, лафетэйик", — дэрсин, о саа Арзылен
Фамберин, Ашых Фарибин эпси сөлер, Т'өроғлу-
ну да. Олар эпси дэ бир йере сөлений. Мен саа тэ-
каранны сөледим, штэ. Энди башма халмады би-
ший дэ. Хасеветим чох. Отуз йашна оғлуму гөм-
дүм, оғлум. Оон чүн.

Душенка бек чох билийдим. Ёле чох! Ва-а! Нас
отруйдух! Эт'имиз харавлуйдух. Насын отруйух да
уйдуруйух та, нас башлайых сөлемэе! Азар-азар,
сырасыйлен тўшей ахылна, эбет. Не хадар да бой
түркү билий эдим ама!

Меэм аблаам... жижаам хызы Киевдэ отруй. О
геолог. Хызы да пианина чалай. Бизимжез лафе-
тий. Йани. Сен, чаре олса, звонить эт тэ вар. "Жи-
жана вардым, — дэ, — беле-беле түркүлер йаздым",
— дэ. Вар, оғлум, олар сени принимать этэр. Та-
нышлых, сен билийсин, наз буйүк ший. Оларын
онда бир абеле сеэн д'ибик бизим алх. Йарым ди-
ли бизимжез, йарысы казахчас. Бир эриф. Олара
эр т'еси бир хардаш. Ёле варып д'елий.

Хожасы артистти. Т'итти Чехославйаа... наз
сөлений абу?... турический путёвка. Т'итийлер. Че-
хославйада чомдуруйлар олары. Боғулду. Д'ирим
сет'из артист. Отузу да туристы. Эпси боғулду.
Олары батырмышлар. Дийлер т'и, дэнизин чине
вармыш мина, патламыш та. Эр бир ший олмаа
сырасы вар. Дөгүш олду д'ечти. О да халды хожа-
сыз. Хожасы йох. Анасынын да хожасы йох — о,
дөгүш башладыгы гүннери дильсизлер алып т'и-
тийди. О т'еретин дэ йахтлар олары. Вағоны йахт-

Д'есиннер

Ф.А.Арабаджі

МАСАЛЛАРЫН эписин дэ унуттум, оғлум.
Мен саа доғру сөлейим. Бир йыл д'ери дэ
олмуш осан, сана олары сөлер эдим. Маа
бир т'ере даа д'еэп йаздлар. Шеэрдэн. Ама эрт'ен
энди.

Арзылен Фамбер — бу халис масал, штэ. Халис
масал бу, ах оғлум! Бу масалы саа о хары сөлер,
Киор София. О тэк түркүйлен д'езей. Оон чүн
унутмай о. Биз эт'имиз уйдуруй эдик. О мени до-
ғуртуйду, мен ону доғуртуйдум. Ах, эбет, сырай-
лен тўшмей дэ ахылма. Бильдиклерим дэ унуттум
да энди. О хадар унутмаа чаре вардыр, штэ!

Абу масалларын түркүлерин сөлемэе — ғайдэм
йохтур сөлемэ — сөлердим ама! Нефесим йетиш-
мей дэ. Энди лафетмэе дэ гүч маа. Пўтүнү да сө-

лар. Фугасный бомба атмышлар — йанмыш. Ана да хожасыз, хыз да хожасыз. Хызынын бидэне оғлу вар, онунжуйа варий. Штэ, абеле, сеэн харердир. Бири дэ отуз беш йашнадыр. Сен хач йашна йа? Штэ, отуз беш йашна о да.

Олар отруйляр улица Фрунзедэ. Йа сен? Бахша сохакта? Эбет тэ. Бир сохак йох, эбет, онда. Олар полкун йанна отруйду. Полк снимать эттлер дэ, олар бунда квартира вердлер. Орачыхта полк занимать этти оларын йерлерни. Олар д'еэжеклер маа. Качан пейдоса, кукурузлары, о вахт. Хорада харпуз сачтым, хавун сачтым. Олар д'еселер, йей-жеклер.

Аондан чак д'ельмишсин? Нейе д'ельмиштирсин йа? Йувунмаа д'ельмиштирсин йа? Орада ишлийсин? Йа насын сен бизимжез билийсин? Огренийсин д'езе-д'езе, өле? Варыйсын урум кбйлерне. Ондан да йазып алыйсин. Штэ, сен йазмайа д'ельмиш осан, мен саа сөлийим бирин даа.

Сентирдэ отруй — Карлик Лёник дийлер. Тиме сорсан, сөлерлер саа, гөрстээрлер. Оон анасы да бек т'амиль. Түркүлер сөлей. О аста дөгүль. Ой, сөлей! Масал түркүлерин дэ сөлей, беле бой түркүлери дэ сөлей.

Сентирдэ абу нивермағымыз вар мы... Бу, нивермағ, абу. Абу — көше. Ону д'ечерсин, абеле дэ йолу бйана д'ечерси. Сен шини т'итэжен ни — сағ тарафа олар. Онда аралых вар. Аралығын йанна да хуйу вар. Хуйуйу аннайсын ны? Су чеклен. О йол ортасна дуруй. О хуйу д'ечерсин, д'еч т'ит. О көше эв. Ондан бир эв даа. Ычүнжү эв — бу Карлигин эви. Балабан эв. Сағ тарафта. Йани. Штэ. Сорарсын: "Чаре вар ым сизе д'ирмеэ?" — дийин. Бизим дильнен сөлесен, оон анасы аман да принимать этэр. Йахшы исаннар. Йарамай дөгүль.

Алха — бир адам бин адама йарамай, оғлум. Эр бир түрлү олду.

Штэ, Лёняан анасы бек чох түркү билий. О да т'амиль. Штэ, сен хайттығын т'ерети д'ир олара. О да меэм хадар. Эвельт'и түркүлери о да сөлей. О аста дөгүль. Мен энди он йындан бери оперировать олундум, неудачный да. Аста да аста. Аста, штэ, энди задышкам боғай. Нефесим йетишмей. Мен энди сөлемэе оламайым. Пхадар сөлесем саа, штэ, даа не сөлейим, оғлум? Бир дэнечик таа сөлейим. Ах, не чох та оларын йери ама.

Ах, напайым, нелейим?
Ахшамных йа нелейим?
Ах, бу дэртлер башма д'ельди —
сырмы да тиме сөлейим?

О да гүзель түркү. Түшмей, штэ, ахылма. Тименер билий, олар да, бет'им, даа сөлей саа. Мен энди бильмейим.

Бу хонушумуз ольдү.

Абу йарын харавлу отуражах хары, чох масал билий о, масал түркүлери дэ билий, бой түркүлери дэ. Гүзель сөлей. Параскева, штэ, ольдү даа. Билийим, штэ. Александр Григорович. Ольдү, оғлум. Эм даре чалайды, эм сөлейди, эр биший дэ билийди. Ольдү. Гүзель адамды. Штэ, бу Киор Софьяларын хонушсу эди о. Олар сыдырғы топланыйды мы, оон түркүлерни, штэ, чохсну Киор Софья билий. Сөлер, штэ, йарын.

Сен сөлерсин: беле-беле адам, дэйн, о саа аман да сөлер.

Йа Сиз нерели? Бизим дили билийсиниз. Каранили ми? Оле ни? Эст'и Каранидэн? Кийеве дэ отруйсу? И, огренип т'итмиш тэ... Меэм д'елиним дэ каранили. Бир оғлумун. Фаля ады. Зымбаан торну. Зымба Трыфонун. Бильмейсиниз? Эбет, бильмейдирсин. Сен йашларынт'и бильмейдирсин.

Варсан Киеве, сөлет абуларын: "Сеэн жижандан йазып алдым", — дэп. Сөлет. Сөлет, диннесинер дэ "Ва-а!" дэрлер. Ой, напайым да нелейим! Анда вар ым? Штэрлер. Дэ варсан, дэ т'и, пеклей, кукуруз качаннары оса, д'ейежек ми шини? Варажах мы шини? Харпуз да, хорада хавуннар пишсе, харпузлар пишсе, д'ейежеклер. Д'есиннер. Д'е-эсиннер...

Давитлер миннети

C.I.Kiop

ГҮЗЕЛЬ ЙЫРЛАРДЫХ ама, шинжик энди бильдиклеримизи унуттук. Оле Савка аға варды — эм масал сөлейди, эм түркүснү сөлейди. О вахта йаштым. Ахшам оса, д'елий дэ сана, эм түркү сөлей дэ, ону йаздырий. Ахшам оса, чығрыйляр да ону: "Д'ель", — дэйн. Ону эр ахшам чығрыйлярды. Бүгеже сендэ, йарын ахшам мендэ, өбүр ахшам... О эр ахшам эвдэ йатмайды. О масал сөлейип, түркү сөлейип д'езийди. Айағы да топалды, заваллы. Айағы да абеле бурухту. Тутуп-тутуп д'езийди. Савка аға дийлерди. Чохтан-чохтан ольдү энди. Пек чохтан ольдү. Бир д'ирим йыладыр, д'ирим д'ирим беш йыладыр олуйду.

Мен бильмейим. О адам билийди. Йа олары сөлемейик, эбет, энди. Анам да сөлемейди олары, Ашых Ғариби. Т'өроғлу-Мороғлу — олары, хартлар варды, сөлийлерди. Биз душенка пек сөлейдик. Отамаа варийдых, душенка сөлейдик анжа.

Айда, олуй энди, олуй-олуй. Эй, билийдик ама, энди унуттук, колхозда ишлей-ишлей. Энди пензияда. Мен энди сексен йашна. Хоншум брыгадир

олду. Маа раат вермей. А штэ, бунда д'ельдим. Ўч кўндэн бери бунда. Ахшамажес бахайым. Ахшам хайтыйым. Йарын бахша адам. Айда, бир дэне дэ душенка сөлейим...

Айда, олуй даа. Бу хадар ший сөледим. Йа Эвре йа нахадар сөледи, Арабажи? О, бет'им, бахша тўрлўдўр.

Киор Петро Лазарович — она вармаа лазым. Петро Лазарович, Андрей Лазарович — аға-хардаш. Олар да гўзель билийлер. Энди пензияда чохтан бери ао Петро Лазарович. Башы бийаз. Пек хартланды. Ўч оғлуна эв йапты. Йардым этти ўч оғлуна. Бири оғий оғлу, эт'иси доғмуш оғлу вар. Тахымна эв йапты. Пек ишлээн адам.

Мен абунда отруйум, хапу ачайым. Ону ачайым ахшамайжес. Йарын да бахшасы. Обўр гўн йене мен. Йетмиш кўмўш. Ахшам пеклийим т'итийим. Саба адам д'еий. Йеже энди хатнамайляр. Кўндўз хатнайляр.

Саат ўче д'ележек сығырлар. Саат ўчтэн сора саат сет'изе дэ сағайляр. Ондан сўтлер алт'итий. Мен дэ ортэйим хайу да т'итийим. Узах та отруйум бундан.

Напам йа бахша иш? Ишим... тэк ону. Гўч дўгўль. Лазым ону йаппаа.

Бой тўркўлеры бильмейим. Билийим ама, унутум. Сөлейим дэ. Анам ольдў — он алты йыл олду. Анам, ой, сөлейди! Мен дэ аондан парча-парча оғрендим. Анам да, о нас сөлейди! О, эст'ихырымны. Эпси. Бабаам сойляры шеэрдэ.

Бабам эст'ихырымны мы — шеэрдэ ишлий. Бабамдан хайыр баштан кўйдэ хазахчас билен йохтурду. О йашлыхтан т'итмиш онда. Бабасы ольмўш, анасы ольмўш. Аблаларын йанна — эт'и абласы да шеэрдэ. Шеэре хожаа чыхмыш. Олар сколя вармыш онда. Хазахчас билийди бабам. Бабам бек билийди хазахчас.

Йашлыхтан ольмўш бабалары, анасы. Алмыш ону аблалары. Анам хазахчас бильмейди ама, эсабна билий, эсап билийди. Анам да зенд'ин хызийды. Кўйўн чине амбарлар вармыш. Папум да амбарчийди. Анам да эсабна пек гўзель билийди. Бабам гўзель адамды. Бабам выставкаа варан адамды. Выставкаа вармыш. Оле гўзельмиш.

Бабам д'ирим беш йашна, он беш йашна алмыш анамы. Гўзельлиги чўн. Насын гўрмўш анамы о шеэрдэ, абуларна т'иттигине, аман хайтмыш шеэрдэн дэ. Бабама вармыш д'елин. Анам он беш йашна эди. Бабам д'ирим беш йашна. Салдатлара т'итэнмиш. Баштан ўч йыл, эбет, салдатлых та. Оле эди. Бабам д'ирми сенедэ ольдў чах. Тифтэн. Биз дэ чох халдых йеримиздэ.

Анам гўзель бахты бизи. Не асталых, не ачлых, не чуплахлых та, не пиший — оле йашады. Мен дэ элли йыл колхоз ишледим. А пензиям отуз беш кўмўш ахчи.

Хорам вар. Тавух тутайым. Чигит сачайых. Хардашым хапусна эв йаптым мен. Балабан эв йаптым. О балабан эвимче йалныз мен отруйум шинжик. Хардашым ольдў. Хардашымын оғлу меннен отруйду. Шинжик закону бильмейсин? Бир харыйлен отурмайляр. Эт'инжи харыйы алды. Эт'инжи хары да квартира алды. Абу чах чет-тэт'и эвлердэ. Онда т'итти. Йазын д'елий. Хышлых отруйум йалныз. Анам олендэн бери.

Эрт'енже сөлейдик. Олен хардашым да гўзель сөлейди. Эпимиз сөлейдик. Варайдых чөле, арабайлен, отамаа. Колхоз йохтурду. Дэ сөлейдик душенка. Энди йыллар — унутулду.

Хардашларым тахымы оле bize. Эпимиз хары. Ўч тэнейди. Бири ольдў. Эт'иси халды. Энди эпимизе чаре вар ольме. Бир дэ Кобанда, хызхардашым. О да энди харт. Аблам энди сексен йеди йашна. О беле гўзель сөлейди хызлығна! Бизим оле сойумуз — барымыз гўзель сөлий.

Бабаам доғмуш хардашы т'итмиш чобанных этмеэ. Он беш йашна даан. Бизим кўйдэн хойуннары Кобана айдап т'итмишлер. О да энди дэлханны. О да т'итмиш. Хойуннары бахайды. Ондан сора, Кобана айдаан сора хойуннары бўйўклери хайтыйляр эве. Бу йалыныз халый кўпеклернен хойун йанна.

Д'елий ўч атлы, хылычларыны чектлер:

— Вер хой.

О да д'ирим йашна мы, д'ирим беш йашна мы, оғлан:

— Нас верейим сизе?— дий.— Бўйўклер т'итти эве. Версем, сучларлар мени. Вермейжем. Напсаныз маа, этиниз — вермейжем.

Адамы урмайляр. Кўтэрийлер хой — эн первойну т'есийлер хылычнан. Т'есийлер дэ т'итийлер. Буун аман дили бағланый.

Йазайляр ағасна. Папума йазайляр: "Д'ель, абеле-абеле олду. Лафетамайым, биший лафетамайым". Сора, эве д'елен сора пельтэк-мельтэк энди башламыш лафетмеэ.

О олмуш бидэне т'емечежи. Кўйдэн дэ алмыш хыз. Хызлар д'ельмеймиш она. Волонтёровкадан алмыш. Насын чыхаймыш шеэрин йанна, отруймуш скамийе, башлаймыш чалмаа — хушлар да тэпедэ учайлярмыш оон тўркўлерне, оон аваларна! Аон чўн да — бизим минет о. Аон чўн дэ Давитлер д'ибик тўркўжў йохтур. Мен дэ Давитлердэн. Анам Давитлердэн. Ағалары — йеди

ағасы варды. Эпси дэ түркүжү олмуш. Штэ, өле олмуш о адама. Хушлар да айляныймыш башынын үстүне.

Сора варып Волонтёровкадан алып хыз. Йенди дэ даа пельтэк-пельтэк лафетий дэ. Харысы да энди ольдү, д'енди дэ ольдү. Вар балалары шеэрдэ. Энди балалары да харт. Бу оланчыгы беканам алды, бабаам доғмуш хардашы. Оларын аналары йохмуш. Оон хардашлары халмыш чох, о да т'итмиш хойуннара, хойун бахмаа.

”Давитлер миннети“ дийлер. Анам да Давитлердэн. Папум бир т'есек хардашы өстүрмүш. О зенд'инди, папу. Эт'и папум да зенд'инди. Абу колхоз чыхмадан хардаш балалары варды бизим. Бир зенд'ин йанна, хызыны алды — үчт'ийов варды. О зенд'ин адамын да атлары да, эр бир шийи... Үчт'ийов варды. О өле бир адамды — абу сыжахта тэри халпах д'ийийди о адам. Ана, халпағы — чат[ы] т'ибик тэрисе. Йаз мы, хыш — чыхармай о тэри халпағы. Насын сыжах оса осун — өле д'ийий, штэ, о тэри халпағы. О, башына тэри халпах т'ийийди. Йазын да, сыжағна да. Чхармайды башындан. Бу өлейди. Гүзель — өле түркүлер сөлейди! Фнат. Абйанда сөлесе, бийанда четтэ отруйляр — Фнат Фёдорович! Йа дүгүне варийлярды, йа барйам д'езийлерди — Фнат Фёдорович сөлий!

Ама, колхоз чыхты башна. Раскулачоват этмедлер ама, шорбажлигни алдлар мы — ольдү. Баллар да халды. Үч тэне баласы. Харысы ольмүштү баштан. Эт'инжи хары алды, йаш хары алды. Гүзель адамды. Пек гүзель. Вай, сөлейди! Фнат Финдик.

Йа ойнамаа? Эт'и дэнейди авеле көйдэ, ойнааннар. Өле дэ ғайыб олду заваллы. Колхоза д'ельдиги т'ерети. Хырх йашна вармыш. Да өле ольүсүнү дэ түркүнөн алып т'иттлер мезарлыға. Түркүнөн. Оларын хардашлары, ағалары түркүнөн алып т'иткен ону мезарлыға. Өлейди хардашлары да. Омузларын сне, түркү сөлейип... Аблай хар! Та... чамур! Өле алып т'иткен мезарлыға. Өле адамды. Өле адамнар халды мы шинжик?

Айазма

С.І.Кіор

ШИНДИ ДЭ Эт'и Хырымда т'исемиз вар, папазымыз да вар. Онда, т'исеяе, азбарна эвлер вар. Онда отруй. Бир дэ баласы варды, ольдү. Шеэрдэ, портта да, эви вармыш, онда да вармай чох, бунда отруйляр хары-хожа. Тэк хары-хожа, эт'иси халды. Д'енди дэ хазах. Йаш эриф. Йаш адам даа. Чохтан бунда отруй. Хышта. Йазда, бет'им, отурмайляр.

Айазма биздэ т'исеяе олуй. Т'исеяе варийляр. Хышта о. Фота дийлер. Айаз олуй о вахта. Варып су алыых, айазма суйу. Өлүйе тутайсын, мезарлыға тутайсын. Өльсе өлү, көшелерне тōкийлер дэ, ондан сора өлүйү хойайляр. Онда сора, папаз т'етирселер, папаз эвдэ тōкий дэ табуутун круғомуну, печатлых этий дэ алып т'итийлер мезарлыға. Охутмаа варий да папаз — т'аат верселер, варий, т'аат вермеселер, вармай.

Чобан авасы

В.І.Танача

БИР ВАХЫТТА бир чобан аға варды. Оун да пек чох хойуну варды. Она да д'еийилер хырсызлар хойуннар алмаа. Чобан аға дий т'и:

— Аны, мен бир ава да чалайым кларнеттэ.

Хырсызлар пек интересоваться эттлер. Башлады чалмайа. Көпеклер шиттлер оун чалдығны. Көпеклер дэ пеклийди эвин чине. Оун да хырх тэне көпеги варды. Көпеклер чыхамайляр. Башлады көпеклер айахларынан эвин дибиндэн тэшик тэшмейе. Тэштлер тэшик, чыхтлар көпеклер.

Чыхан зора көпеклер хырсызлары парладлар. Чобан аға да сағ халды. Онда сора ойун чалып башлады ойнамайа...

Бу, бир ойун авасы, урум ойуну. Ону ойнайляр дүгүндэ.

Тильт'и

І.А.Давидов

Бир ғарип адам жить этиймиш чөльдэ, чалачта. Хапөгне дэ вармыш дрек, үстүне дэ вармыш йүзүм. Бир т'ере д'елий бу дреге тильт'и алмайа йүзүм дэ йүзүмнери ашай. Сонна бу адам хазай дэрен чухур дрегин дибне.

Тильт'и д'елий йене йүзүм чалмайа — йыхылый чухурун ичне. Адам тильт'ийи тутай, тильт'и дэ дий т'и:

— Брах мени, ағалых, мен саа чох ший этэrim.

Адам брахый тильт'ийи. Тильт'и т'итий, варый бир падушая да дий она:

— Бизим падушамыз зенд'ин, алтыны чох, ғрабаркасы йох алтын ольчемейе.

Падушая верий она ғрабаркайы. Алып ондан алтын ғрабаркайы, т'етрий дэ брахый чалачын ардна. Алты гүн дүрүй ғрабарка чалачын ардна дэ

т'етрий тильт'и ғрабаркайы падушшаа дэ стий падушадан гүмүш ғрабаркайы. Т'етрий гүмүш ғрабаркайы, брахый чалачын ардна. Ғрабарка чалачын ардна алты гүн дуруй. Сора йене т'етрий падушшаа ғрабаркайы да дий:

– Вер хырх арабаларыны.

Падуша верий она, о да арабалары алып т'итий. Көтрүй бир падушашлыға да сөлий бу падушашлыхтат'и куваллара:

– Йапыныз арабалары – йалтырасыннар!

Куваллар йапайлар арабалары, йекийлер атлары дэ тильт'и т'етрий арабалары бу падушшаа. Падуша да дий т'и д'енди башна: ”Ах, бу арабалары йапан падуша хызмы алайды!“

Сора тильт'и йене д'елий чалача. Йолда д'ельдиктэ йыртых чекмен тапай, д'ийдирий чекмени бу адама да өле дэ ону падушшаа алып т'итий.

Т'итийлер, т'итийлер дэ гөрүйлер – денизин четне бир д'еми чомай. Д'емидэт'и адамнар хутлуйлар. Пшийлери халмамыш – эпси суйа чомуш.

Тильт'и чапыш варый д'емийе, гөрстүй йыртых чекмен д'иймиш адамы дэ сөлий тахым исаннара:

– Сиз бу адамы “бизим падушамыз” дэниз.

Бу хутулмуш адамнар варыйлар бундат'и падушшаа, сөлийлер она:

– Иштэ, бу бизим падушамыз. Д'емимиз чомду, пшиймиз халмады. Падушамыза бир дэне парланых чекмен тапыш д'ийиндирдик. Д'ийиндир падушамызы!

Падушшаа тит'ийлер урба.

Тильт'и падушшаа сөлий:

– Бу падуша меним ағам, арабаларыны да йаптырды, сенин хызны алмайа истэй.

Падуша хызны бу падушайа вермейе хайл олуй. Гүзель дүгүн йапайлар. Сора да т'итийлер тильт'инин ағаснын падушашлығна.

Тильт'и дэ түшүнүй: ”Нерейе мен олары көтүрейим?“ Чапай т'итий өгне. Варый бир падушшаа, сөлий она:

– Бир падуша д'енди аст'еринен д'елий сени ольдүрмейе.

Падуша да дий:

– Нерейе сахланайым?

Тильт'и дэ дий:

– Бир т'ебен дибне.

Падуша д'ирий т'ебен дибне. Тильт'и дэ йахай т'ебени, падуша да йанай атэштэ.

Тильт'и сөлий бу падушанын тахым исаннара:

– Азирлениз столлары, алыныз давул, зурна, даре, саз, т'емечелери, чыхыныз д'елен исаннара харшы.

Адамнар чыхайлар да о исаннарнан хошуп та д'ери д'елийлер. Башлайлар хонушмайа. Хонушмасы питий дэ тильт'и исаннара дий т'и:

– Мен ольсем, гөмерсиниз мени зурналарнан.

Гүннердэн бир гүн тильт'и собаа харшы йатты, айахларыны ольмүш д'ибик узатты. Падуша алып тильт'ийи айағындан дэ атай тарамайа.

Тильт'и д'елий д'ери дэ сөлий падушшаа:

– Мен сөлерим харына эпчи!

Адам алып тильт'ийи дэ урай йере харшы.

Сора тильт'и хахай, варый да сөлий бу адамын харысна:

– Сенин хожаң ғарип адам, падуша дөгүль, сана да алдатып эвленди.

Сонуна падушанын хызы хожасын брахый, д'енди бабаснын эвне д'ери хайтый. Бу адамы да хувайлар падушашлыхтан. О т'итий д'енди чалачна жить этмейе.

Аталар сөзлери

Л.О.Деліверова

АҒЫЗНА ПАХЛА СЛАНМАЙ. Насын саа нестэтийсин абуну? Бу исан, не шитти, аман да сөлий. Бир д'изли ший тутмай, ағызын чине. Аннайсын сен мени? Она пший сөлийсин – о аман, совутмаан, аман да варыш бахшасна сөлий. Лаф харыштырый өле. Она пший дэ сөлемее чар йох.

АҒЫЗЫ вар, дили йох. Бек йуваш исан. О лафетмее севмий. Оон ағызы вар, дили йохтур, дийлер. Аз лафетий.

Алма директэн узах түшмеймиш. Өле дийлер т'и, гүзель анаан гүзель баласы о[луй].

Алма, пиш, ағызма түш. Осал исан, ишлемее севмей. Эр бир ший азир пеклий. Өле сөлийлерди, штэ, адам йатыймыш дрегин дибине, үшенмиш таа хопарып йемее: түшсе алма, йейжек. Ач йатый директин дибине – хопарып йемее үшений. Түшсе, о вахты йейжек. Бек осал адам үчүн бу сөлений.

Анд'и бармағын т'есийсин, о ағрый. Ана дий т'и, меэм беш балам, беши дэ мана бир. Бир бармағым т'ессем, о да ағрый. Эт'исин т'ессем, о да ағрый. Өле сөлийлер. Бири-бири, кичиги ми, бұ-

йүгү мў, дий т'и: "Сен мени севмийсин, ону севийсин". Анаа да бир олар. Тахым баллары бир. Штэ, оон чўн.

Араба хырылан сора чох йол тапыллы. Исана хатэ оса, йарамаз ший оса... Иштэ, пиший олду сана. Йарамаз ший олду сана. Хатэ олду. Дийлер т'и: "Ах, вармайайды, буну, штэ, этмейейди, беле этмейейди", — чох тапыллы йол. Ама энди д'еч олду. Хырылан сора энди д'еч. Энди олмуш о ший. Штэ, беле сөлесем. Исан т'итий бир йере. "Ах, т'итмейейди, — дийлер, — олмаз эди бу ший", — дийлер.

Аста төшек чине, сағ мезар чине. Астанын ардына д'езен астадан бетэр олуй. Аста бахмаа бек гүч. Астаан чаресин тапмаа бек гүч. Оон үчүн дийлер т'и, аста — аста ама, т'им дэ астанын ардына д'езий, о астадан бетэр олуй. Оон үчүн дийлер т'и, мезар чинедир. Астаан ардындан бахан исан, она астадан гүч, дийлер. Он үчүн дийлер т'и, аста — аста, а сен астадан бетэр олуйсун.

Атэш тўштүгү йере йахай. Т'имсеин өле хасевет бүйүк. Оон бабасы ольдү мў — онда йанай, эбет, о. Мен а, штэ, йахын хонушу олам, бет'им, хардашы олайым — мен эве хайтыйым, энди маа өле гүч дөгүль. Онда тўштү мў атэш — онда да йанай о. Альди эв чине. Хатэ, хасевет, нередэ оса, онда йанай о.

Ашат та дойур, йола да оздур. Мисафир д'елий — бек сайайлармыш. Д'елийлермиш, эбет, кўе узах кўйлердэн мисафирлер. Сойлары бек сайайлармыш. Сой, бет'им, онда үчүнжү колинасы. Да-йысы онда, анасын пит'еси, штэ, ми, не... Бек сайаймыз олары. Сайма лазым сойлары. Ашат та дойур, йола да оздур — йазылы бу түрлү.

Ашын олмаса, хашын вер. Татлы дильли. О сана ашын да, бет'им, вермежек, вермесе дэ, татлы дильнен лаф сөлер. Гүзель лаф, татлы лаф исана сөлер.

Бир айағын алынжез өбүрүн көпек ашай. Осал өле. Ишлемез стэмий. Аннадын? Насын даа сөлемез? Чапик дөгүль. Бирин алыи мы, буну көпеклер ашай.

Бойуну бурух, ханаты хырых. Хасеветли исан. Бет'им, буна йарамаз ший олду, бет'им хатэ олду, штэ. Бела олду. Хырылды онун ханаты. Бойуну бурух та — энди исан севдасыз.

Бош т'итсин, долу хайтсын. Нерейе стийсин — стэсе базара т'итсе, стэсе йола т'итсе исан, өле сөлийлер дэ.

Бу меэм ағызыым хашығы дөгүль. Исан этамажах о иши. О дий т'и: "Мен ону этамам (этамайым), о меэм ағызыым хашығы дөгүль. Көтэрамайым, этамайым, штэ, о иши". Не оса осун — эв

йапмаа мы, соба йапмаа мы. О оламай. Аннамай о иши.

Гөзлерим йола халдылар. Бири т'итсе йа да бирни пеклесе, йола бахайсын, эбет. Пеклийсин бирни-бирни: "Гөзлерим йола халдылар — сен даа йохтур". Чохтан пеклийсин — гөзлерин йола халды. Йохтур.

Гөзүне бахар, жөбүне д'ирер.

Гүзельлик суфра хурмай. Гүзельлик аш вермей исана. Ишлемез лазым. Мен — гүзель, дийим. Отурсан абеле — бир ший олмай, эбет. Гүзель эди — тэз лазым ишлемез, шоп суфра сне йемез ший осун.

Гүзель аш халса, йаман хурсах патласын. Доймай о. Гүзель ашы йей да йей. Стэсе хурсағы оон патласын — халдырмажах йарына. Чох ашай. Гөрмемиш.

Дильне дэ вар, эльне дэ вар. Оле исаннар вар. Чох лафетийлер. Т'ест'ин дэ беле. Т'ест'ин дильли. Ишлемез дэ гүзель билий. Беле т'и, шо о лафетме дэ гүзель билий, эльне дэ вар оон. Оле дэ исаннар вар: тэк ағызнен лафетий, элиндэн дэ пший чыхмай. А бу — эльне дэ вар, ағызна да вар. Эм ишлемез гүзель билий, эм лафетме дэ гүзель билий.

Долапчы исан урчух д'ибик айляный. О д'енди иш тапай. Иши дэ гүзель этий. Иши дэ йүрүй оон, йүрүй оон иши. Нейе варды — о тапай, т'етрий, айляный, урчух д'ибик.

Дүгүне варсан, тойуп вар. Баштан, эбет, өле исаннар: варсан дүгүне, чох йемежен. Дүгүне вармайсын йемез. Дүгүне варыйсын элик, элиге варыйсын, атир үчүн. Йемез вармайсын. Оон үчүн дэ дийлер: тойуп вар. Йемез дэ чаре вар, беле отурмаа да чаре вар. Түркү сөле, лафет.

Дўнйа мердвен. Дўнйа, эбет, узун дўнйа. Исаан дўнйасы узун. Оле олуй, исан тэпез дэ чыхай, ашаға да тўший. Насын? Ийи дэ олуй исана, йарамай да о[лу]й. Севинч тэ о[лу]й. Хасевет тэ олуй. Мердвен д'ибик о. Исан бир түрлү олмай. Мүдэм гүзель олмай исана. Йарамай да олма сырасы вар, гүзель дэ олмаа сырасы вар исана.

Дўнйаан бир көшеси гүлий, бир көшеси ағлай. Дўнйа да өле. Бир йердэ дүгүн о[лу]й, бир йердэ өлү олуй. Бырада ағлайлар, бырада гүлийлер. Дўнйа өле — бир түрлү олмаа сырасы йох.

Дўнйаан көшеси бош халмасын, аллах буну йаратты. Оле исан вар. Бир ший сырасы йох. Аста, бет'им, штэ. Сахат. "Лазым она доғмаа?!" — дийлер. Пшийе д'ечмей, эбет, о. Бир көшеси халмасын, доғмуш. Ич лазым йох о, бет'им, ама доғмуш.

Д'еберме, ишегим, арпа йерсин. Бу, эбет, эр бир ший исаннар үчүн сөлений. Ишек осун да. О ишеги айдай да, ишлетий дэ. О энди д'ебережек, бет'им. О да дий: "Д'еберме, арпа йерсин". Исаннара да өле. Насын сөлемедэ да? Сабр эт! Бет'им, о сабр этмей, энди өлежек. Арпа йерсин... Заман д'ечежек, о да, бет'им, энди д'ебережек та, йемежек та. Алдатма алдатмай. Насын сөлемедэ, штэ? Адай о.

Д'енди доймуш, гөзлери дэ доймай. Бек хызганч исан. О энди доймуш, чох алмыш о. Ама доймай. О даа стий алмаа, даа стий. Гөзлери доймай оон.

Зенд'ин хашыный, җарип тэ үмтэтий. Баштан да бек-бек җарипмиш исаннар. Варыйлар зенд'ине. Стийлер. Экмек стийлер онда, ун стийлер. Зенд'ин аллах йерине, бет'им, она. О ачлых чекий, эбет. О тэк хашынмаға башлай — бу да дий т'и: "Бет'им, веэр".

Исан су ичсе, йылан да дэгмеймиш. Исан су ичий им, сен она дэгме. Дэгмез чар йох она. Исан боғулма да сырасы вар. Дэгме она — су ичсин, тынч.

Ишлеэн балта хапуун ардына халды, дийлер эдик биз. Өле олуй, штэ. Бабасы ишлий оон. Ишлий бабасы. Ону бахмайлар олар. Аш та пиширмийлер она. Стүн дэ йувмайлар. Тэк ишлий-ишлий, т'етрий. Өле исан. Өле тайфалар вар, эбет. Харт — о тэк ишлий. Ону бахмайлар олар.

Иштэн артмай — тиштэн артай. Нахадар да ишлесе, чох аржасан, о артмай. Ишле д'ежеме гүндүз — аржасан, артмай о. Дағлый. Лазым эди парча тутмаа ону.

Йабанжыдан доғмуш олмаз. Не хадар да сен ону сайсан, о сана йабанжы. Доғмуш дөгүль о сана. Не хадар да сен ону сайсан, не хадар да сен ону бах, о сенин ханын дөгүль, эбет, о. Йабанжы, эбет, о мана.

Йаланжынын шаады йанна.

Йаланжынын йолу хыса. Алдатый бирни, эт'исин — сонуна о тугулажах, эбет, эп тэ бир.

Йанашадан йабан пит тишлемесе, хашынмасын. Исан, бет'им, ич стэмий талашмаа. Йанашадан д'елий — хоншусу сөлий: а, штэ, белейди, өлейди. Йынаный о да она. Талашый хожасынан. Бир даа д'еэп пший сөлий. Ону да йынаный, йене талашый. "Йабанжы тишлемесе, хашынмаздын,— дий о.— Диннеме сен олары. Не лазым олары диннеме?!"

Йуваш атын тэкмеси хаты. О йуваш ама, беле дэ олуй — ичиндэн йаман о. Йуваш гөрүнүйдүр. Чох лафетмий. Йаман ший этмез сырасы вар сана.

Йүрен айағна чөп лишый. Ишлеэн адам хазаный. Чох д'езсен, ону тапайсын, буну тапайсын. Наз да? Гөрүйсүн, алайсын. Д'езен адам пший-пший тапай, пейдэтий. Отурсан — пший саа т'етрип вермежеклер, эбет.

Ма сана т'емик тиш, вер маа алтын тиш. Биз, баллар, өсейдик ми, тиш төкүльсе, алайсын, эвин тэпесне атайсын — аллаға атайсын, т'име атайсын... Өле дийдик биз. Баштан аллаға йынаный-лярмыш, эбет. Сычрадын халхтын, хач этмез лазым. Йейсин, ха[л]хайсын суфрадан, хач этмез лазым: "Шүкүр аллаға!" — йедигни хач этмез лазым.

Марйа да худаидыр. Бир т'имсе олмаса, Марйа да худаидыр. Өле олуй, эбет. Йий исан тапмайсын, өле сыран халый, лазым саа. Бет'им, о йарамай исан ама, сзэн сыран она халый. Сен биллийсин — о исан йарамай. Хоншуйа варыйсын, хызметэ варыйсын — артых йохтур бири дэ.

Мисафирин адына, шорбачийн дадына. Нерен исаны сен?! Мисафире азирлий йемез ший онда, аш пиширий, мисафире о хадар хоймай, не хадар д'енди йей. Мисафире хойса, о хадар хоймай. Мисафире, бет'им, ону ич йемей, о гөрмей ону. О д'енди йей. Сан: мисафирин ады, буун да дады о[лу]й.

Не аллах йазмыш, ону гөрежем. Не башма йазмыш, ону гөрежен.

Онун ардындан энди салхын су ич. Т'итий им бир исан, бир даа да д'ельмий. Сөлий о: "Йарын д'елирим". Д'ельмий — алдатый. Өле исаннар вар, эбет. Лаф верий сана, шо йарын мен д'ээрим. Д'ене д'ельмий. "Ах! — дийлер.— Оон ардындан салхын су ич. О саа д'ејежек энди! Энди саа не этий — этэжекмиш". О, лафы сөлий, этме дэ этмий, эбет, о.

Өкеси чыхты — т'итти баш, өкеси йатты — анда баш? Исаан йүреги чыхай ым... Йүреги чыхай оон, өкеси чыхай — лазым ший дөгүль, ону сөлер. Йүрегин сзэн хыраар. Йүреги чыхты оон. Өкеси чыхты. Сондан йатый: "Бет'им, этмездим бу шийи! Не сөлемиштирим э!" О т'ерекмей эди ама, өке чыхмыш — сөледиди. Өкеси т'итти сора энди ама, д'еч. Сөледиди энди ону, этти. Дүзетме стий ама, дүзетамай энди. Энди сөледиди да о лафлары о.

Өлен сығыр сүтлү олуй. О өлен адамын үчүн сөлийлер: "О гүзельди, о адам гүзель адамды", — өлен сора сөлийлер ону. Йашадыхта сөлемийлер. Өлен сора сөлий. Файдасыз ший, эбет, о. Өгне саймай ону. Бет'им, йарамай адамды. Өльмүш — сөлийлер онда: "Вай, бу гүзельди, вай, белейди, өлейди", — йазыхсыный она өлен сора. Бу файдасыз ший, эбет.

Өльдүгүн дэ стэмий, ондугун да стэмий. Өле исан вар. О стэмий, шоп сен оль ама, парча шоп сен ондан ийи ол. Бет'им зенд'ин парча, штэ. О стэмий. Сен ондан ийи олмаа сыран йох. Өльме дэ, йашама да вермий.

Сарымсах йемесен, ағызын сасымай. Сен ону этмесен, чалмасан сен — сеэн сучун йохтур. Сарымсах йемедин — ағызын да сасымажах. Саа, бет'им, дийлер: "Сен сучлу". Сен ону этмедин. Сенин сучун йохтур. Сенин ағызын сасымажах.

Сен тутан тавуғун мен чохтан тинттим. Талашсалар хар[ы]лар... Талашыйлар, эбет. Бири дий т'и: "Сен даа тэк түшүнүйсүн сөлемез, мен ону энди чохтан билийим. Сен бильмейсин, мен ону энди эттим. Сен маа өгретме — мен ону энди чохтан билийим".

Сендэн д'ележеги аллахтан д'есин. Хызғанч исан. Өле. Адама элик этмий о. О сөлий ама, этмий. Тэк сөлий. Этмез дэ о этмий. Оон элиндэн пший чыхмай.

Сени көтөклемезе лазым эшек судан д'елинжес. Ахшамажаз көтөклемезе лазым.

Сени ташнан урсалар, сен экмекнен ур. Исан ийи олажах. Саа йарамай этселер, сен гүзель эт она. Йарамай осун о. Сөлесин сени, штэ. Бет'им, хавға этий — сен этме. Сен д'ене ийи ол.

Стү йылтрай, дибиди халтрай. Буну сөлийим дэ. Өле харлар вар — чыхсалар бир йере, д'ендилерин йапайлар, бойаныйлар, пудэрленийлер. Эвлерин ичи дэ — жыйыштырмайлар. Эвин чине д'ирмез чар йох. Тэк д'ендини бахай. Баллары да т'ирли. Хожасы да т'ирли д'езий. Эвинче дэ д'ирмез чар йох.

Су күчүгүн, сөз бүйүгүн. Беле сөлийлерди, шо сөз бүйүгүн — бүйүгү лазым диннемез: бүйүгү чох йашады, чох билий. Күчүгү дэ — не диннежен ону? Бизим беле. Су верийсин — күчүгүне верезен, она лазым чох йашама, о жыдамай, о күчүк. Она да лазым өсмез, йашамаа. Диннемез дэ лазым харты.

Суяа варый — сусуз хайтый. Сөлийлер өле адама — иши йүрүмез оон. Штэ, варый бир йере — этамай ону. Йүрүмез она иш.

Тамна-тамна голь олуй. Тамнай. Парча-парча чох олуй, эбет, о. Парча-парча жыйылыи о.

Туварчыын харысы тувар д'ельдиктэ ишчирлений. Өле хар[ы]лар вар... вармыш. Хожасы эвдэ олмаса, пший этмий: "Аста мен". Иш этмийлер. Штэ, хожасы д'ейежек им — башлай иш этмез, жыйыштырмаа, аш пиширмез. Ишчирлений. Өле харлар мына вар, вармыш та, вар да. Шинжик тэ вардыр. Башлайлар, хожалары д'есе, иш этмез.

Гөрүнүйлер хожаларына. Бу харлар үчүн сөлений о.

Туварчыын харгышындан мал д'ебермей. Өле исан вар, эбет. Харгайлар исаннары. О файда дөгүль о. Сен харға. Харгыш ич д'ирмий. Штэ, туварчы, харгасын о сығырлары — олар пший олмажах, эбет. Сығырлар д'ебермежек, эбет, ондан. Исаннар да өле. Өле исаннар вар — харгайлар, харгайлар бахшаларны: "Йансын! Хаврулсун! Таш та хайа осун!" Ондан пший олмай исана. О да йалан лаф.

Түкүрүк сининжес йүз йалан сөлер. Йаланжы исан. Түкүрүйсүн — о, эбет, тэз синий. Түкүрдүн — энди йохтур. О хадар аз вахты — о сана йүз йалан сөлер.

Тэмбель даға варса, дағы да гөчүүр. Тэмбель. Мен өле билийим. Ишлемезен адам, иши бильмезен адам, о ич оон иши бильмемиш. Варый, не йорғуну билий, не пиший. Ишин йоруғун бильмий о. О чох этмез сырасы вар ама, асылсыз. О иши бильмий. Не лазым дағ исана? Ону, бет'им, йолладлар дрек чыхарма — о дағы т'етрий. О йорух бильмий иши. О, иш этмемиш. Өле.

Т'есилен дилим экмеге йапушмай.

Т'естане хабуғундан чыхты, тэк хабуғун бед'енмеди. Беле исан. Анасын да бед'енмеме сырасы вар, бабасын да бед'енмий. Өсий чыхай — олардан гүзельдир. Ахыллы, гүзель анадан-бабадан. Олары бед'енмий о энди, тайфасын. О ахыллы, о, бет'им, өгренди. Энди д'енди тайфасын бед'енмий. Йа бала аннамай, эбет. Исан өсий, эбет. Ондан бед'енмий о, тайфасын. Бет'им о өгренди, бет'им, шейере варый. Анасы-бабасы хабуғундан чыхай, эбет, а сон олары бед'енмий. Саймай.

Т'өр базара вармаз, т'өрсүз да базар олмаз. Базарда, дийлер т'и, эт'и дэне дэли: бири сатай, бири алай. Пший алдын. "Т'өр олдун? Гөрмедин?" — дийлер. Беле ший — чаре вар мы ону алма? Өле исан вар. Йарамайча алай о. Аннамай. "Т'өр үм сен? Гөрмедин? Не т'етирдин сен? О пшийе дэ д'ечмезен ший, сен ону алмышын. Сен т'өр. О нас ший?" Т'өрсүз базар олмай. Бирни-бирни алдаыйлар онда.

Халан ише хар йағай. Иши башлады — бөгүн лазым ону битирмез. Халдырма ону йарына. Питир ону. Бөгүн питир, йарына халдырма. Штэ, оон чүн да.

Хожа арханан ташыса, хары да запасканан дагытыймыш, запаскасынан. Йаны. Хожа т'етрий. Ишлий, хазаный, эбет. Хары да башлай дагытмаа. О онун олмажах, эбет, олмай пшийи дэ. Хожасы хазанып т'етирамай, о энди дагытый. Өле харлар вар, штэ. Аржайлар чох.

Хоншу тавуғу хаз гөрнүй, харысы да хыз гөрнүй. Өле исаннар, пахыл бек. Пахыллайлар бир бирне. Оон, бетим, күчүк ама, маа гөрүнүй — оон балабан. Пахыллы исана өле гөрүнүй. Хары да хыз гөрүнүй. Оон да тап меэм д’ибик, а о саний, шо меэм зийадэ.

Хороз осун — хожан осун. Хожан оса — наз оса, осун. Архан вар. Оон үчүн да хоҗасыз нестэ... бек гүч харыйа. Нас оса, осун, тэк хожан осун.

Хызым, сана сөлейим, д’елиним аннасын. Д’елин алыи эве. Д’елини эве. Д’елине лазым, эбет, иш верме, иш йүрүтме. О д’елине батмай сөлеме да. Д’елин, эбет, йени адам эвин чине. Хызна сөлий, шоб д’елин дә аннасын. Доғру она сөлеме батмайдыр даа хайнанасы. О дий т’и, саа сөлийим, о да аннасын. Доғру д’елине сөлесе, оон жаны ағыраҗахтыр. Буну этмен, ону этмен — о хызна сөлий, о да шоб аннасын, д’елини.

Хырсызын гөтү хувуш. Хырсыз, нас та о сахланса да, чалса — о тутулаҗах, эбет. Не хадар да сахласа о чалдығы шийлерин! Нахадар да гөрмеселер ону! Эп тэ бир о тутулуй. Оон гөтү хувуш. О хорхай ым — тутулаҗах, эбет, о, бир т’ере бир т’ере.

Чегин бах — безин ал, анасын бах — хызын ал. Четини гөрдүн абеле, чегин — алайым без. Анасы да гүзель оса, хызы да гүзель олуй, эбет.

Чөп эвдэн чыхарма. Исаннара бильдирме д’енди тайфаан ични. Не оса оон эвин чине — гүзель им, йарамай ым — исаннара чыхарма. Сөлемесин исаннара. Д’енди эвин чине халсын. Эр бир ший.

Эвленмейинҗез би[н]ин султаны, эвлэндэн сора бирин султаны. Хыз осун, оғлан осун, эвленмесе — оннан да д’езмеэ сырасы вар, буннан да д’езмеэ сырасы вар. Шаннысы чох ола сырасы вар. Хызын да, оғланын да шанны олмаа сырасы вар бир дә дөгүль, чох. Эвлендин — энди тэк бир дәне билеҗен.

Элиннен вер, аяхларыннен ал. Элиннен вер исаннара сен: исаннара хаптыр, йедир. Аяхларыннен дә т’етрийсин, эбет, эвин чине. Өле, эбет? Эр бир ший. Аяхларнен т’етирий, эбет, эве. Аяхларнен йүрүп ишлийсин. Мен өле аннайым ону. Өдүнч дөгүль. Эвин чине аяхлар т’етрий. Ише варыйсын, ахчи т’етрийсин. Пший дә алыи-сын, т’етрийсин. Беле сөлений о.

Эт’и гөзүн бирин алыи. Өле исан, чапхан өле. Т’ест’ин адам өле. Долапчи исан. Нейе варды — о тапар, т’етиир. Она сөлесен, билийсин, шо о этэҗек о сана. О эт’и гөзүн бир алыр. Не дә оса, этэр о.

А бастоне, бастоне, бастоне башымда шапка

А бастоне, бастоне, бастоне башымда шапка.
Энд’ерез кандили баҗым да бахай, аман-аман,
баҗым да бахай.

Эльлерим дә беш тэне, беш тэне, беш тэне
душманнар йыхай.

Хапмузун ардына бир дуп аҗачы, аман-аман,
бир дуп аҗачы.

Йүрегим йаралы, йаралы, йаралы —
олмаз илаҗы.

Хапмузун өгүне дә йүзүм асмасы, аман-аман,
йүзүм асмасы.

Төгүльдү йапрағы, йапрағы, йапрағы —
халды асмасы.

Бен бир дәне йар сардым —
Хырым йосмасы, аман-аман,
Хырым йосмасы.

Ағлерим, өлерим, дөнерим, сөлерим —
халды да асмасы.

C.I.Kiop

Ағлей-ағлей

Ағлей-ағлей гөзйашым
диздэн олду, хардэшим.
Бу дүньада д’ездиклерин
йаман олду, хардэшим.

Бу дүньанын эвалы
неже, нежедир!
Бу дүньайа дойум олмаз —
эҗельсиз т’итэн, хардэшим.

Ах, хардэшим, хардэшим,
йолларын чичекленди.
Өлүм бизе аллахтан д’ельмеди —
айырлых д’ерчекленди.

Д’ельди д’ечти сель д’ибик,
йүрегим йанай от д’ибик:
йандын, хардэшим, йандын,
ах, йандын да күль олдун,
уч минутун ичине
дүньялардан сеч олдун.

Йыллар д’ечей, хардэшим,
йа биз сени гөрмедик.
Сачлармызы тэль-тэль өрүп
башымызы ачмадых.

Вардым, чичек жыйдым, хардэшим,
стакана хойдум.

Йолдан д'ечен йолжулара, хардэшим,
йа бен сени дэ сордум.

Не йүксектир шу эвлерин тэпеси —
лайых олмады хардэшиме
элик гөрмейе.

СКХ, стор. 56

Алай

Алайым, алайладым да, алай,
хашығым халайладым да, алай.
Хоншумузун хызыны да, алай,
д'ендиме холайладым да, алай.

Директэ алма алланыр да, алай,
йере дүшсе, балланыр да, алай
Ид'ит не хадар гүзель олса да, алай,
д'ене хыза йалварый да, алай.

Бен эрамадым сени дэ, алай,
сен эра булдун бени дэ, алай.
Булдум сендэн ийисни дэ, алай, —
энди унуттум сени дэ, алай.

Шефтали чичекленди дэ, алай,
чичеги көпчекленди дэ, алай.
Өлүм аллахтан д'елир дэ, алай,
айырлых д'ерчекленди дэ, алай.

Өлүм т'итти дүньйасы да, алай,
өлежегиз, ах анем дэ, алай.
Башымызын да йазысыны, алай,
көрежегиз дэ, ах анем дэ, алай.

Хара хашым жываным да, алай,
бен насын унутайым да, алай!
Сенин сөледигин лафларыны, алай,
йүречигме тутайым да, алай.

СКХ, стор. 59

Алим

Орлу (Борлу) чайын суйундан, ағалер,
атымы атлаттым, эй.

Беш йүз элли карайын чуфутун
өдүнү патлаттым.

Беш йүз атлы хоралап алдылар
д'ене дэ хутулдум, эй,
эд'ерими сыртыма уруп та
обайа жывырдым.

Олайды беним амадайылым (= амайылым),
тутардым сени, эй,
арам өлен туварлар д'ибик
сойардым сени.

СКХ, стор. 42; СКШ, арк. 23

”Ане“ дэсем, анем йох

”Ане“ дэсем — анем йох,
”Бабе“ дэсем — бабем йох.
Аста дүштүм ғурбет эльдэ, —
”Недир алын?“ — дэйен йох.

Ане дэдим — не дэдим?
Анем, сана не дэдим?
Ахан сулар мерет'еп олса,
йазылмаз беним дэрдим.

Элефер охталанды
(= Алифим нохталанды),
аз дэрдим чохчаланды.
Йетиш, анем, йетиш, бабем,
мезарым тахталанды.

СКХ, стор. 55

Анеси дэр

Анеси дэр т'и, налет олсун
узах йере хыз вермек.
Бабеси дэр т'и, налет олсун
эст'и дара хыз вермек.
Хыз верип тэ салхын суйу да ичмек.

СКХ, стор. 57

Аста дүштүм

Аста дүштүм, бен одама йатырым.
Йастыжығым саға-сола хойсуннар.
Бен өлүрүм — йар йанына хойсуннар,
хойсуннар да,—
”Заваллы да өльмүш тэ“,— дэсиннер.
Нышанныма хардэшими версиннер,
версиннер дэ, несне лайых гөрсүннер.
Ұч хыз эйдик, бир д'емийе сыхлаштых,
сыхлаштых та ахны да верип ахлаштых.
Д'ель, хайыхчы, чек хайығы, күреги,—
даштан-дэмирдэн пектир
хайыхчын да йүреги.

СКХ, стор. 39

Ах дэниз йалысына д'езер пийадэ

Ах дэниз йалысына, а йаврум, д'езер пийадэ.
Анен-бабен севмез, а йаврум, бендэн зийадэ.
Достумун элиндэ, а йаврум, алтындан хадэ.

Эгмиш фенар фесини, а йаврум, ал бени дэ йүр.
Ачмыш бийаз көксүнү, а йаврум, сар бени дэ йүр.

Йуфажых-түфежик даштан, а йаврум,
бина йыхылмаз [*<* йапылмаз].
Бир гүзель ольменен, а йаврум, дүня дэвр олмаз.
Йүксек-йүксек минаредэ, а йаврум,
кандильер йанай.
Эр хулун башына, а йаврум, дэвлет ми хонай?
Эр т'ес севдичигини, а йаврум, беле ми хыйай?
СКШ, стор. 8 – 9

А хызым-хызым

Ахызым-хызым, хардан бийазым,
сени бир базирд'ан истэй — а вердим она.

А бабе-бабе, бен вармам она:
онун парасы чохтур — сайдырыр бана.

Ахызым-хызым, хардан бийазым,
сени бир чобан истэй — а вердим она.

А бабе-бабе, бен вармам она:
онун хойуну чохтур — жайдырыр бана.

Ахызым-хызым, хардан бийазым,
сени бир чалыжы истэй — а вердим она.

А бабе-бабе, бен она вардым:
о чалыжы, бен ойунжу — о йарер бана.

СКХ, стор. 67 – 68

Бабе, дэдим, хах д'идэйик

Бабе, дэдим, хах — д'идэйик,
чубучуғун йах — д'идэйик.
Гүзеле доймах олмаз.
Бах йүзүне — д'идэйик, эй.

СКХ, стор. 28

Бахчы бахчыдан д'езерсин, живан

Бахчы бахчыдан (Бахчи бахчидэн)
д'езерсин, живан,
чичеклерини (чичеклери сырайа) дизерсин.
Бен сана "жаным" дэдикчез, живан,
дүгмелерини дэ чезерсин.

Эр хасапта эт сатылыр, живан,
хавун-харпуз сель д'идэр (д'итэр).
Йаре йухуда булунса, живан,
уйатманыз — т'еф этэр.

Бойун узун, белин инже, живан,
бензер сельвинин далына.

Айда бир т'ере йүзнү (йүзүн) гөрсем, живан,
вермем дүньянын (дүньянын) малына.

Йол йанына бостан йектим, живан,
шамамасы шамама¹.
Эриф парайы хазанмыш, живан,
ырахыйлен шераба.

СКХ, стор. 43; СКШ, арк. 7 зв.

Бен д'идэр эдим астым сайана

Бен д'идэр эдим астым сайана.
"Сенжилейен гүзель вардыр", — дэямам.
Гүндэ йүз бин т'ере гөрсем, севдигим, —
дойамам.

СКШ, стор. 23

Бизе д'елен гүзель оғлан

Бизе д'елен гүзель оғлан,
хырмызы алма сатан оғлан,
эшхын эшхына хатан оғлан,
сачым да сана төшек тэ йорган,
йүрү дэ д'идэйик, гүзель оғлан.

Киратымын айағына налы йохтур,
архасына чулу йохтур,
бир д'ежелик йемим йохтур —
бен д'идамам, түркмен хызы.

Алтын-билезигим нал этэйим,
ал пошуму чул элейим,
беш д'ежелик йем булайым —
йүрү д'идэйик, гүзель оғлан.

СКХ, стор. 33 – 34

Бир йаныма Хара дэниз

Бир йаныма Хара дениз, бир йаныма дағ, эй.
Д'ендим дэ ғурбет эльдэ, а назлым,
гөзлер селада.

Беним дэ бир севдигим вардыр, башы белада.

Не бұльбұль далындан айрылыр,
не бен дэ, йар, сендэн, эй.

Сеферин (Агофун) йоллары, йоллары —
хуш хатэр-хатэр.

Эвельг'и дэрдимдэн-севдамдан
шинжик беш бетэр², эй,
шинжик тэ беш бетэр.

Сеферин (Агофун) йоллары, йоллары
даштан д'ечильмез.

Ағудур сулар да сулары, аслы да ичильмез.

Беним дэ йарем аллар да д'ийсе —
хыздан да сечильмез³, эй.

А эр себа, эр себа суйа д'идэрсин.
Су дөгүльсүн мырадын, а назлым, —
серйан этэрсин⁴, эй.

А эр себа, эр себа д'елип д'ечерсин, эй.
Не жандан северсин, а назлым,
не вазд'ечерсин.

СКХ, стор. 37–38; СКШ, арк. 7; Ф.А.Арабаджи

Вардым йарем бахчасына

Вардым йарем бахчасына — мевалых-нарлых,
тардэрем-тардэрем, мевалых-нарлых.

Эль узаттым йар жөбүне — сырмадан йавлух,
тардэрем-тардэрем, сырмадан йавлух.

Бу йавлуғу ишлейене, элине саалых,
тардэрем-тардэрем, гөзүне йарых!

СКХ, стор. 44

Вардыр ид'итлигим

Вардыр ид'итлигим, ағалер,
йохтур инт'арым.

Дэмирдэн зинжир пухов хойсаныз
(хойсалар),
чекер йыртарым.

Бана өгүт вермениз, ағалер,
өгүт т'ар этмез.

Дэмирдэн зенжир пухов хойсаныз
(зинжир-сеп хойсалар),
бана (о да) хайр этмез.

Бизи (бени) йалныш гөстэрдилер,
ағалер-беклер,
тохатлы хараман пелван (ид'итин) —
алым гүч олду (имдаты чохтур).

Байыр дэ д'ельсе, йаз,
ачылыр гүльлер чайыр-чим[e]ндэ.

Дағлерин сеси-седасы
гөйнүме эгленже.

(Байыр д'есе, йаз ачылса
чайыр чуманда.

Дағлерин сесиндэн-седасындан
гөйнүм эгленир).

СКХ, стор. 49; СКШ, арк. 6 – 6 зв.

Варилач

А варилач, варилач да,
хойун жөбү сангырач⁵ да.

Варилачын айтайых да,
эве варып йатайых да.

Тавла тавладан бахай⁶ да, варилач,
тавлдан т'ийик чыхар да, варилач.

Т'ийиге пухов хойулмаз да, варилач,
гүзеле доймах олмаз да, варилач.

Чекменимин этэги дэ, варилач.
Шу хызларын тэнтэги дэ, варилач.

Ма(а)ле ма(а)ледэн д'езей дэ, варилач,
элиндэн д'ельсе, ал да хач да, варилач.

СКХ, стор. 47 – 48

Гөнүль дост бағына варды(ғы)м

Гөнүль дост бағына варды(ғы)м,
арж этгим малым-эвалым.
Бир гүзеле гөнүль вердим, аман, —
жабан олсун, йар (вар) олсун!

Хавун т'естим дилим-дилим.
Ахлыма д'ельмей өлүм,
ич ахлымдан чыхмаз (чыхмай)
өлүм, аман,
жабан олсун, йар (вар) олсун!

Тан йерлери ажыдар олмуш —
ағзын ачар, йутар бир гүн.
Айырма бени йаремдэн —
тилифтар олдум эфт'арымдан.

Йерим, ичерим эр гүн —
бу дэвранныр д'ечер биздэн бир гүн.
Жан дэдигин (дэдигим) бир учар хуш —
жан хафестэн учар (чыхар) бир гүн.

СКХ, стор. 61; СКШ, арк. 20

Ғанбур

Ахшам да олса да, ғанбур да д'елир,
йүге дайаныр —
ах жид'ерим ал ханнара бойаныр.

Ахшам да олса да, ғанбур да д'елир,
д'ирер төшеге —
бабем дэ вермиш тэ бени ғанбур да эшеге.

Ғанбур да, сени Жубрайыллар алайды,
ич маразы да тапып сени абрайайды!

СКХ, стор. 53

Дағ башына бу дирегин чичеги

Дағ башына бу дирегин чичеги
(Станболун дағ башына чичеги), оф.

Чатал т'итмиш (д'үшмүш) о(л)
йаремин йўреги.

Ай д'ибик айланыр,
гүнеш д'ибик фареленир гөзлерин.
Инжи мидир, седэф мидир дишлерин?
Халеминен чекильмиштир хашлерин.

Д'ельди йарем он дөрт он беш йашына —
гүнеш урду күпесинин дашына.

Чифтэр-чифтэр беннери вар йанахта.
Беним йарем, бильмейим, анда хонахта.

СКШ, стор. 16–17 зв.

Дағлер, дашлер, веран чөльлер йурт олур

Дағлер, дашлер, веран чөльлер
йурт олур, аман-аман.

Эсми (Эсме) йарын чобаннары
хул олур, хузум, хул олур.

Шу т'ефинин сарайлара
мерд олур, аман-аман.

Севип, сарып, ах, айрылмах
гүч олур, хузум, гүч олур.

Т'етириниз кератымы,
mineйим, аман-аман,
mineйим дэ, дуйар ғурбет,
д'идэйим, хузум, д'идэйим.

Бен өлүрсем, мезарыма
д'елирсиз, аман-аман,
д'елирсиз дэ алым-атирим
сорарсыз, хузум, сорарсыз.

Мезарыма питэн отлар
сөлешир, аман-аман,
олар сөлер — сиз диннениз,
диннениз, хузум, ағлениз.

СКШ, стор. 19–19 зв.

Долдур-долдур

Долдур-долдур, вер, ичейим,
долдурмасан, хан олур, эй.
Ачма, эшхым (эшхын, ышхын),
пердэлери —

эр гөрен(и) эрйан
(эр гөреннер йан / йар) олур⁷.

Бу долуйу ичен достлар
эр бири (эр бириси) аслан олур⁸.

Бен фелеге пенже чалдым —
авжуйум, авадайым.

Йареми(й)лен хонушмуштум —
дэлийим, диванейим.

Эжель д'ельмиш жан алмайа —
хайыхчынын сучу недир?
Д'ель, хайыхчы, чек күреги —
д'идэм (д'итэм) дэрья йүзүне.

Йанаштырныз шу хайығы
(филенкайы) —
минсин анем үстүне, эй.

Д'ель, хайыхчы, чек күреги —
д'идэм дэрья йүзүне.

СКХ, стор. 36–37; СКШ, арк. 6 зв.

Дэмиржилер

Дэмиржилер дэмир дөгер — түч олур.
Севип сарып айрылмасы гүч олур,
ох бегим, аман, гүч олур.

Сен д'идэрсин — беним алым
неж олур, неж олур?
Севип сарып, ах, айрылмах гүч олур,
ох бегим, аман, гүч олур.

Бир д'емим вар да, д'ележек тэ
зенд'ине, зенд'ине.
Базирд'аннар банка хойар д'ендине,
ох бегим, аман, д'ендине.

Шинжик рабет зенд'инийнен
гүзеле, гүзеле.
Бүльбүль хуштан,
жильвель досттан айрылмам,
айрылып та йат-йабан йердэ хор олмам,
ох, гүлүм, аман, хор олмам.

СКХ, стор. 50

Д'ельди топарланды дағын думаны

Д'ельди топарланды, йар, аман, дағын думаны.
Ўч гүзеле гөнүль вердим — йохтур инамы.
А жаннар, жаннар, аман, сахызы дамнар.
Ўч гүзелин севдасындан йансын адамнар.
Бен йареме д'идэр эйдим — тутту бир йағмур.
Йарем йухудан уйанмыш — гөзлери махмур.
Аман, йыбрышым, аман, сырма гүмүшүм,
хатве (хатфе) йастых эрасында халды бир ишим.

СКХ, стор. 40; СКШ, арк. 7

Д'ельди д'ечти

Д'ельди д'ечти сель д'ибик,
йўрегим йанай от д'ибик.
Йандын, хардэшим, йандын,

ах йандын да кўль олдун,
ўч менутун ичине
дўньйалардан сеч олдун.

Ах напайым, нелейим?
Нерелере варайым?
Авадан учан хушлара, хардэшим,
йа бен сени сорайым.

Кўльтэ-кўльтэ хамушум,
атэшине йанмышым.
Атэшине йанамам —
севдана дайанамам.

Кир атым чапар д'идэр,
наллары батар д'идэр.
Ачан дўшей ахлыма —
йўрегим йанар д'идэр.

СКХ, стор. 60

Д'идэр булутлар, д'идэр

Д'идэр булутлар, д'идэр (д'идэй),
йареме селам д'идэр, йар.
Йарем йухуда булунса,
йухусу эрам д'идэр⁹.

Гөктэ булут т'енарсыз,
гөрен достлар инарсыз (анарсыз), йар,
йўречигме атэш дўштү —
билен достлар, йанарсыз
(ольсем, табута д'ирсем,
завал, дэйин дэ, йанарсыз)¹⁰.

Эрик далы (талы) хырылды —
дибине су(лар) тыйылды, йар.
Жўмн[е] алеме (Алха) дўгүн-барйам
(Алдылар йареми дөгүше) —
беним дэ гөйнўм хырылды¹¹.

Дэрайада (Дэниздэ) хум хайнайор
(хайнай, ой),
балыхта пул халмайор
(халмай, ой), йар.
Йареми эльлер сарса
(Йареми алдылар ольдүрдүлер) —
йўректэ (йўрегме) йағ халмайор
(халмай, ой).

*СКХ, стор. 30 — 31;
Ф.А.Арабаджи, С.І.Кіор*

Истанболдан, аман, алдырайым фесини

Истанболдан, аман, алдырайым,
йаврум да, фесини.
Нерелердэн, аман, ишитэйим, йаврум да, сесини?

Истанболдан, аман, мева д'елир,
йаврум да, нар д'елир.
Настинкама, аман, сырма фистан,
йаврум да, дар д'елир.

Чох эрадым, аман, буламадым,
йаврум да, ишини.
Хадфе йастых (Сельви дирек), аман, сефа олур,
йаврум да, йатмайа.
Сўре-сўре, аман, хызлар д'елир,
йаврум да, бахмайа.

СКШ, стор. 12 — 13 зв.

Истанбулдан чыхтым йола

Истанбулдан чыхтым йола —
боғдайым йўкледим Ора.
Хардаш олсан да, д'ель йаныма.
Не д'ирдин эрам ханыма?
Ханым элал да, жаным элал,
азиз алланын йолуна.
Эзмерийле дэ, эзмерийлен
йар булунмаз д'езмелийлен.
Ўч йўз элли хазмалыйлан
хызлар хазсын мезарымы.
достлар ьртсўннер топрағымы.
Узундур сельвинин далы —
йетишмез хызларын эли.
Т'им саражах та инже бели —
сарамайып д'идэр олду.

СКХ, стор. 31

Ич бир бўльбўль эт'и дала хонар мы?

Ич бир бўльбўль эт'и дала хонар мы?
Бўльбўлўн хондуғу далы солар мы?
Эт'и асретли бир бирине дойар мы?
Дойар мы да хавушур му?

Йаремийлен сўрдүгү гүннерим
шинжик бана дўш д'елир.
Хойнуз бени ағлетмейе —
ағлетинжез гўч д'елир.

СКШ, стор. 14 — 14 зв.

Иштэ, бен д'идэрим

Иштэ, бен д'идэрим, а назлым, аман, —
аберин олсун.
Эвин, бархын, бағын, бахчын, аман,
ал гўльлере долсун
(ал гўле толсун).
О беним назлы йарем, аман,
(Йени йаха йар сармышым —)
бунбарек о(л)сун.

Эвель, йар, бенимдин, а назлым,
шинди т'иминсин?
Хам йейип хасевет чекерсин,
сону бенимсин.
Ўме (ума) хушлар, д'ибик, аман,
йүксек учарсын,
ханетлерин йайып-йайхап, аман,
бағрын ачарсын.
Эвель, йар, бенимдин, а назлым, аман,
шинжик (шинди) хачарсын.

Ума харлар йағар-йағар, аман,
өртүлүр йизлер.
Аны беним сана сөледигим —
о д'изли сөзлер.
Г'елеп-г'елеп вердигим, аман,
ол йемишлер.

СКХ, стор. 33; СКШ, арк. 10 – 11

Йешиль йапрах

Йешиль йапрах эрасында
хырмызы гүль фонжеси.
Нерелердэ ветан хурмуш
гөйнүмүн эгленжеси?

Чыхсам дағлерин башына,
чағырсам бүльбүль д'ибик!
Сарсам севсем, д'ене олмаз
истэфану йар д'ибик.

СКХ, стор. 57

Йүзүм йолуна бир гүзель вар

Йүзүм йолуна бир гүзель вар —
салланыр, доланыр, д'езер, аман-аман.
Севдигине шерап сүзер —
бизе дэ версен олмаз мы, йар, аман-аман?
Сойунуп хойнуна д'ирсем —
сарылып йатсам, олмаз мы, йар, аман-аман?

СКХ, стор. 27

Калемин капусна даш бен олайым

Калемин капусна даш бен олайым.
йангыз йатаннара кардаш олайым.

Калемин капусу дэмир дөгүль мў?
Дэмири эритэн көмүр дөгүль мў?

Өле олур, беле олур назлы дүльберин,
жильвеси чох олур ахшам гүзелин.

СКХ, стор. 65

Лахшуван шеэринэ вардым

Базирд'аннар охур да йазар.
Шупанкалар тоздан да азар¹².
Лахшуван шеэринэ дэ вардым —
орада олур эр гүндэ базар.

Лахшуван шеэринэ дэ вардым,
падушайа диван да дурдум¹³,
бир пунуш шарабыны да ичтим¹⁴.
Шүкүрлер осун йаратана¹⁵,
бен дэ мырадыма д'ельдим.

Базарларда олур да авул¹⁶.
Дүгүннердэ чалыныр давул¹⁷.
Лахшуван шеэрин сорарсан —
дөрт көшесине дөрт харавул¹⁸.

Ах, не дэ вардым да сора да сора —
бублик тэ сатар сыра да сыра,
инже дэ бельли йосма да хызлар¹⁹
атир дэ йапар, сормаз да пара²⁰.

О.Г.Параскева

Миндим атым, чыхтым йола

Миндим атым, чыхтым йола,
башыма т'етирдим дэ бела, йар, бела.
Бильмиш олсам да чыхмаздым йола,
башыма т'етирмездим бела, йар, бела.

Атым халды веран да чөльдэ,
д'ендим халдым да гурбет эльдэ, йар, эльдэ.
Көзлерим буздады да гөрмей,
анем-бабем йаныма д'ельмей, йар, д'ельмей.

Көзлерим бузу чизильди,
анем-бабем дэ йаныма д'ельди.
Станболдан д'елир дэ татар,
хамчусуну да көке дэ атар, йар, атар.

СКХ, стор. 46

Нардэне

Нардэнемин эвине дэ
гүль ачылмыш төрүне, ох жаным ох.
Т'ими сарып севежем дэ
бир данемин йерине, ох жаным ох?

Хой[у]нуз бени ағлетмейе —
ағлетинжез гүч д'елир, ох жаным ох.
Йаремийлен сүрдүгү зевхум
шинжик бана дүш д'елир, ох жаным ох.

Ане, сездэн сырымы да
сахладым, сахладым, ох жаным ох.

Анесинин өгүне дә
хызыны хужахладым, ох жаным ох.

СКХ, стор. 55

Олинка

Олинкам т'етэн тохур да —
йыбрьшымдан тэлылери,
пенжередэн узатыр
памух д'ибик элылери.

СКХ, стор. 58

Орғун-орғун дост бағына вардығым

Орғун-орғун дост бағына вардығым ой,
эль узаттым ғонже гүлүн(үн) дәстине.
Йарем дә ойнар сантрачыйлен
мерзине (мердине) ой.
Чекен билир бу севданы[н] да дәрдини.
Бен дә чектим бу дэртлерин дөрдүнү ой,
варсын да бу да оларийлен
(оларыйлан) беш олсун.
Истәрим аллахтан — дэрт тә дүш олсун,
ағлей дә ағлей эла гөзлер дә йаш долсун.

СКХ, стор. 39 — 40; СКШ, арк. 7 зв.

Өлесине-белесине

Өлесине-белесине
түштүм зенд'ин маалесине.
Зенд'иннердэн бири өльмүш —
мумнар йанай өлүсүне⁴³.

Өлесине-белесине
түштүм ғарип маалесине.
Ғариплердэн бири өльмүш —
т'имсеси йох өлүсүне.

СКХ, стор. 28

[Саба да олса]

Миндим атым, чыхтым йола,
йар, ишима, ишима.
Т'имнер дә харышажах та, ах анем,
аллахларын ишине?!

Чешмелердэн ахан да сулар
тэмиздир, йар, тэмиздир.
Көзлеримдэн ахан да йашлер
ханныдыр, йар, ханныдыр.

СКХ, стор. 52

Сары бабуч

Сары бабуч зелене [д'елене?],
хул олайым д'ийене,
ондан она дөнене.

Дөнер, адигағлерим,
йанар, адигағлерим.

Д'ель, оғлан, д'ель йаныма,
тэнин дэгсин тэниме.
Чүнт'им жандан севмейсин,
нечин д'ирдин ханыма?

Ханым, адигағлерим,
д'ель йаныма, сарайым.

Бу дирегин армуту.
Анен-бабен вар мыйды?
Анен-бабен олсайды,
бени бундан алсайды.

Алыр, адигағлерим,
д'ель йаныма, сарайым.

Бу дирегин узуну,
балта т'есмез бузуну.
Мысхалыйлан сатарлар
Марйанполун хызыны.

Хызлар, адигағлерим,
д'ель йаныма, сарайым.

СКХ, стор. 48 — 49

Сечильмез дағлерин чөльлери

Сечильмез дағлерин чөльлери, аман, йар, аман,
чөльлер дә халды.

Чыхармам ахлымдан, йар, фит'[и]римдэн,
аман, йар, аман,
бир земан, йар, сени.

Хыдырым, билинмез, йар, сечильмез
бир земан йар беним.

Башына бағлейен, йар, сахлейен, аман, йар, аман,
пошун да олайым.

Ағзына чейнейен, йар, дилейен, аман,
сахызын да олайым.

СКХ, стор. 41

Сүгүт йапрачығы

Сүгүт тә йапрачығы
бойа бек тутар.

Эжер (= эжель) д'ельмиш, йүреге дайанмыш,
анем, сен хутар.

Ане, бен бу йерлердә ольсем,
т'им йувар бени?

Байыр да д'ельсе, сельлер дэ ахса,
сель йувар бени.

Ане, бен бу йерлердэ ольсем,
т'им ағлер бана?

Хузғум-харғалер сийалер д'ийсе,
олар ағлер бана.

Ане, бен бу йерлердэ ольсем,
т'им гөмер бени?

байыр да д'ельсе, отлар да өссе,
от гөмер бени.

СКХ, стор. 41 – 42

Сычан

Ой сычан, вай сычан,
не йаман олду бу сычан!
Йандым элиндэн сычан да,
күйдүм элиндэн сычан.

Сычаннарын йириси
ат хадардыр бириси.
Сыдырдым алдым тэрисин –
өрттүм Хырым йарысын.

Шу сычанын тэрисинин үстүне
йүз бин аст'ер хышлаттым да –
бир көшеси бош халды.

Сычан электэн бахай,
сычан дәликтэн бахай –
хурабийе гөз хыпар.

Сычан хачты хутулду,
көпүр башна тутулду.

Ой сычан, вай сычан,
не йаман олду бу сычан!
Йандым элиндэн сычан да,
күйдүм элиндэн сычан.

СКХ, стор. 46 – 47

Тодорайдым

Тодорайдым – Тодор олдум да,
он эт'и йыл чобан олдум,
хызлығмы да бильдирмедим дэ –
дүгмелерими дэ чездирмедим.

Тодорайдым – Тодор олдум,
он эт'и йыл чобан олдум,
сийа сачым өрдүрмедим,
хызлығмы да бильдирмедим.

СКХ, стор. 58

Тунадан атландым

Тунандан (= Тунадан) атландым, Тунандан,
душмана дүштүм.
Душманын салхын суларындан
сусайып ичтим.

Тунухтур Тунанын сулары –
атым д'ечамаз.

Узахтыр йаремин йуртлары –
абер д'идамаз²².

СКХ, стор. 55

Т'ерем

Т'ерем²³, Т'ерем, баша ал д'ельди,
баша бир ал д'ельди – хахныз, д'идэйик.

Т'ерем дэдиклери д'идэр йолуна:
мевлам зулум дэрт вермиш д'енди хулуна.

Медэт, медэт, медэт, недэн бильдирдин?
(Ай, Т'ерем дэдиклери недэн бильдин, ой?)
Достун ардындан ағлетип,
душман гүльдүрдүн²⁴.

Бен т'енардан д'езерим – йол сизин олсун,
авғулары бен ичейим – бал сизин олсун²⁵.

Доғду тан йылдызы, доғду
айдан-[й]үжедэн, ой,
шефаф да урду пенжередэн шишейе.

Йухусуз халмыштым дүнг'и д'ежедэ, ой,
т'ез, а назлым, көксүнүн дүгмелерини.

Дүгме дизен тэрзинин эли хырылсын,
эли хырылсын, гөзү т'өр олсун,
йансын да түтүнү маф йүзүне саврулсун!

СКХ, стор. 51

Т'ерем дэ, Т'ерем, Т'ерем,
асылы да йар д'ельмез.

Сизин дэ сөзүнүз дэ бир олмахлан
бана да йар д'ерек.

Т'ерем, Т'ерем, Т'ерем, йағадан д'езме сен, ой.
Сенин дэ излериннен дэ
башым бела да хой верир.

Йағадан д'ит, йағадан – йол сизин осун, ой.
Вер авғуйу да бен ичейим – бал сизин осун.

Ф.А.Арабаджи

Учма, харғам

Учма, харғам, – тутарым, аман,
ханетлерини йолхарым, аман.

Ах аман-аман, вах аман-аман,
ахшама халмайып д'елирим, аман.

Сийа биберим ашма сеперим,
эсмери гүзели жандан северим.

СКХ, стор. 42 – 43

Ўч гүзель

Гүзельлердэн бир гүзель вар —
севилик, жаным, севилик.
Миндиги чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез.

Гүзельлердэн үч гүзель вар —
севилик, жаным, севилик,
бири д'елин, бири т'ийов,
хыз да вар, жаным, хыз да вар.

Д'елин-т'ийов сизин дэ олсун,
хыз беним, жаным, хыз беним.
Миндиги чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез.

Йемеклердэн үч йемек вар —
йейилир, жаным, йейилир,
бири дэ шет'ер, бири дэ пиляв,
бал да вар, жаным, бал да вар.

Шет'ер дэ пиляв сизин олсун,
бал беним, жаным, бал беним.
Миндиги чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез.

СКХ, стор. 45

Хапумузун өгү оба да тәпе

Хапумузун өгү дэ оба да тәпе.
Йағмур да йағай сепе дэ сепе.
Хулачығында алтын да күпе.
Йар уятамам өпе дэ өпе.

С.І.Кюр, О.Г.Параскева

Хапумузун өгү хурма

Хапумузун өгү дэ хурма.
Хурманын далына хонма.
Алем, не йухлайсын,
назлы йарем, уйур муйсун?
Уйан, алем, не хахмайсы(н),
назлы йарем?

Хапумузун өгү дэ фындых.
Фындығын далына хондух.

Сант'им, биз дэ д'елин олдух.
Алем, не хахмайсын, назлы йарем?

Хапумузун өгү дэ хурма.
Шинжик д'елир давлу (давул) да зурна.
Алем, не йухлайсы(н),
назлы йарем, уйур муйсун?
Уйан, алем, не хахмайсын,
назлы йарем?

СКХ, стор. 53 – 54

Хара дэниз бунгүр-бунгүр

Хара да дэниз бунгүр дэ, бунгүр дэ, бунгүрдүр,
далғасыйлен (далғасыйнан) д'емилери йүрүтүр.
Хара дэниз бунгүр дэ, бунгүр дэ,
бунгүрдүр, бунгүр,
дэрдим эст'и дэ, дэ[р]дим йенилер.

Хара дениз, йахын олайдын йаныма,
бет'им хутарырдын о беним ғарип жанымы
(бет'им чаре булурду харап жаныма),
далайдым да хызхардэшими булайдым.

СКХ, стор. 38; СКШ, арк. 6

Хара дэниз даламайым

Хара дэниз даламайым,
бен, оғлан, даламайым.
Хыз эвладым да буламайым,
даламайым,
хыз эвладым буламайым.

Аламадым, сарамадым,
тоннан хумаш д'ийамадым,
дал гүлүм тапамадым, оф.

Далдылар да, ах,
элимдэн йарем дэ алдылар.
Даламадым,
бен дэ йареми буламадым.
Сизин д'ибик душманнара
бен йареми дэ сырлатмадым.

Ф.А.Арабаджи

Хараныхтыр, сечильмез

Хараныхтыр, сечильмез.
Назлы йардан вазд'ечильмез.
Гонүль бир тәль йыбрышымдыр —
долашыр да чезильмез.

Аман, йар, ад'игағлер, аман, йар,
д'ель, а йаврум, эла гөзлүм сен беним.

Аслы да т'етэр дағлыым, йар,
йүрегимдэн э бағлыым.
Гөнүль бир тэль йыбырымдыр –
долашыр да чезильмез.

Аман, йар, ад'игағлер, аман, йар,
д'ель, а йаврум, эла гөзлүм сен беним.

Себеп тэ олан онмасын,
бир мырада д'ирмесин,
эли бағлы веран чөльдэ
жан чекишсин ольмесин.

Аман, йар, ад'игағлер, аман, йар,
д'ель, а йаврум, эла гөзлүм сен беним.

СКХ, стор. 32

Хороз

Хорозуму учурдулар,
далдан дала хондурдулар,
ай, хорозум, вай, хорозум,
тэльли башлы чал хорозум.

Хорозумун башы тэльли,
хорандасы беш йүз элли,
ай, хорозум, вай, хорозум,
тэльли башлы чал хорозум.

Чипчелерин бабасыйдын,
тавухларын хожасыйдын,
ай, хорозум, вай, хорозум,
тэльли башлы чал хорозум.

Ажип, хоншулар алды мы,
ажип, талдада халды мы?
ай, хорозум, вай, хорозум,
тэльли башлы чал хорозум.

СКХ, стор. 44

Хырым, сендэн биз айрылдых

Эмир хызы, эмир хызы,
сен аллар д'ий, бен хырмызы.

Шанд'ерийле Ордан чыхтым, аман,
Салғырын суйундан ичтим,
гайып мүйшкүль дэрдэ дүштүм, аман, йар, аман.

Айрылдым, айрылдым,
Хырым, сендэн биз айрылдых.

Шу Хырымын адалары!
Салдат (москал, москов) долмуш одалары,
иле (өле дэ) Ширин мырзалары(н),
аман, йар, аман.

Айрылдых, айрылдых,
Хырым, сендэн биз айрылдых.

Д'ечти д'еженин йарысы, аман, йар, аман,
хушлар йувасындан учту (гөчтү),
ғарип гөйнүм сана
(беним дэ гөнлүм сизе) жошту, аман, йар, аман.

Айрылдым, айрылдым,
Хырым, сендэн бен айрылдым.

Сен д'идэрсин атлар д'ибик, аман, йар, аман,
биз халдых бунда (бен халырым)

йатлар д'ибик,
йанды да бағрымыз (бағырым да йанай)
отлар д'ибик, аман, йар, аман.

Айрылдым, айрылдым,
бир жеван йардан бен айрылдым.
Ах айрылдых, вах айрылдых,
аман, йар, аман,
Хырым, сендэн биз айрылдых.

Сен д'идэрсан, оғурлар олайды,
дэрийа-дэниз йолун олайды,
беним бир данем сағ олайды.

Айрылдых, айрылдых,
Хырым, сендэн биз айрылдых.

СКХ, стор. 29 – 30

Чағырсам да, бильмем хызын адыны

Чағырсам да, бильмем хызын адыны.
Сенсиз шерап ичсем, бильмем дадыны.
Сенсиз шет'ер йесем, тапмам дадыны.

Дост олан достуна селам гөндэрир.
Эр т'ез дэ севдигин далдан дала хондурур.
Сенин эшхын бени йахып йандырыр.
Йахма, мевлам, этме жефам, сүрерим сефа.

Зинжерийлен не ала хойдун сен бени?
Т'имселердэ гөрмедин беле бийаз тэни.

СКХ, стор. 62

[Чал хороз]

Бабасы да чөльдэ орах орай,
Хызы да көйдэ жыйын да сорай.

О.Г.Параскева

Чыхайым т'итэйим беглер бед'ине

Чыхайым т'итэйим беглер бед'ине,
алайым башымы, т'итэйим Урум элине.

Т'итэйим, а назлым, аман, йолда дурайым,
д'елене-д'ечене, а назлым, сени сорайым.

Жыйыннарда, дүгүннердә, а назлым,
сени арайым.

Т'имнере сорайым, а назлым, абер алайым?

СКШ, стор. 9–10

Шиндик д'елир хонушажах д'ежелер

Шиндик д'елир хонушажах д'ежелер, д'ежелер.
Охур, йазар, тәмжет верир ожалер, ожалер.
Бен хыйамам, сен хыйарсын жанымы, жанымы.

СКШ, стор. 21 зв.

Эт'и гүзель суйа д'идэр

Эт'и гүзель суйа д'идэр,
суйун алмыш серйан этэр,
бир бирине хавиль этэр:
сен ми гүзель, бен ми гүзель?

Йолжу бабем йолун үчүн
доғру сөле башын үчүн,
эт'имизин бири үчүн:
хыз мы гүзель, бен ми гүзель?

Йолжуйум — йолумдан хайтмам,
ид'итим — сөзүндән дөнмем:
эт'инизин бири гүзель,
хыз да гүзель, сен даа гүзель.

СКХ, стор. 34

Чын

А вар, т'етир, вар, т'етир,
д'ельмесе, йалвар, т'етир.
Тутулмамыш дэректән
хохланмаيان (хохланмамыш) нар т'етир.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Ағлей-ағлей гөзйашым
диздән олду, хардэшим.
Бу дүньяда д'ездиклерин
йалан олду, хардэшим.

Ф.Д.Харасахал

Ағлетмейейдин сен бени —
бана шинжик күч олур.
Йаремийлен сүрдүгү дэвлетим
бана шинжик дүш олур.

СКХ, стор. 66; Ф.Д.Харасахал

Ан обанын ардына
йалныз орах орайляр.
Йолдан д'ечен йолжулара
бен йареми (хардэшим) сорайым.

С.І.Кіор

Анеси дэр т'и, налет олсун
узах йере хыз вермек.
Бабеси дэр т'и, налет олсун
эст'и дара хыз вермек,
хыз верип тэ салхын суйу да ичмек.

СКХ, стор. 49

Арманнара т'иттиктә
йешиль ота отурдум.
Бир учан хуш гөрмедим
бен сойлярым сормайа.

Ат бахмайа т'иттиктә
нохтам халды, эй оғлан.
Сизин сойа (миннетә) вармайа
ахтэм халды, эй оғлан.

С.І.Кіор

Аты йектим дышлайа,
дышладан да брычкайа.
Варсан онда, селам эт
Каранни (Гүржүлү) Йоручкайа.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Ах, напайым, нелейим?
нерелере варайым?
Авадан учан хушлара, хардэшим,
йа бен сени сорайым.

СКХ, стор. 60

Ах, напайым, нелейим?
Ахшамных ун(нары) элейим.
Ах, бу дэртлер башма д'ельди
(ичим туташты, йанай) —
сырмы да т'име сөлейим?

Ахшам олду, гүн хонду,
папийлери хапайым.
Сенин д'ибик маймуну
күль обадан тапайым.

Ф.А.Арабаджі

Ахшамнар олмайайды,
чичеклер солмайайды.
Ах не олса, олайды —
айырлых олмайайды!

СКХ, стор. 69

Базар гүнү сабахтан
атлы д'елип чағырды.
Узах йердэ йарем вар —
она жаным ағырды.

С.І.Кіор

Базар гүнү сабахтан
йағмур йағай — хар (лест'ер) д'ерек.
Шинди т'итэн салдатлара —
дэмирдэн йўрек д'ерек.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Бармағыма йўзүгүм,
ўстү — гүмүш (алтын), диби — йез.
Эндэн д'ери сен, оғлан,
т'имнен стийси, оннан д'ез.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Бахтым-бахтым йўзүне дэ,
вай, сухландым йўрүшүне,
айлянайдым башындан,
вай, хызлар д'ибик гүлүшүне
(йар да, бен гүлүшүне).

С.І.Кіор

Бен эрамадым сени дэ (алай) —
сен ара[п] булдун бени (алай).
Булдум сендэн ийисни дэ (алай) —
энди унуттум сени (алай).

СКХ, стор. 57, 59

Бизим көйдэн о йана да
Сартананын тоғайы.
Д'ельмей, кбйе хыз сайлай да
шу Мангушун ноғайы.

Бийаз көльмек, тар йаха,
эльериң хаха-хаха.
Эт'и гөзүм йолда халды,
йар, сана баха-баха.

С.І.Кіор

Бийаз урбам ахлығы,
көксүмүн тарахлығы.
Йўрегиме тахтэ этти,
хардэшим, узахлығын
(Йўречигме тахта этти
хардэшим узахлығы).

СКХ, стор. 69

Билезигим вар беним,
билегиме дар беним.

Эст'и Хырым ичине
бир севдигим вар беним.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Бир директэ беш эрик,
о да пишсе, биз йерик.
Оля Харлата варса —
биз она дэли дэрик.

Бир чифт өгүз беследим
гүздэ сабан сүрмейе.
Аллах башыма йазмыш
гүздэ салдат т'итмейе.

Брычкасы да бойалы,
тэлбовлары да бурмалы.
Йохсам салдат т'итэжек —
харшысна диван дурмалы?
(Хардэшим салдат т'итэжек —
харшысна диван дурмалы).

С.І.Кіор

Вардым чохрах башына,
сабун хойдум дашына.
Севда да недир, бильмедим —
д'ельди о йаш башыма.

Ф.А.Арабаджі

Гөктэн учан харылғач —
ханети айрыч-айрыч.
Бени йаремдэн ай(ы)ран
хан йутсун (хуссун) авуч-авуч.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Дайандығым, дурдуғум
тэзек йаны, эй оғлан.
Эриди, халмады да
йўрек йағым, эй оғлан.

С.І.Кіор

Директэ алма алланыр да, алай,
йере тўшсе, балланыр да, алай.
Ид'ит не хадар гүзель олса, алай,
д'ене хыза йалварыр да, алай.

СКХ, стор. 59

Душман олма сен бана,
бен дэ олурум сана.
Ашхма, йарем, ашыхма —
сора сөлерим сана.

Дэрайада хум хайнайор,
балых та пул халмайор, йар.

Йареми эльлер алса,
йүректә йағ халмайор.

Дәрийанын үстү бахыр.
Ат йезер тахыр-тахыр.
Чет маленин хызлары да
эт'имизе дә пек пахыл.

С.І.Кіор

Д'идәр булутлар, д'идәр,
йареме селам д'идәр, йар,
Йарем йухуда булунса,
йухусу эрам д'идәр.

СКХ, стор. 30

Зенд'ин өльсе, өлүсүне
балых атарлар.
Ғарип өльсе, мезарына
чалғы сапларлар.

Зенд'ин ачоланса —
дағы дәвирир, эй.
Ғарип ачоланса —
күркнү тәрс чевирир, эй.

СКХ, стор. 28

Йастых хойдум йатмайа,
йатмайа дөгүль — йухламайа.
Бен дә сант'им сыр сөледим
сыр тутмайан сасыға.

Йолда алма сатылмый (сатылажах),
сен алмасан, бен дә алмам.
Өльсен дә табута д'ирсен,
бен бир гүн дә ардындан халмам.

С.І.Кіор

Йолуйлан (Йолуйлян)
д'идэй (д'идэр) эдим,
балыйлян шет'ер эдим.
Бу дүнянын йүзүне
асретлик чекей эдим.

Ф.А.Арабаджі

Йолуйлян д'идэр эдим,
сүрүндүм хазельлере.
Ах, аллағым, напайым —
урундум гүзельлере!

Йухлар эдим эв чине,
эфт'арымдан уяндым.
Бен бир сағлам хыз эдим —
дәртсиз дәртлере оғрадым.

Йүксек хырдан гөрүнен
жывайыр мермер ташы.
Йеже гүндүз ағлесин
өксүзлерин баллары.

Йүксек Хырым тәпеси —
мараман суйа түшей.
Не дә оса, бизе олду,
гөзйашым(ыз) дәрьяа долду.

С.І.Кіор

Карани дәреклери —
йайрасын будахлары.
Йарем онда, бен бунда да —
чыннасын хулахлары.
Варсан онда, селам эт
Каранни йареме)

О.Г.Параскева, Ф.А.Арабаджі

Касынкамы учурдум,
йеди дәрьяа д'ечирдим.
Утандым агламайа —
ойнап гүлүп д'ечирдим.

С.І.Кіор

Киратым чапар д'идэр,
наллары батар д'идэр.
Ачан түшей ахылма (дүшей ахлыма) —
йүрегим йанар д'идэр

СКХ, стор. 52, 60

Конушнада чал атым
азды да семирмеди.
О беним душманнарым
артты да эксильмеди.

Ф.А.Арабаджі

Көктә булут т'енарсыз.
Гөрен достлар, йынарсыз, йар.
Йүрежигме атэш дүштү —
билен достлар, йанарсыз.

СКХ, стор. 30

Көпүр дибне саз олур,
алтай да д'ечсе, йаз олур.
Севмедигме верселер,
өльсем дә, өмүрүм (өмүрчүгүм) аз олур.

Көше башта эвлери
ағарылмыш, абранмыш.
Варыр эдим бен сана —
энди (эрт'ен) башым байлянмыш.

Ф.А.Арабаджі. С.І.Кіор

Кўльтэ-кўльтэ хамушум,
атэшине йанмышым.
Атэшине йанамам —
севдана дайанамам.

СКХ, стор. 60

Лест'ер урдум дувара,
дувар дашлы — алмады.
Бу жоғаплар санадыр,
хафан халын — алмады.

Ф.А.Арабаджі. С.І.Кіор

Мен атымы бағладым
дэгименин валына.
Сант'им (оғлан), бен дэ сыр сөледим
сыр тутмайан сасыға.

Өгүне бах — өгүне
бир күчүжүк тарам.
Сенин хадар йар сарсам —
зийадэсни арама.

С.І.Кіор

Өлен т'итти дўнясы —
өлежегиз, ах, анем.
Башымызын йазысы(н)
гөрежегиз, ах, анем.

СКХ, стор.59, 69

Пенжерейи ачмышлар —
йельленийлер.
Сени, мени сөлейип
эгленийлер.

С.І.Кіор

Пенжерейи ачмышлар,
сары чичек сачмышлар.
Ашаға мааленин хызлары
пудру тўт'ан ачтылар.

Ф.А.Арабаджі

Пенжерейи ачтым бен —
ни йана сыр этэйим?
О нас йўрекли йареми
т'имнере бензетэйим?

Севдим жандан, йўректэн,
шинжик дөгўль — чоxtандан.
Өлежегим, дэдим, бен
эжелдэн дөгўль — севдандан.

Северим севеннери,
хыйметин биленнери.
Ич первама дўгўльдў мў
ардымдан гўленнери?

Селе-селе йымырта.
Йарем, бени унутма.
Унутсан да, йунахтыр да,
сағынсан да (пек) узахтыр.

Суда да гөрдўм сени —
учтум йардан, эй оғлан.
Не гөрүндүң сен бана?
Йўректэн севдим, эй оғлан.

С.І.Кіор

Суйун ўст(ў)не сарайым.
Йареми т'имнере сорайым?
Йарсыз д'ечен гўннерими
өмўр дэйен саймайым.

СКХ, стор. 52

Танда(н) тувар айдадым (айданыр)
аралыхтан, эй ахыз (оғлан),
сен сарардын — бен солдум
севдалыхтан, эй ахыз (оғлан).

О.Г.Параскева; СКХ, стор. 70

Төгерек софра хойайым,
чевресине дурайым.
Бана харез душманнарым
хырхы да бир т'ередэн урайым
(хырхы да бир гўндэн өльсўн).

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Хайадан эндим анжа,
элиме йешиль канжа
(ал, йешиль д'ийдим анжа).
Не хыз олдум, не д'елин дэ —
отлара йандым анжа.

С.І.Кіор

Хайадан энер эдим,
чағырсан, д'елир эдим.
Атэш тэ олдум дэрдимдэн,
ўфўрсен, сөнер эдим.

О.Г.Параскева, С.І.Кіор

Хамчи урдум атыма,
атымын хашхасына.
Алажах осан, ал бени (ай, оғлан да) —
хачажам (баражам) бахшасына.

С.І.Кіор

Хапу ачых аралых.
Не бахайсын, аналых?
Севдигиме вермесен,
дўнялар башма хараных.

Хап[у] өгүне гүль дэрек,
йапражыгы төгерек.
Бу вахтсызлыгма көре
аллах та вермиш (мана) гүр йүрек.

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Хап[у] өгүне хырмызы
ачан гүль дирек.
Аллах та маа вермиш
дэмирдэн йүрек.

Ф.А.Арабаджі

Хара хаш олмағайдын,
бен сени сармағайдым (сармаз эдим),
көрүп тэ йанмағайдым (йанмаз эдим).

Хара хашым дибине дэ
гөгем гөзүм, эй оғлан.
Сен чығырттын, бен вардым —
недир сөзүн, эй оғлан?

С.І.Кіор

Хара хашым живаным
бен насын унутайым?
Сенин сөледиги лафларыны
(жоғабыны)
йүрегиме (йүречигме) тутайым

СКХ, стор. 59, 70

Хара-хара хазаннар,
хара йазы йазаннар (йазарлар).
Женнет йүзү гөрмесин
арамызы бозаннар
(бени йаремдэн айраннар).

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Харшыда бостан йектим —
эйи хабах урлуғу.
Хорламаныз ид'ити дэ —
вериниз ид'итэ хызы.

С.І.Кіор

Харшыда (Йағада) гөрдүм сени,
ал гүлүм (ал гөльмек) сандым сени.
Хохламайа хыймадым —
эльере вердим сени.

Ф.А.Арабаджі, О.Г.Параскева

Хулахларым чыннады да —
сен андын мы да, эй ахыз?
Алхын да йалан лафларына
йынандын мы да, эй ахыз?

О.Г.Параскева, С.І.Кіор

Чал-сана, йарем, чал-сана,
клапаннарны бас-сана.
Этмек тэ өптүк, эм[и]н эттик —
д'елип алып хач-сана.

С.І.Кіор

Чахыл-чахыл суйлар ахар
хайанын эрасындан, аман.
Эгиль, йарем, бир өпейим
хашлерин эрасындан, аман.

СКХ, стор. 27

Эвленме, анем, анем дэ, анем,
эвельт'и достлагым йох.
Эвель энд'ер, анем, сана
сөлерим, сөлерим, эй.

Элимдэт'и тайағым
ал бойайа бойанды (бойанмыш).
Даштан бүйүк йүрегим дэ
бу севдалара дайанды
(Йүрегим таштан бетәрди —
бу севдаи дайанмыш).

Эльлерим йазы йазай,
ахлым да дэрайалар озай.
Түшме дэ, оғлан, ардымдан да —
ал йанахларым
(гүль чырайларым) солай.

Эриди йүрек йағы
дэрайа(лар)дат'и буз д'ибик.
Энди сувудум сендэн дэ
хarez душманым (душманнар) д'ибик.

С.І.Кіор

Эрик далы хырылды:
дибине су тыйылды, йар.
Жүмн[е] аме дүгүн-барйам —
беним дэ гөйнүм хырылды.

СКХ, стор. 30

Эрт'ендэн суйа барғанда
булдум дашыны, алай.
Сағындым бен анемин
пиширд'ен ашыны, алай.

СКШ, стор. 18

”Арзынен Ғанбер“ масалындан түркүлер

Ғанбер:

Иштә д’ельдим вахтыне,
йарем дә йатыр да тахтыне,
бир эт’и жоғап сөз аттым
йар йухладығы вахтыне.

Арзы:

Йухудайдым — уяндым,
сағ йаныма дайандым,
инжечиктән сес алдым —
бен сени пазвант сандым.

Мешепеми далдырдым,
долду, дәйен, халдырдым,
элими, йүзүмү йувунжас,
бен билезигим алдырдым.

Ғанбер:

Бен чешмейе вармадым,
элими, йүзүмү йувмадым,
авғу версен, ичерим —
бен билезигин булмадым.

Арзы:

Ант үстүне ант олсун,
бент үстүне бент олсун:
авғу ичме, өксүз Ғанбер,
билезигим сендә олсун.

Ғанбер:

Ай доғар эниш йандан,
күн доғар күнеш йандан.
Билезигин үстүне
не йазылыды, не шан да?

Арзы:

Арабат хазылыды,
ах хойун хозулуйду.
Билезигим үстүне
“Хан Арзы” йазылыды.

Ғанбер:

Ай доғар олух-олух,
чешмелер алтын долух.
Билезигин булана
не верирсин муштулух?

Арзы:

Ай доғар олух-олух,
чешмелер алтын долух.
Билезигин булана
беш йүз алтын муштулух,

беш йүз алтын аз олур —
Арзы д’енди муштулух.

Ғанбер:

Өле дәме — дуйарлар,
эт’имизи дә тутарлар,
бир зиндана хойарлар да,
йаш жанымызы да хыйарлар.

Арзы:

Өле дәдигми дуйсуннар,
эт’имизи дә тутсуннар,
йаш жанымызы да хыйсыннар да,
бир зиндана хойсуннар —
зиндан да бизе женнетгир!

Ғанбер:

О бек benim дайымдыр,
эр эвлады хайырдыр.
Дүньайы пай-пай этселер —
Арзы benim пайымдыр.

А тайлар, тору тайлар.
Д’ечти белимдән ох-йайлар:
бен өксүз Ғанбер олмайлан
Арзымы алды байлар.

Анемин ады Гүльбостан,
бабемин ады Йардостан,
сенин адын Бек Султан.
Бен айрылдым Арзы достан.

Арзы:

Харшыдан д’елир үч атлы,
үчүсү дә кератлы.
Бен Ғанберим танырым —
ортадат’и көк атлы.

Ғанбер:

А инд’илер, инд’илер,
шарвуш да олду да йенд’елер.
Чек дүльдүлүн башыны —
тобуғум сыхты зенд’илер.

Хайнар хазан ташмаз мы?
Йол бырадан шашмаз мы?
Күс[ү]лүлер барышмаз мы да?
Асретлер хавушмаз мы?

Йансын ожағын, йансын,
түтүнү чыхсын бажадан.
Отуз дохуз күн дәдикчез
тул халырсын хожадан.

Арзым, д’елишин андан?
Мабетлик чыхмаз жандан.

Чек дүльдүлүн башыны —
тобуғум долду хандан.

Йель эсер — хум саврулур.
Дүнья башма дэвр олур.
Эгиль, Арзым, өпейим —
йол бырадан айрылыр.

Арзы:

Атын, тонун харейдир.
Мевлам сана йарейдир.
Сормах айып олмасын —
д'елишин нередэндир:

Ғанбер:

Атым, тонум харейдир,
мевлам бана йаредир.
Беним аслымы сорарсан —
Ғайыштат'и Ғанбердир.

Гүльбахчыда д'езерсин,
гүльлери сырайа дизерсин.
Д'ендин гүльдән гүзельсин —
ахлымы алып д'езерсин.

Ада аданын хызы,
йахтын, йандырдын бизи.
Йетиш, Хыдырлез эфенди,
д'ель, ал да хутар бизи!

СКХ, 22 — 27

Ғанбер:

Бен пунара вармадым,
элими-йүзүмү йувмадым,
бен билезигини булмадым.

Жель эссе — хум саврулур.
Дүньялар башма дэвр олур.
Эгиль дэ, Арзым, өпейим —
йол бырадан да айрылыр.

Асылы хазан ташмаз мы?
Йол бырадан шашмаз мы?
Күсүл[ү]лер барышмаз мы?
Асретлер хавушмаз мы?

Ф.А.Арабаджі, С.І.Кіор

Арзынан Ғамбер

Ф.А.Арабаджі

БИР ЗАМАНДА варды... Падушанын хызна
шаннанный бир ғарип. Бир ғарип — ға-ари-

ип. Чобан. О стий падушанын үчүнжү хыз-
ны. О да гүзель. Чобан да пек гүзель. Дий т'и:

— Падушаам, сенин хойлярын беле бахарым,
тэк хызны вер маа.

— Чобана хыз верильмез,— дий о.

— Меним бир торва алтыным вар. Бешерлик,
онарлых,— дий чобан, чыхарий да абеле төкей.

Нас падуша гөрүй:

— Хызым хайль олса, аман веэрим. Йығ ао ал-
тыннарын, — дий падуша.

Чобан да йеди йыла т'итий. Ондан алай бидэ-
не ат. Алай о аты. Алай сазны. Т'емече, штэ. Оле
саз. О ону чалып д'езий хойуннан.

Бин баш хойуну вармыш о ғарибин. Зенд'ин-
нер а харез зенд'инненмеэ, ғарип саймайлар.

Абу оғлан хайтый д'елий: "Вай,— дий,— хойля-
ры хапайжам да... (Вай-вай-вай! Тохта-тохта-тохта!
Йалан сөлемем!) Хойляры хапайжам. (Штэ, Гүр-
жүдән ми, нередән — бильмейим),— дий, брахый
хойляры.— Минежем эд'ерли атма. Варып бир
жоғап сөлесин маа",— дий. Д'елий, дий т'и:

— Падушаам, хызны вережен маа?

— Йох. Хызмын йарын дүгүнү,— дий о.

Бөгүн д'елин йапайлар ону. Той башланажах.
Йапулар да йүксек — атлап оламай. Д'ене брах-
май:

— Сөлениз,— дий,— хапуун үсне чыхсын.— Ав-
лахтан гөрөйим.

Она да сөлийлер: "Д'ельмиш бир чобан, сени
гөрмеэ стий", — дэйн. О да чыхмаа стий, ама
йолламайлар.

Чобан да дий т'и:

— Вай, йолланыз. Мен алмам. Йолла.

Ачтлар хапу. Т'итий д'елин. Йапуйа варды. Бу
чобан атылан дуруй му, йапусундан бийана дуруй.

— Ач,— дий,— араба хапйу. Ач, гөрөйим мен се-
ни башындан айағынажах. Йа сен маа сөз вердин
дэ: "Йеди йыл дөгүль, он йыл пеклерим",— дэдин!
Не чүн варыс?

— Мени бабам верий. Мен севип вармайым.
Зенд'ине верийлер,— бу да чобана дий т'и:— Ал
мени атын үсне, хачаах.

Чобан дий т'и:

— Сөле, д'ельсин падушаам, бир лаф сөлеэм.
Мен сенин, сен дә меним.

Чығыртый падушайы. Падуша д'елий.

— Мана сөз вердин ни хызны вермеэ. Не чүн
верийсин йа зенд'ине? Мендән дә зенд'ин чаре

вар йаппаа. Мен Киевдэ, Софиевский собора вердим, штэ, бильмем не хадар ахчи.

Дөрдүнжү-бешинжи йылы олан шийлер булар. Софийский собор йапылмыш. Онда вермиш, штэ: "Йапыныз меэм адыма,— дэмиш.— Верийим пхадар алтын". Вермиш ми — йаптырмыш.

Падуша дий т'и:

— Жемаат, мен үчүнжү хызымы буна верийим. Үчүнжү хызым — чобанын.

Нас сарлыялар орада хызынан чобан! Тахымы севиныйлер.

Арзынан Ғамбер

I.M.Деремов

Ғамбер:

Иштэ, д'ельдим тахтыне,
йарем йатыр вахтыне.
Бир-эт'и жоғап сөлейим
йар йухладығы вахтыне.

Арзы:

Йухудайдым, уяндым,
сағ йаныма дайандым,
инжежиктэн сес алдым —
бен сени Ғамбер сандым.

Ғамбер:

Өле дэме — дуйарлар,
эт'имизи тутарлар,
йаш жанымызы жойарлар,
бир зиндана хойарлар.

Арзы:

Өле дэйим — дуйсуннар,
эт'имизи тутсуннар,
бир зиндана хойсуннар —
зиндан бизе женнеттир.

Арзынын бабасы бу оғланы хувмуш шеэрдэн: хызыны вермейе истэмий бу өксүз оғлана. Хыз оғланы пек севий, оғлан да хызы. Оғлан да чыхай т'итий дайысына, варый дайысынын пенжересине, башлай сөлемейе түркү:

О бек benim дайымдыр,
эр эвлады хайылдыр.
Дүнийайы пай-пай этселер,
Арзы меним пайымдыр.

Дайысы ишитти.

— Вар, бахыныз,— дэди оғланнарна,— о бизим Ғамбер дөгүль мү пенжеренин дибне? Сөлениз, д'ирсин ичери.

Ғамбер д'ирди ичери. Дайысы она сорай:

— Не олду сана, Ғамбер?

Ғамбер сөлей:

— Арзынын бабасы мени хувду. Арзыны бахшасна шаннажах.

Дайысы сөледі:

— Сен бабаны, ананы, дайыны бир йере хошуп бир түркү сөлесен, мен Арзыны алып веририм сана.

Ғамбер башлады сөлемейе:

Анамын ады — Гүльбостан,
бабамын ады — Дағистан,
дайымын ады — Бек-Султан.
Айрылдым Арзы достан!

Бундан сора дайысы дэди оғланнарна:

— Эд'ерлениз үч ат, мининиз үчүнүз — бирне Ғамбер, эт'исне сиз, варыныз онда, сөлениз онун бабасна: хызы эликнен вермесе, дөгүшүп алажағым.

Олар миндилер атлара, т'иттилер, йахлаштылар о шеэре.

Хыз булары гөрдү пенжередэн, башлады түркү сөлемейе:

Харшыдан д'елир үч атлы —
үчүсү дэ кератлы.
Бен Ғамбери таныдым —
ортадат'и торатлы.

Жаду харысы ишитти Арзынын түркү сөледигини. Варды хызын бабасна, сөледі:

— Билийсин ми, Ғамбер д'елий, Арзы да пенжередэн бахып түркү сөлей.

Арзынын бабасы дэди:

— Не йапайых биз, насын этип биз ону дүниадан жойайых?

Жаду харысы дэди т'и:

— Вер мана бир тарелка боғдай, мен чыхайым оlara харшы, колва верейим, сөлейим: "Арзы ольдү", — дийим.

Алды жаду харысы колвайы, чыхты көпрүн йанна, тохтатты бу оғланнары, башлады ағламайа:

— Хапыныз Арзынын колвасындан. Арзы ольдү, — дэди.

Жаду харысы өле дээн сора Ғамбер йыхылды аттан, байылды халды. Ондан сора оғланнар хайт-

ты эве. Жаду харысы да хайтты эве. Ғамбер халды орада.

Д'ельди жаду харысы эве, сөледі Арзынын бабасна:

— Энди хорхма: Ғамбер ӧльдү.

Арзынын бабасы дәди:

— Эндән д'ери Арзыйы шаннарым бахшасна.

Шаннады Арзыйы бахшасна. Арзы стәфана вармай:

— Мен Ғамберин йасысны тутажағым,— дәди.

Ғамбер хахты, бахты круғомуна — бир т'имсе йох. "Андадыр йа Арзынын мезары? Варайым мезарна", — дәди, т'итти. Түштү бир кӧйе. Сорай исаннара:

— Анда йа Арзынын мезары?

Исаннар да она сӧлейлер:

— Шаштын мы сен? Арзынын бӱгүн дӱгүнү!

Ғамбер сорай:

— Йа Арзы ӧльдү, дәдилер.

— Йох, аға,— дийлер исаннар.— Арзы ӧльмеди, о бахшасна шаннанды, бӱгүн стәфана т'итәжеклер.

Ондан сора Ғамбер аллаға йалварды: "Аллахтан истәрим: мен вармайынжаз Арзынын сандығы йериндән ха[л]хмасын, Арзынын да дизне башымы хоймайынжаз аллах жанымы алмасын!"

Варды Ғамбер бир чобана, дәгишти урбаларны, д'ийди чобанын урбаларны, д'ельди дӱгӱне.

Чыхты Арзы т'итмейе стәфана. Башладылар адамнар Арзынын сандығыны кӧтәрмейе — сандығы йериндән кӧтәрамадылар.

Ғамбер дәди оlara:

— Ағалар, вериниз, мен кӧтәрейим Арзынын сандығыны.

Адамнар дәди:

— Биз он дәне кӧтәрамайых — сен насын йалныз кӧтәрежеән?

Бир адам дәди:

— Олан, о чобан. О чох эт йеди, о хуватлыдыр. Вериниз, о кӧтәрсин.

Вердилер она кӧтәрмейе. Алды Ғамбер йалныз, хойду сандығы брычкайа. Арзынын бабасы сорду чобана:

— Не верейим ахыны?

Чобан дәди:

— Мана, аға, пший лазым дӱгӱль. Мен хырх йылдан бери чобанных этийим. Бир т'ере дӱгӱне вармадым. Бир т'ере д'елинин атынын башындан

тутмадым. Хайыл олсаныз, тәкаран йер тутуп атын башындан оздурайым д'елини.

Тутту чобан атын башындан, башлады сӧлемейе тӱркӱ:

А йенд'елер, йенд'елер,
шарвуш олдуруз, йенд'елер!
Чек дӱльдӱлӱн²⁶ башыны —
айағым сыхты зенд'илер!

Д'елин дәди:

— На, аға, беш алтын, сӧле бир тӱркӱ даа. Насын гӱзель сӧлейсин, аға!

Чобан башлады сӧлемейе:

Асылы хазан ташмаз мы?
Йол бырадан шашмаз мы?
Кӱс[ӱ]лӱлер барышмаз мы?
Асретлер хавушмаз мы?

Тӱтәсин ожағын, тӱтәсин,
чыхсын т'итсин
(тӱтӱнӱ чыхсын) бажадан.
Отуз дохуз гӱн дәдиктә
тул халырсын хожадан.

Д'елин верди беш алтын даа:

— Сӧле, аға, бир тӱркӱ даа,— дәди.

Чобан башлады сӧлемейе:

Эль эссе — хум саврулур.
Дӱнйа да башма дӱвр олур.
Эгиль, Арзым, ӧпейим —
йол бырадан айрылыр.

Арзы эд'ильди. Чобан Арзыйы ӧптӱ. Алх башлады бағрышмайа:

— Вай! Чобан Арзыйы ӧптӱ!

Бири даа дәди:

— Ай! Не вар — ӧпсе? Чобан да дӱгӱне д'ельмиш йа!

Ӗле дә чобан атын дизд'инини верди бахшасна, д'енди халды бырада. Халх т'итти т'исейе. Чобан дәди д'енди башна: "Нерейе варайым мен шинжик?" — алды бир тәрс йолу, т'итти тӱркӱ сӧлей-сӧлей:

О, тайлар, тору тайлар,
д'ечти элимдән ох-йайлар!
Бен бир ӧксӱз олмайынан
Арзымы алды байлар!..

”Ашых Ғариб“ масалындан түркүлер

За рукописами Ф.Д.Харасахал
та Л.М.Шестопаловой

[Сазжы:]

Бир күчүжүк чожах олур шаар, олур.
Эй, хардашлер, эрамыза хан олур, хан олур, эй.
Бу онос да д'ечинмек бизе гүч олур, гүч олур, эй,
эй, хардашлар, онос бизе дүш олур, дүш олур, эй.

СКШ, арк. 1

[Ашых Ғариб:]

Д'еле-д'еле йолум сана дайанды.
Израил атэшине йүрегим йанды.
Ах жид'ерим ал ханнара бойанды, эй.
Эглен, Эра су, Эра су, йол вер, д'ечейим.
Эра суйум, сана жоғап элейим.
Бир гүннүк йолум халды — д'идамаз мыйдым?
Йеди йыл асретлиги чекамаз мыйдым?
Эглен, Эра су, Эра су, йол вер, д'ечейим.
Бен бир Ашык Герип, дағлер ачмышым,
тэрд'етип йурдуму (сатып бағымы-бахчымы)
көчүп т'итмишим.
Арж эттим малым-эвалым, йейип ичмишим.
Эглен, Эра су, Эра су, йол вер, д'ечейим.
Ах аллағым, сенин т'еремин чохтур
(Ах йа раббим, сенин элигин чохтур).
Бахарым үстүне — Эра су д'ечити йохтур.

СКХ, стор. 16; СКШ, арк. 4 зв. — 5

[Ашых Ғариб:]

Ашыхлардан олду бизе бу ишлер,
ахыттым гөзүмдэн ханны йашлер.
Неме ағлемейип неме күлейим?
Алдырдым ахлымы — йа бен нелейим?
Ожалар бильмез беним алым-эвалым.
Шахфелер бильмез беним ғарип алымы, эй.
Жаным ожам, гөзүм ожам,
анем жамидэ халды, эй.
Анем ольсе, сиз йўнахт'ер олурсуз.
Жаным ожам, гөзүм ожам,
сиз дэ бизе бир бош ода вериниз, эй.
Ольсениз дэ, женнетин төр(ү)не дурусуз.

СКХ, стор. 6; СКШ, арк. 1

Ашык:

А дөн бери, дөн бери — йүзүн гөрейим, гөрейим.
Сана бир чивт жоғабым вар — сөлейим.
Йеди йыла вадэ хурдум — нелейим-нелейим?
Д'идэм ғурбет эле, д'ене д'елирим.

СКХ, стор. 6; СКШ, арк. 1

[Ашых Ғариб:]

Д'ель, эт'имиз бир эхтимал этэйик
бу дўньйада шайыр зарлых чекейик.
Дўньйа вардыр, ону недэн нейлейик?
Д'итэм ғурбет эле, бет'им д'ене д'елирим.

СКШ, арк. 2

Шахсене:

Сен д'идэрсин — бен сулара ахарым,
чыхып-чыхып йар йолуна бахарым,
эм асретлик, эм ғурбетлик чекерим,
көзлеримдэн ханны йашлер төкерим.

Ашык:

Намысыйнан йар сармасы нар дөгүль, нар дөгүль,
хыраындан дөнен ид'ит йар дөгүль.

Шахсене:

Не этэрсин, Ғарип, сен бу зулуму?
Т'име спариш эттин ғонжа д'үлүнү?
Ане, бизим йедигимиз туз-экмек.
Ич олур му севдичигин тэрд'етмек?

Пенжередэн бахтым — йоллар чамурдур.
Сенин йүречигин дашлен дэмирдир.
Йеди йыл дэдигин ай дөгүль —
өмүрдүр, өмүрдүр, д'ель, Ғарибим,
сен дэ т'итме ғурбет эль.

Ашык:

Бен бир ата маиль олдум, бир дэ ид'итэ,
бир дэ саза маиль олдум, бир дэ сөрпетэ.
Башым алып д'идэйим — дуйар ғурбет эль.
Не сен бени унут, а севдигим, не бен дэ сени.

Шахсене:

Ане, бизим дэ чөлүн дэ, чөлүн сазлары, сазлары.
Этме, йарем, сен дэ беле назлары.
Д'ель, Ғарибим, сен дэ т'итме ғурбет эль.

СКХ, стор. 6 — 8; СКШ, арк. 1 зв. — 2

Ашык:

Анем дэ, сана д'ельдим изин дэ алмайа, эй.
Ах сүтүнү элал эт бана, эй, эй, эй, эй.
Д'идэм, ане, ғурбет эле — халайым бир земан, эй.
Бет'им дэ онда чох эгленирим —
д'ене д'елирим, эй.

Ашык Ғерип анасы:

Т'итме, оғлум, т'итме, Ғарип, ағлетме бизи, эй.
Сен д'идэрсин ғурбет эле — зулумдур бизе, эй.
Зулумдан да бетэр дўньйада өлүмдүр бизе, эй.

Ашик:

Ане дэ, беним йүз йавлуғуму йув-сана,
йувуп-йувуп гүль далына йай-сана, эй.
Ғурбет эльдэ бир эвладым вардыр
дэ-сене, эй, эй, эй.

Ғарип анасы:

Эглен, оғлан, эглен, Ғарип,
д'ельсин хардэшин, эй,
д'ельсин хызхардэшин хоншудан, жоғап элесин,
жоғабыны элесин дэ көзйашыны төксүн.

Ахча хыз, Ахча хыз, мевламдан бул сен, эй,
Шахсененин серайлары отлара йансын,
йансын да түтүнү маф йүзүне саврулсун.

Ашык:

Ане, беним бу йай сазым асылы халсын.
Ғарип анем, Нерд'из бажым йасылы халсын.

СКХ, стор. 8 – 10; СКШ, арк. 1 зв.

Ашык:

Бари дүнйам не дар олдун башыма, башыма, эй?
Хысметимиз ғурбет эльдэ йазылмыш,
йазылмыш, эй.

Т'итме дийин анем бана дарылды, эй,
т'итме дэиен йар бойнума сарылды, сарылды, эй.
Налет олсун ғурбет элин т'арына, т'арына, эй!
Дайамадым сөрпетинин дадына, дадына, эй.
Ғурбет эльдэ баш йастыға д'ельмесин, эй!
Д'елен олмаз, д'идэн олмаз ғарибин йолуна.
Ғурбет элин ташын хойдум башыма, эй,
бир күчүжүк баш ағырысы ғарибе, ғарибе, эй.
Нерелердэн нерелере учай турналер, эй?
Ажип синемин бағына хонар мы, хонар мы, эй?
Йазы бильсем, селам йазып йоллардым
(гөндәрсем), эй!

Ханжерим йох (йохтур охум) –
д'енди д'ендим ольдүрсем, ольдүрсем!

СКХ, стор. 10 – 11; СКШ, арк. 2 зв.

Шахсене:

Бүнгүр-бүнгүр төкүлүр гөзүмүн йашы, эй.
Дэртиме дэрман буламаз мыйсын,
базирд'ан башы, эй?

Базирд'ан:

Бу д'елен т'ерваннар эпси дэ бизимдир,
ичиндэт'и (үстүндэт'и) малы, живанэ,
эпси дэ бирдир, эй.
Сөле, живане, йүрек дәрдин,
сөле дэ бильдир, эй.

Шахсене:

Хыдырай этәрим – йохтур, ғайыптыр.
Сыр(ы)мы сана сөлесем, базирд'ан,
сендэн айыптыр.
Беним эрадығым Ашых Ғариптир, эй.
Варсан гөрсен, селам эт Ғарибе,
дурмасын д'ельсин, эй.
Шахсенеси Шахфелеге верильди, эй.
Сийа зилифине ал хыналар цилинди.
Варсан булсан, селам эт Ғарибе,
дурмасын д'ельсин, эй.

Базирд'ан:

Хул олайым тәмелине-йурдуна,
йүзлен сүрейим айағынын тозуна.
Хырх т'ерван малым арж этәйим
сенин оғруна, эй,
булурум Ғарибин, булурум, гөндәрем сана, эй!

СКХ, стор. 11 – 12; СКШ, арк. 2 зв.

Ашык:

Йүзүне дөндүгүм, йүзү гүль[ьл]ү
(гүльлү йүзү) ожамы (< ожам, эй ?),
сөле, ожам, насын гөрдүн анеми?
Сөле, ожам, неже гөрдүн анеми?

Базирд'ан:

Анени сорарсан, бойну пүкүльмиш,
ағлей-ағлей гөзнүн нуру төгүльмиш,
ағлей-ағлей эт'и гөзү т'өр олмуш
(гөзнүн нуру төгүльмүш) –
гөрсем, Ғарип, беле гөрдүм анени.

Ашык:

Йүзүне дөндүгүм йүзү гүльлү ожамы,
сөле, ожам, неже (насын) гөрдүн
бажымы, бажымы?

Базирд'ан:

Бажыны сорарсан, эли хойнуна, эй,
сачын зенжир өрүп сармыш бойнуна, бойнуна, эй.
Ғарип ағем д'ельмей дийен чыхып бахай йолуна.
Гөрсем, Ғарип, беле гөрдүм бажыны.

Ашык:

Йүзүне дөндүгүм йүзү гүльлү ожамы,
сөле, ожам, неже гөрдүн синеми?

Базирд'ан:

Синени сорарсан, сачы өрүльмиш, эй,
алтын таз ичине хына эзильмиш,
д'ендиси дэ Шахфелеге верильмиш.
Гөрсем, Ғарип, беле гөрдүм синени.

СКХ, стор. 12 – 13; СКШ, арк. 3 – 3 зв.

[Ашых Фариб:]

Базирд'андан бен бүгүн бир абер алдым.
Мед'ер бунун аслы олса, пүктү белими.
Йеди йердэн бент бағлайып чекти белиме,
дилегим аллайа халды — йа бен нелейим?
Ид'ит аттан энсе, д'ене атланыр.
Ид'ит талдасына гүзель сахланыр.
Чох бүйүк сөзлере ид'ит хатланыр.
Эльдэн эле д'идэр намы Тифлизи.
Шу Тиблизин түт'аннары бир баайа чыхмыш.
Дохсан дохуз маалеси вар, йүз бин көшеси.
Шу Тиблизин ичине беш йүз т'исеси.
Эльдэн эле д'идэр намы Тиблизи, Тиблизи, эй.
Шу Тиблизин хызлары чыхмыш серйана,
баштан айах хумаш д'иймиш алхы Тиблизи.
Эльдэн эле д'идэр намы Тиблизи.
Йүрүн, хызлар, йүрүн, сачын өрүльсүн.
Ач бийаз көксүнү — турунч гөрүнсүн.
Турунчлар хыймети шинжи(к) билинсин.
Эльдэн эле д'идэр намы Тиблизи, эй.

СКХ, стор. 14 — 15; СКШ, арк. 4

[Ашых Фариб:]

Иштэ д'ельдим, д'итэр ола,
сен ошча хал, Алеп шеэри.
Чох тузун-этмегин йедим —
элап эйле, Алеп шеэри.

Алибин чевреси гүльдүр.
Хафамдан сөлейен дильдир.
Алиптэн Тифлизе йолдур.
Сен ошча хал, Алип шеэри, эй!

Чох ид'итлер д'ельди бунда,
чохсу да эгленип халды
(мыратсыз т'итти).
Бен дэ д'ельдим, бунда халдым,
мырат алдым, Алеп шеэри.

Т'ими мулла, т'ими ажы
Фарибе олсун дуважы.
Тарт' эйледим ана-бажы,
д'ельдим сана, Алеп шеэри.

Алеп шеэри — Арабистан.
Дөрт тарафы бағы-бостан.
Абер алдым назлы досттан —
бен д'итэрим, Алеп шеэри.

Йүксек-алчах дағлар гөрдүм,
йени түт'ан, бағлар гөрдүм, эй-эй,
ағлар гөзлер, ағлар, гөрдүм, эй,
т'имдир сеннен гүлен дүнья, эй-эй!

СКХ, стор. 15; СКШ, арк. 3; 3 зв.

[Ашых Фариб:]

Не йүксектир шу Тиблизин хайасы
(тәпеси, тәпелер)!
Йахайурлар ағачларын майасы
(Онда йағмур йағса, бунда сепелер).
Бин алтына питиртмиштим
хафтанын сайасы(н) —
лайых олайды (олсун),
анем (бажым), сана д'иймейе.
СКХ, стор. 15; СКШ, арк. 4 зв.

Ашык:

Гөрүндү (гөмүльдү) Тифлизин дағы,
эриди (ириди) йүрегим йағы.
Уста Фарибин чырағы,
ане, бен Фарибин, Фарибин.

Уста Фарибин ханеси,
дин[н]е, Фарибин анеси!
Өзүм Фарип, сөзүм Фарип,
ане, бен Фарибин, фарибин.

Анасы:

Ош д'ельдиниз, мисафирим,
сефайа д'ельдин фонже гүлүме.
Оғлу бағы, татлы дили,
сефайа д'ельдин фонже гүлүме.

Ашык:

Ашык Фарибин бирдир ады,
мевламдан алыр мырадын.
Уста Фарибин чырағы,
ане, бен Фарибин, Фарибин.

Анасы:

Дилине хурбан олайым,
йолуна гүльлер серейим.
Ачан д'елир ми оғлум Фарип?
Нередэн д'елир оғлум Фарип?

Ашык:

Шахсенем сильмиш хынасны
(хынасын),
д'ендисинин сибир нурдан несини.
Сөле, Фарибин анеси,
ане, бен Фарибин, Фарибин.

Анасы:

Көрмейим сени гөзлеримнен,
бензетийим сөзлериннен.
Ачан д'ельмиш оғлум Фарип?
Нередэн д'ельмиш оғлум Фарип?

СКХ, стор. 17 — 18;
СКШ, арк. 3 б; 3 в; 5 — 5 зв.

[Ашых Ғариб:]

Бир йайымы чекейим назлы йареме —
уянсын да сағ йанына дайансын.
Бен дә д'ельдим Шахсенемин тойуна, эй.
Бойунжаз дыбалары
д'ечтим (бичтим) дә д'ельдим²⁷,
алтайлых йолуму бир гүндә д'ельдим,
мевлам ханет верди — учтум да д'ельдим, эй-эй.

СКХ, стор. 18; СКШ, арк. 5 зв..

Ашык:

Не, динсиз, инамсыз, д'елин олмушсун,
зилифлерин тэль-тэль этип асмышсын?
Чүнт'им Шахфелеге гөнүль вермишсин,
нечин сымарладын бана: "Д'ель", — дәйен?

Шахсене:

Йар, сойум-сопум жыйылдылар йаныма,
хоймадылар бени д'енди алыма.
Инанмасан, авғу алдым элиме,
биламадым, йарем, сенин д'ельдигин.
Селам вердин — селамындан танырдым.

СКХ, стор. 18 – 19; СКШ, арк. 6

"Ашых Ғариб" масалындан түркүлер*Ашых Ғариб анасынен хызхардашы:*

Г'итме дә, оғлум, г'итме дә, хардэш.
Сен д'идэрсен ғурбет эле —
зулумдур, эй, зулумдур бизе,
зулумдан пек бетэрдир, эй,
өлүмдүр, хардэшим, эй.

Ашых Ғариб:

Йеди йыла вадэ хурдум синеме, синеме,
йеди йериндэн бент бағлеттим д'ендиме.

Ане, беним йүзйавлуғум йув-сана, ай, йув-сана,
йувуш-йувуш гүль далына йай-сана, йай-сана.

Ане, беним йедигим, ичтигим туз-этмек.
Ич олур му бу дүньяда севдигини тэрд'етмек?

Ашых Ғариб:

Гөрүндү Тифлизин дағы,
эриди, йарем, йүрек йағы, эй.

Ашых Ғарибин анасы:

Гөрамайым да гөзлеримнен —
бензетэйим сөзлеринен, эй.
Нередэн д'елир дә оғлум Ғариб?

Ашых Ғариб:

Ане, бен Ғарибим, Ғариб.

Ашых Ғариб:

Арманымын г'енары йатағым осун,
эт'и элим он бармағым йастығым осун.

С.І.Кіор

Ашых Ғариб

О.Г.Параскева (реплікі В.І.Таначі)

БИР ЗАМАНДА варды, бир заманда йохту.
Бир заманда бир тул хары варды. О тул харынын да бир оғлуен бир хызы варды. Д'ечиний хары пек ғарип. Варый папаза, чамашыр йувай, йаваш-йаваш д'ечиний.

Оғлу өсей, Ашык Ғариб, д'елий он секиз йашна. Сатын алып бир эст'и саз. О сазы дүзетий. Башлай чалмайа, өгрнемейе.

Бир д'еженин вахытне Ашых Ғариб йухусунда түш көрүй. Түшне Ашых Ғарибин ағызна төкүлүй бир авуч тары. О тары да тахымы түркү.

Саба халхай, анасына сөлей түшүнү.

— Беле-беле түш көрдүм, ана, — дий.

— Эвалла, оғлум, — дий анасы.

Алып сазыны, башлай чалмайа. Шашай, д'енди д'ендине тамаш[а] этий.

Бир даа, ахшам олуй. Д'елий бир олан, дэлханны:

— Селам, Ашых Ғариб!

— Алейкем селам!

— Ашых Ғариб, сеэн жыйын чалмайа чарен вар мы? — дий.

Анасы:

— Вар, оғлум, — дий.

Ашых Ғариб алды сазны, айағына чарых, парланых кастюм, парланых картоз, чыхты г'итти.

Варды д'ельди жыйына — хызлар, дэлханнылар топланмышлар. Насыл гөрдү Ашых Ғариби хызлар — шаштлар гүзельлигине: өле гүзель дэлханны йохтур умме дүньяда!

— Ах!— дий хызын бири.— Бахмаздым о картозун парланых олдуғуну! Аман алайды — мен аман аона ваардым!

Эй, башлады жыйын. Онда да бир г'емечежи вар — йарамай чалай. Д'енди дә сағыр.

Ашых Ғариб диннеди, диннеди. Күчүк эди, отруй. Ичери д'ирмеэ батмай — утаний: урбалары

эст'и. Чыхтлар хызлар, беш алты хыз, туттлар Ашых Ғариби холтуғундан, сохтулар ичери, отуртлар бир көшеде.

— Вер, аға,— дий т'емечежийе,— мен дә чалайым азжых. Аз-авлах аннайым мен дә чалмаа.

Верий о т'емечежи т'емечесини. Нас алыи Ашых Ғариб т'емечейи, бурай хулахларыны, өле йапай — дин-дин-дин! этии т'емече. Насыл башлай чалмайа — башлайлар ойнамаа, шашай дэлханни да, хызлар да: йохтур өле ший, д'үнйада шитмеди, шитмеэн исан.

Э, чалды. Саат эт'и олду. Ж'ыйын дағылды. Тахымы хызлар хайттлар, дэлханн[ыл]ар. Ашых Ғариб халды онда. Ашых Ғарибе хойдлар суфра, хойдлар бир чанах ғалушка. Бир дә отурду, йеди Ашых Ғариб. Йатты. Саба хахты, благодарить эти шорбажыйа. Алды саз, торвасыны, чыхты т'итти.

[Шаннысы да түркү сөледі:]

Йар, пенжередэн бахтым да —

йоллар чамурдур, чамурдур.

Йарем дә, сенин йүречигин дашлен дә дэмирдир. Вар, Ғарибим, салығылан, йене дә д'ель-сене.

Бир гүн т'итти, эт'и гүн т'итти, үчүнжү гүнү түштү Алип шеэрне. Шеэрин чиндэн т'итий, бахса не бахсын — оғланнар түт'аннарын хапуларна, абеле оғланнар, д'езийлер, исаннара сөлейлер, шоп түт'андан мал алсыннар.

Ашых Ғариб тохталды, диннеди, бахса не бахсын — ресторан. Чалай т'емече, даре.

— Э-эй! — дэди. — Йа бу бахша чалышлар. Йа меэм чалдығымы диннесе, булар напажахлар йа?

Тохталды Ашых Ғариб хапуун йанна, диннер: ”Э, бүйүр!“ — ама стү, башы парланых, чарых айағына. Чыхты Ғарибе шорбажы, ресторан шорбажысы:

— Не сен дә бахайсы бырада?! — дий. — Хув, олан, ону орадан!

— Эй, аға, не чү хувайсыныз мени? Меэм сне өле бахайсыныз не сиз? Мен сазжы.

— Сен сүтне не өле дийсин сен э? Насыл сазжы олма сырасы вар сендэн?! Сендэн исан игрений дә!

— Аға, вер, д'ирейим ресторана, бир ава чалайым.

— Йох-йох-йох! Т'ит-т'ит-т'ит-т'ит! — хувду йолады.

Эй, т'итти бир... Т'итий Ашых Ғариб. Барынялар харшына д'елийлер д'ечийлер йанындан.

— Ах, аллағым!— дий бири.— Не хадар да гүзель! Не хадар да гүзель бу ғарип тул харын оғлу! — дийлер.

Өле дийлер дә, Ашых Ғариб т'итий. Утана-утана напсын йа? Эй, т'итий-т'итий. Д'ечти бир д'ирими түт'ан. Түт'ан дөгүль — ресторан. Йохтур алан. Бахайлар сүтне — партик-этик. ”Бу эшек“, — таныйлар.

И, түт'аннары д'ечти, бир даа бахты — базарын четне топланмыш та бир беш он дане, партик-этик үстлери, босяклар.

— Ай, саба хайыр, аяхташлар!— дэди Ашых Ғариб.

— Ош т'ельдин!— дий.— Хайы көйдэн сен? Хайы велааттан?

— Мен,— дий Ашых Ғариб,— Тифлиздэн. Тифлис шеэриндэн.

— Не зенаатын вар сеең?

— Меэм зенаатым? Мен — чалыжы.

Оларын да отаманнары:

— Йа нас чалыжы сен? Ат чалайсын? Сығыр чалайсын?

— Йох. Өле шийлере меэм ширетим йох. Мен т'емене чалайым, саз.

— Эй!— бағырды босякларын сүтне.— Тэз варын Задабашын түт'анна, насын алсаныз, алыныз да бир т'емече.

Т'иттлер, т'етирдлер бир т'емече.

— Вай, аяхташлар! Бу т'емече дә меэм чалмаа сырам йох. О пшийе дә д'ечмей. Меэм т'емечем вар,— дий Ашых Ғариб. Торвада т'емечеси. Чыхарды, башлады чалмаа — шашты халды эпси дә.

— Айда, тэз! — дэди отаманнары. — Варыныз лесной склада, алыныз не д'ерек, йапыныз бир ресторан.

Аман башлады тахта ташымаа, башлады тахта ташымаа — сабаа йапылды бир ресторан. Чалдлар, эр бир ший т'етирдлер ашав. Йапылды бир ғарип ресторан.

Нас Ашых Ғариби д'ийиндирдлер — бир хач кастюм алдлар Ашых Ғарибе! Хойдулар эт'и стол. Отурдлар стол башна. Ашых Ғариб насыл чыхарды сазын да башлады чалмайа! Үч ай чалды — үч ай ичине тахымы д'ирими ресторан өртүльдү. Тахымы базирд'аннар харыларынан, барыня хызларынан, оғланнарынан д'елийлер, нередэ чалай Ашых Ғариб, ғарип ресторана. О д'ирими ресторан өртүльдү.

Бу чалышнен Ашых Ғариб онда алты бучух йыл олду. Алты бучух йылдан сора йапулуй чоюнка йоллары. Алты бучух йылажес Ашых Ға-

риб анасындан письмо алмамыш. Ашых Ғарибин да письмо йазмаа сырасы йох, бу письмо алып т'итмеэ сырасы йох.

Бир вахыттэ Тифлиздэн бир базирд'ан хырх т'ерван малнен чыхай шеэрдэн. Хырх тэне дэве йүклү мал, эр бир түрлү чепен, эр бир түрлү хумаш, эр бир түрлү басма.

Базирд'анын да бир ыргаты вар, эльне хамчи, эшегин үстне, базирд'ан да эшеги үстне — т'итийлер шеэре, мал алып т'итийлер сатмаа. И, д'еле д'еле түштлер Алип шеэрне. Туттлар бир түт'ан, Задабашын түт'анны. Малы бошаттлар онда. Ыргаты дэвелери алып т'итти йагаа отлатмаа. Базирд'ан башлады алыш-вериш этмейе. Хырх т'ерван малы питирип отруй энди сатып.

Варыйляр ресторана. (Хазакчас сөлеме! Лазым урумжас сөлемез.— Нас сөлежеэм ону?— Нас сөлежеэн? Варыйляр ичлен йере. Ичлен йере варыйляр.— О д'ечмий, ичлен йер.— Йа наз д'ечмий? Ичлен йер!). Варыйляр ашханаа. (О! Ашханайа. Сөле).

Ашых Ғариб пеклейип отруй эр гүн письмойа. Чойунка йоллары йапылды. "Нас ший бу беле — анамдан письмо аламайжам!" (Йазы! Письмо — хазакчас сөледин. Письмо дэме сен. Йазы аламажам, дэ-се, олан. Сөлемен хазакчас сен дэ. Письмо, эбет, хазакчас о). Анасындан бир түрлү йазы аламай.

Бир даа, гүннердэн бир гүн бир базирд'ан хырх т'ерван мал айдай Алип шеэрне. Бир даа не — бахса не бахсын — бу Ашых Ғарибин шаннысы, бир дэ Ашых Ғарибин хызхардашы. Ашых Ғарибин шаннысы отруй алты бучух йылдан бери, абеле бир одаан ичине, эт'и эльне бир алма, хырмызы йанахлы алма, бир дэ саз өле, күчүк. О сазы саллай, эглений.

Гүннердэн бир гүн д'елий падыша йортусу. Ашых Ғарибин анасы дий т'и хызна:

— Д'ийин, вар йенд'еннере, ал йенд'ени дэ чыхыыз тэкаран чөле, йельенни азых.

Ашых Ғарибин хызхардашы д'ийий сүтне сийа урбалар, чыхай т'итий варый йенд'есне:

— Йенд'е,— дий,— алты бучух йылдан бери энди өле отуруп сарарып халдын. Д'ийин, чыхаах. Тэкаран сейран этээк чөльдэ.

Д'ийинди йенд'еси. Алды эльне бидэне алтын мешепе.

Чыхтлар Ашых Ғарибин хардашы йенд'есинен, чыхтлар т'иттлер чөле. Т'итэ-т'итэ йығдлар бир топ чичек. Чыхтлар бүйүк йола. Бахсалар не бахсыннар — бир т'есек дэве, мал йүклү, айдай базирд'анын ыргаты. Базирд'ан да дэвелернен д'ель-

ди бир йорух. Ашых Ғарибин хардашы йенд'есинен доғру йахлаштлар олара. Базирд'ан бағырды ыргатна:

— Чөктүр дэвелери!

Бунда йал этэжеклер тэкаран. Дэвелер чөктлер. Хаптырды олан дэвелерин ағызна бирер парча амур. Дэвелер чийней амур. Базирд'ан олана дэди:

— Ач сандығы — биз дэ йемек йеэк.

Олан ачты сандығы, чхарды онда, штэ, колбас, сужух, не вар не йох. Чхарды бир шарап. Хызлар да экиси йанаша-йанаша д'елийлер базирд'ана харшы. Базирд'ан долдурду бир хадэ. Ыргатына верди. Бир хадэ дэ д'ендине. Ичтлер. Долдурду бир хадэ дэ Ашых Ғарибин шаннысына, бир хадэ дэ Ашых Ғарибин хардашна. Эй, алдлар булар бирер хадэ рахы.

— Айда, базирд'ан аға,— дэди Ашых Ғарибин шаннысы,— аллах саа гүзель базар версин! Сат бу малы т'арна,— дэди, дуvasын верди.

— Алла раз осун, хардашым!— дэди базирд'ан.

Ичтлер.

— Вай, базирд'ан аға, шитмеэ стэсениз, меним саа бир ыржам вар.

— Ыржан не йа, хызым?

— Ыржам да, базирд'ан аға...— башлады агламайа Ашых Ғарибин шаннысы.

Хыдыра й'итэрлер, ой,—
йохтур да ғайыптыр, эй.
Сырым сана сөлесем, базирд'ан,
сендэн айыптыр, эй.
Варсан онда, селам эт Ғарибе —
дурмасын, йельсин, эй.

Базирд'ан сөлей буну:

Булам Ғариб, булам,
гөндэрем сана, эй.
Хырх т'ерван малым да, хардэшим,
арж этэм оғруна, эй.
Булам Ғариб, булам,
гөндэрем сана, эй.

— Наныз, базирд'ан аға, абу алтын мешепейи. Ваарсын шейере. Нас шеэре варсан, вар. Д'ирей им адамнар, эр адамнар түт'ана мал алмайа, эпси дэ адама шарап вер абу алтын мешепейинен. Т'им т'и алып бу шарабы ичер дэ — ичне дэ йүзүк, алтын йүзүк — айлянып сизе дэр: "Вай, базирд'ан аға! Бу алтын мешепе — меэм нышанныым мешепеси, бу йүзүк тэ — меним шаннандығым йүзүк, шанныма вердигим йүзүк",— штэ о т'еретин, ба-

зирд'ан аға, танырсын да Ашых Ғариби. Чырайына да бахсан, онун д'ибик дўнайада йохтур.

— Салыхнан хал, хардашлар!

— Салыхнан вар, базирд'ан аға!

Д'ельди базирд'ан Алип шеэрне. Башлады алыш-вериш этмейе. Ашых Ғариб Алип шеэрне түштүгү т'еретин Алип шеэрне үч бин жан алх. Алты бучух йылда топланмыш сет'из миллион алх.

Бир даа, бахай базирд'ан т'ийата — эт'и дене адам халмыш.

Гүннердэн бир гүн падыша йортусу. Буларын ашханасы йорту тутай. Халан да... чалышаннар да, йорту тутайлар.

Ашых Ғарибнен барабар бир ушах таа — о да Асир велааттан бир дэлханны түшмүш о шеэре. О да энди үч йылдан бери Ашых Ғарибнен онда ишлий, ашханада.

— Аға,— дий Ашых Ғарибе,— дүн мен, адамнар лафеттлерди, бунда түшмүш християн велаатындан бир базирд'ан, малнен бир базирд'ан д'ельмиш, дэдлер, тутмуш Задабашын түт'анны, алыш-вериш этий.

— Оон асылы вардыр мы?— дий Ашых Ғариб.

— Э, бет'им, асылы вар, чыхаах, ашханайы пеклейик, чыхаах.

Пекледлер ашханайы, чыхтлар. Д'ирдлер о түт'ана. Бахсалар не бахсыннар — бир зенд'ин адам, башна шапка д'ийили. Д'ирдлер ичне:

— Селам, аға!

— Алейкем селам!— бу алтын мешепе долу шарап: — Бүйүр, олан, бир шарап,— дэди базирд'ан.

Алды эриф, Ашых Ғарибин аяхташы:

— Ай, базирд'ан аға, аллах т'ар версин!

— Сағ ол! — дэди о да.

Ичти ону. Алтын мешепе онун дөгүль, йүзүк тэ онун дөгүль. Хойду йүзүгү алтын мешепеэн чине.

Базирд'ан дий: "Ах, көпек оғлу көпек! Абу ардындат'идир! Дэмеди ми — сымарладлар: онун д'ибик гүзель йох, дэди ми? Гөрүйсүн!" Долдурду базирд'ан мешепейи:

— Аны, олан, сен дэ ич бир шарап.

Алды алтын мешепейи Ашых Ғариб:

— Ай, базирд'ан аға, аллах чох т'ар версин саа!

— Алла раз осун, хардашым!

Ичти шарабы.

— Вай, базирд'ан аға, йүзүнүздэн гүнешлер! Бу алтын мешепе меним нышаннымын алтын мешепе-

песи. Бу йүзүк тэ меэм йүзүгүм, шанныма вердигим.

— Эй, дуйдум, дуйдум өле олдуғуну,— дий базирд'ан.— Дуйдум. Өлесем, эт'иниз бир йердэ харт олунуз!

Айлянды Ашых Ғариб:

— Базирд'ан аға, абер т'етирдигинизе сизе бир түркү сөлейим.

— Сөле-сөле,— дий.

Эм ағлай Ашых Ғариб, эм башлай түркү:

Ах, йүзүңе дөндүгүм гүль йүзлү дэ ожалер, эй, сөле, ожам, сөле, неже гөрдүн дэ
анеми дэ, анеми, ой.

Айлянды базирд'ан:

Ах, анени сорарсаң, бели дэ пүкүльдү, эй, ағлей-ағлей гөзүн нуру да
төкүльдү дэ, төкүльдү, эй.

Айлянды Ашых Ғариб:

Ах, йүзүңе дөндүгүм гүль йүзлү дэ ожалер, эй, сөле, ожам, сөле, неже гөрдүн дэ
бажымы да, бажымы, ой.

Айлянды базирд'ан:

Ах, бажыны сорарсан, эли дэ хойнунда, эй, сачыны зенжир этип тэ атмыш та
бойнуна да, бойнуна, эй.
Ашых та Ғариб ағем д'елий дэ дэийн
бахмыш та йолуна, эй.

Айлянды Ашых Ғариб:

Ах, йүзүңе дөндүгүм гүль йүзлү дэ ожалер, эй, сөле, ожам, сөле, неже гөрдүн дэ
синеми дэ, синеми, ой.

Айлянды базирд'ан:

Ах, синени сорарсан, сачы да сөкүльдү, эй, алтын таз ичиндэ хынасы да
эзильди дэ, эзильди, ой.
Шахсене дэ Шахфелеге дэ сөзү дэ верильди, ой.
Гөрсем, беле гөрдүм дэ, Ғариб тэ,
синени дэ, синени, ой.

— Айда, базирд'ан аға, хырх т'ерван малындан бир пулун да халмаммыш. Мен саа ону беш т'ере хайтарайым. Йүрүйүк т'итэйик бизнен барабар.

Базирд'ан пекледи түт'аны, чыхтлар т'иттлер Ашых Ғарибнен. Вардлар д'ирдлер Ашых Ғариб ашханасна. Отурдлар. Ашых Ғариб чыхарды йүз йыллыш шарап. Ичтлер. Базирд'ан т'ефленди. Чох түркүлер сөледі базирд'ана.

— Айда, базирд'ан аға, т'итэйик бизнен барабар. Вараах консула.

Алдлар базирд'аны, чыхтлар т'иттлер. Д'ельдлер консула. Дэниз йағасна. Д'ирдлер консула:

— Селам, папу!

— Алейкем селам, оғлум! — дэди консул.

Консул да сексен беш йашна.

— Нек йа, олан?

— Нек олажах йа, папу? Анамдан абер алдым. Штэ, бу базирд'ан аға абер т'етирип д'ельди анамдан. Анам алты бучух йылдан бери ағлай-ағлай меэм ардымдан гөзлери зайыф олду, т'өрланды, хызхардашым да гөзлери йоллара халды... халмыш. Салыхнен хал, папу! Мен йолжуйум. Хайтажам эве.

— Салыхнен вар, оғлум ама! — дэди консул, — мейдана чых, сөле бир хач жоғап түркү, шоп сенин т'иттигини Алип шеэрин алхы тахымы түркүлерин диннесиннер.

Ашых Ғариб базирд'аннен хайтты д'ельди ашханасна. Абеле бир ода, алтын долу.

— Айда, базирд'ан аға. Абу оданын алтыны тахымы сеэн, — дэди Ашых Ғариб. — Мен д'ендин алайым бир торва. Халан алтыны саа осун, — Ашых Ғариб алды бир торва алтын, халаны базирд'ана верди.

— Эвалла жоғабларына! — дэди базирд'ан. — Сағ ол!

Алип шеэрин хызлары, базирд'ан харлары, базирд'аннар тахымы ашханада, эбет. Здэсен, бир гүн вармасалар, экинчи гүнү онда. Чыхты Ашых Ғариб. Быйыхлары да тэрлейип чыхмыш. Хашлары да лазымы д'ибик гүзель. Насыл чалай Ашых Ғариб — базирд'ан хызлары:

— Ах, ана! Ашых Ғариб мени алса, аман ваардым!

— Эй, балам,— дий анасы, чийнений,— Йаш олайдым, мен дэ ваардым Ашых Ғарибе!

Чхарды Ашых Ғариб картозну:

Ай, о Тифлизин хызлары сейрана чыхмыш,

о Алибин хызлары серйана чыхмыш.

Аллы-гүльлү дыбаларын да

д'иймишлер, д'иймишлер, ой.

Эльдэн эле т'итэр намы да Алибин,

Таврузун, ой.

Ай, йүрүн, хызлар, йүрүн — даваныз сүрүльсүн.

Ач бийаз гөксүнү дэ, турунч та гөрүнсүн, ой,

турунчлар да хыймети дэ шинжик тэ

билинди, билинди, ой.

О Алебин сохахлары мермер төшенмиш.

Сексен сет'из малеси вар, йүз бин дэ

көшеси дэ, көшеси, эй.

Эльдэн эле т'итэр намы Тэвризин,

Таврузун, ой.

Ашых Ғариб селамнашты, чыхты йола, хайтты. Башлады т'итмеэ, башлады т'итмеэ, бахса не бахсын — чөль чине бир ат отлай дуруй. Чезди о атын туршовуну, бағлады бойнуна. Атты минди ата. Башлады атнан т'итмеэ, башлады ат айдамаа, башлады ат айдамайа. Абрада-абрада-абрада... Йахын гөрүнүй — тэкаран да, тэкаран да, эй, ат патлайжах. Түштү аттан. Башлады йайан т'итмеэ. Йанды пишти. Чыхты бир ташларын үстне. Энди гүнеш тэ хонуп отруй. "Не олажах меэм алым?— дий.— Нас вармаа сырам вар меэм эве? Насын?! Хач хойайым да атылайым хайаан сүтүндэн, өлейим!" Чекильди ардына. Хайырыр бойну: — "Сексен, дохсан, йүз!" — дэди, чапты... Хайыр ола да д'ельди четэ, ачылды гөзлери... "Ай! — дий.— Не татлыдыр жан!" — дий. Атылатмады. Бир даа чекильди ардына. Бир даа чапты...

— Олан-олан! — бир сөз шитти тараман чиндэн, хайалар арасындан.

Бахса — абеле бир көк ат туруй, көк ат сне дэ бир харт адам.

— Олан!— дэди.— Не хадар гүзель дэлханныдыр да сен — атлайып өльмеэ стэйсин! Чомасам гөзлерин йуммаап атласан, биший олмаз. Гөзлерин йумсан — өлежен дэ сен? Аны, чекиль ардына бир даа, атла, сахынма!

Олан дий: "Ажеп, бу харт меэм өльдүгүмү стий мидир?" — чекильди ардына, нас атлады — тап атын йанна түштү. Абрадан чамура багты. Чыхты чамурдан. Эси дэ д'ельди башна. Ама торванен алтыны брахмай. Эльне дуруй.

— Олан, о не йа сеэн элине? — дий харт.

"Э, дэмейим,— дий.— Дуйдум да, не саа атлаттығын. Онда базирд'ана бир ода алтын брахтым. Бу харт та меэм алтыннарым гөрдү — ғайып ола торванен алтыны алмаа стий".

— Олан, вер о торваны, мен атын эд'ерне асайым.

Баштан стэмеди вермеэ.

— Э! Вер торванен алтыны! — хапты алды Хыдырлез баба.

Илиштирди торванен алтыны эд'ере. Тутту атын башындан. Т'итий. Ашых Ғариб тэ жаптан ардындан т'итий. Айлянчых абеле йол. Жаптан чыхсалар, Хыдырлез баба гөмүльдү — ашаға түший. "Дэмедим ми? Мен — йайан, болдурмуш

адам, тохтасам, мендэн сахлаандан сора хачып т'итмиштир“.

Йа Ашых Ғариб чыхты даа, бахса не бахсын — харт та тохтамыш дуруй:

— Айда, олан, мин ата! Сенин эве вармаа сыран йох. Мин ата, тэк йалан сөлемме маа. Нерейе лазым саа, ораа көтэририм сени.

Минди Ашых Ғариб атын ардына:

— Маа,— дэди сүфтэдэн дэ,— йолум Эрбержан шеэри.

— Йум гөзлерини!

Йумду гөзлерини. Аз учтлар. Хондурду.

— Ач гөзлерини!

Ачты.

— Бу шеэр ми?

— Бу шеэр, папу. Бу шеэр ама, тэк бу дөгүль.

— Йа даа ”Йалан сөлемме“, дэдим дэ мен саа!

— Папу, мен Сизе йалан сөлемейим. Маа лазым Эрзерум шеэри.

Экинжи шеэр — Эрзерум, үчүнжү дэ шеэр Тифлиз.

— Папу, мен Сизе йалан сөлемейим. Маа лазым Тифлиз шеэри. Анамын доғдуғу шеэри.

— Штэ, өле сөле!

Бир даа учтлар, түшүрдү Тифлиздэ. Түштү аттан.

— Олан, ал атын айағын... туйағын дибиндэн бир парча да топрах, сар т'ийата. Эве варсан, анаан гөзлерине силерсин — анаын гөзлери ачылып.

Ашых Ғариб түштү аттан, алды атын ард айағынын дибиндэн топрах. Бахты — ат учай. Учту т'итти.

— Эй, аллағым!— дий.— Анда д'ельмеэ сырам варды меэм! Алип шеэриндэн Тифлизе д'ельмеэ сырам варды меэм! Бу папу раст'ельмеэн оса. Абу Хыдырлез баба.

Алды атын топрағы, сарды топрағы. Д'ельди анасынын су алан чохрағын йанна. Йатты анасынын су алан чохрағын йанна, йатый. Быйыхлары энди тэрлейип чыхмыш. Браз да эслиленмиш, эбет, Ашых Ғариб. Энди т'иттиктэ он секиз йашнайды. Алты бучух йыл даа д'ечти — наз олду йа!

Бир даа, бахса — бир хыз д'елий, эльне бардах. Бардах та — эр бир йери замаскаланмыш. Хырмызы лентэ бағлы. Бахты Ашых Ғариб: —”Меэм хардашымдыр“. Хыз да: ”Вай, аллағым! Ағамдыр! Ағам. Тэкаран дэгишильмиш. Быйыхлары вар“.

— Вай, хардашым!— дэди Ашых Ғариб.— Бу сен бардағындан бир су ичмез чаре вар ым?

— Ич, аға,— дэди.

Хыз долдурду бардағын су, чохрахтан:

— Бүйүр,— дэди.

Алды Ашых Ғариб, йарым бардах су ичти.

— Вай, хардашым,— дэди.— Алла раз осун! Туттуғу топрағын алтын осун! Недир бу чохрағын су-йу!

Хыз бир бардах таа алды — т'итэжек, хайтажах.

— Вай, хардашым,— дэди Ашых Ғариб,— сизин тайфадан т'им вар йа?

— Эй, аға, сиз сорманыз, мен дэ сөлемейим. Меэм бир хартанам вар, бир дэ ағам вар. Она да дэр эдлер Ашых Ғариб. Т'итти Асир велаата, хазанча. Чох вахыт д'ельди д'ечти, алты бучух йыл тамамнанды. Анам ағлай-ағлай гөзлери т'өрланды. Меэм дэ гөзлерим йоллара халды. Алтай даа халды, а бильмем, алтайдан даа д'есе, д'еий, д'емесе — пеклемез сырамыз йох.

— Вай, хардашым, варсан эве, сор анана: бир йеже, бир йежелик мисафир алсын мени.

— Сөлерим, аға.

Д'ельди хыз. Анасы отруй хапуун йанна.

— Ана, ана! Оле вар. Вардым чохраға, бардағы су долдурдум — бир дэлханны йатый чохрағын башна, тэким дэ ағам. Быйыхлары да тэрлейип чыхмыш. Тэким ағам.

— Ай! Сен рысвай сен! Сен тапамайсын! Д'енди йа бир дэлханны тапамайсын т'етирме! Ойнаш тапмайсын!

— Ана, не сөлейдирсин йа? Тэким ағама бензий.

Хыз бахмай анасна. Айяный хыз, д'елий чохраға:

— Аға! Чаре вар,— дий.

Д'ельдлер. Ашых Ғариб чхарды картозуну:

— Селам, анам!

— Алейким селам, балам!— дий нанасы, хызна да айянып:— Энди вардын, алып т'етирдин!— дий. — Хыз, вар, онда, фычын ичине тэкаран даа боғдай уну вар. Йап чүрек тэ ашат она. Йатсын бир йеже. Саба халхса, аллах она т'етирсин. Йарын той олуй абунда, хоншуда дүгүн. Той — дүгүн. Т'итэр онда, ашар.

Хыз йапты бидэне тузсуз пита. Ғарип, эбет, олар. Отурду Ашых Ғариб, ашады. Бир салхын су ичти.

— Алла раз осун, аналых!— дэди.

Йаттлар. Саба халхтлар. Хоншуда да дүгүн. Ашых Ғарибин шаннысы хожаа чыхай Шахфелеге. Ахшамдан да оларын олуи жыйыны.

— Айда,— дий Ашых Ғариб хызхардашына,— вараах түт'ана, алайым саа гүзель урба, алтын ставроз, алтын билезик, алтын да пудра. Гүзель д'ийин. Мен дә кастюм алайым, д'ийинийим. Вараах дүгүнүн йанна. Сен хошулурсун хызлара, се-йер этэрсин дүгүнү. Мен дүгүнүн хапусна ваарым. Тохтарым.

Хызхардашын д'ийиндирди дә, д'енди дә д'ийинди дә, д'ельдлер эве. Торванен алтыны да анасына вермиш. Анасын гөзлери гөрмей. Анасы отруй плитаан йанна... собаа харшы, элинен хармалай, бахса — хаты-хаты, томалах. "Недир йа бу беле?— дий, ама гөзлери гөрмей.— Йо-о!— мүйтэтий,— Алтындыр!— мүйтэтий о. Гөзлери гөрмей.— Бунда чох ший вар".

Ашых Ғарибнен хызхардашы вардылар дүгүн йанна. Ашых Ғарибин хызхардашы хызлара хошулду. Нас гөрдү хызлар Ашых Ғарибин хызхардашы — йазылмыш сүрет! Гүзель! Ашых Ғариби танмайлар.

Бир даа, абу Ашых Ғарибин шаннысы, Шахсене, алмыш авеле бир күчүк шише авғу: Шахфелеге вармайжах — ичежек ону, өлежек! Бир даа ашчы харт хары йанна.

Бу, хапуун йанна варый мы Ашых Ғариб, чхарий сазын, нас башлады абеле чалмайа, насыл бу ашчыанасы штий Ашых Ғарибин чалдыгыны.

— Вай, оғлум, сеэн т'емечен вар ым?— дий.

— Вар, нене.

— Чалмаа билийсин?

— Э, штэ, аз-авлах билийим.

— Д'ир мында, — дий.

Алый ону айата, бир хадэ рахы верий, бир даа верий, бир даа верий — беш хадэ рахы ичей Ашых Ғариб. Башы айляный. Т'ефленмиш. Д'ирий ичери, башлай:

Ай, бен бир дә Ашых та Ғариб,
дағлер дә ашмышым, ой.
Сатып та бағым-бахчым
гөчүп тэ д'идмишим.

Онда да Хушутбегин ағасы. Хушутбеги — т'ийов. Ишиттлер Ашых Ғарибин сесини, шаштлар. Шаннысы да, д'елин, дувағы, д'ийимни, эт'и дә ид'ит ағасы йанна. Хырх пердэ д'елинин өгне. Дуруй абу пердэлер ардына. Д'елин ишитти Ашых Ғарибин сесини — нас ид'ит ағаларын абеле эт'исин сүрдү ардына да, урулду пердэйе, д'ирим хат

пердэйи парлады. Ид'ит ағалары йетиштлер, туттлар д'елини элиндэн:

— Ахыз!— дәди.— Нас утанмайсы сен! Сен бөгүн д'елин дә!

— Меэм утанмаа сырам йох! Меэм шанным д'ельди, Ашых Ғариб! Ашых Ғариб д'ельмеэн оса, мен эпси бир Шахфелеге хожаа чыхмайжахтым! Öлежектим мен! Саташманыз маа! Мен варажам Ашых Ғарибе. Д'ене сизи ид'ит ағасы йапарым мен.

Урду д'елин бу хач пердэйи дә парлады. Насыл варып Ашых Ғарибе урулду — тап көзлери йашарды. Хужахлады Ашых Ғариби. Экси дә бу чөктлер. Дуруйлар.

Насыл т'ийов дуруй, эльне хылычы, урмаа стэди Ашых Ғариби... Т'ийовун ағасы, Шахфелек:

— Э-э, хардашым, өле хылычнен адамы харшы алажах оса — дүнийада жан халмазды! Энди Ашых Ғарибин д'ендиси д'ельмиш... д'ельди — йеди йылдан бери хыз Ашых Ғариби пеклий. Ашых Ғарибдэн абер д'ельмемиш олса, хызы сен алажахсын. Энди абер д'ельди шаннысындан, д'енди дә д'ельди — энди хыз алмаа сыран йох.

Айлянды д'елин:

— Чох лафетмениз! Сиз сырайы билийсиниз, эбет. Билийсиниз, мен йа йеди йылдан бери пекледигим Ашых Ғарибе варажахтым, йа авғу ичежектим. Мен сеннен стэфана вармайжахтым. Эпси бир авғу ичип өлежектим.

Айлянды Ашых Ғариб:

— Билийсин, хардашым, не?— дәди т'ийова.— Меэм хызхардашым вар. Чығырайым — бах. Меэм шаннымдан чох гүзель.

Чығырды хызхардашын. Д'ельди Ашых Ғарибин хызхардашы. Аман орада шаннандлар. Дүгүн т'итэй. Дүгүн дә тэким бүйүклер. Алтмыш тэне т'емече чалай дүгүндэ, алтмыш тэне зурна, алтмыш тэне даре, алтмыш тэне саз ама, Ашых Ғариб тахымы басай. Башлады дүгүн, гөчтү, даа зи-йадэ артты дүгүн.

— Сиз билийсиниз не?— дәди Ашых Ғариб.— Меним эвдэ дә бир харт анам вар. Йеди йылдан бери маа пеклейип гөзлери зайыфланмыш, т'өрланмыш. Варып анамы алып т'егирейим дә гөзлери, анамын гөзлерини ачайым.

Аман йоллады тачанкайы. Тачанка варды, анасын алды д'ельди дүгүне. И, онда, дүгүндэ, дохторлар да вар, фершаллар да вар.

— Ағалар, бүйүклер!— дәди Ашых Ғариб.— Бахын да анамын гөзлерини. Анамын гөзлери д'ерчек өртүк үм йохсам йаландан ым?

И, варды, бахты — д'ерчек, гөзлери т'өрланмыш.

Чхарды жөбүндэн платохнан топрағы. Хойду стакан чине, төктү тэкаран су, харыштырды ону.

— Ағалар, анаам гөзне стаканы алып мен бармағымнан сильсем, бет'им, йалан дэрсиниз, аштэ, абу алайым, эльне верийим стаканнан топрағы — о да сильсин анамын гөзлерне.

Бир йабанжы адам алды стаканнан топрағы, сильди анасыын бир гөзне — ачылды гөзү. Сильди өбүрне дэ — өбүрү дэ ачылды.

— Наныз, ағалар, бу стаканнан топрағы, бет'им, көйдэ вардыр өле көйлү, зайыф олан гөзлери. Гөзлерне силерлер — гөзлер ачылыр.

Алдылар о стаканнан суйу харылар. Отуртту анасын д'енди йанна беле. Ашых Ғариб анасын отуртту йанна.

— Шинди мен анама бир түркү сөлежем.

Алх та диннейип отруй. Башлады Ашых Ғариб:

Ай, бен бир ата майыл да олдум,
бир дэ ид'итэ, эй, ид'итэ, эй.
Бир дэ саза майыл да олдум, бир дэ сөрпетэ.

Д'енди дуруй, эбет, анасындан о йана. Айлянды, д'елине харшы бахты, шаннысына:

Йар, не динсиз-ймансыз д'елин дэ
олмушсун, олмушсун,
Зилифлерин тэль-тэль этип асмышсын?
Йар, чүнт'им Шахфелеге абер
вермишсин, вермишсин —
не чүн дэ сымарладын бана — д'ель, дэйн?
— дэди.

Башлады д'елин агламайа:

Йар, йынанмасан, авғу да алдым элиме, элиме.
Йар, биламадым сенин дэ бөгүн д'ельдигин.
Селам да вердин — селамындан таныдым.

Д'елин Ашых Ғарибин чырайына бахай абеле, сөлей бу түркү, Ашых Ғариб тэ чалай, сора да айляный, сөлей:

Йар, биз эт'имиз — бир бой да,
бир дэ сыма да, сыма да.
Байыр да д'есе, гүль ачылса,
чайыр да чыма[н] да.

”Зари-Зору“ масалындан бир түркү

Шах йүзү мермер дирек,
ич дурмаз, ойнар йүрек.
Бен анеме напмыштым —

көльмегим авғулады,
бана д'ийдирсе д'ерек,
бени ольдүрсе д'ерек.

Шах йүзү мермер дирек,
ич дурмаз, ойнар йүрек.
Бен анеме напмыштым —
посағайы авғулады,
бени бастырса д'ерек,
бени ольдүрсе д'ерек.

Амыша бах, мыша бах,
күшкүнүн үстүндэн йахшы бах.
Иштэ бен д'идэр олдум,
ал серайларны ота йах.

Өлү халсын бағлерин,
веран халсын дағлерин!
Йеди йыл беследим киратым —
минмедигме ағлерим.

Эд'ерим түч этэйим,
йүгеним түч элейим.
Бу дэрдэ чаре булмадым —
башымы алып д'идэйим.

СКХ, стор. 19 — 20

”Т'өрөғлу“ масалындан түркүлер

Бен бир Т'өрөғлуйум, хорхмам өлүмдэн.
Эжелим олмаса, бен бунда ольмем,
бир д'ельдим дүньайа, бир даа д'еламам.
Эм жаным, эм гөзүм,
Т'өрөғлу д'ендийим, аман.

Дэмир хапусуна зенжир чекильмиш,
этрафына душманнарын дизильмиш.
Уста, көлен бен олайым — чалт йап сазымы!
Эм жаным, эм гөзүм,
Т'өрөғлу д'ендийим, аман.

Т'өрөғлунун аты тавшан д'ибик атылый,
хамуш хулахлары бир бирине чатылый²⁸,
эн ужзлух та бин алтына сатылый.
Бен бийыл баайа чыхарсам, ағелер,
йохтур киратым баасы, эй!²⁹

Т'өрөғлунун аты дэли д'еректир³⁰,
дохуз бучух — о хадар налы д'еректир.
Уста, көлен бен олайым — чалт йап сазымы!
Эм жаным, эм гөзүм,
Т'өрөғлу д'ендийим, аман.

Көктэ йылдыз хызмет этэр айлара³¹.
Ғарип зүкүтленсе, варыр байлара³².
Өкчетэйик³³, ағалер, тору тайлара³⁴.

Айдыныз т'итэйик, ағалер,
харшыдат'и серайлара!³⁵

Харшыдат'и серайлар бизим дөгүль ми?
Ичиндэт'и отран йарем беним дөгүль ми?
Уста, көлен бен олайым — чалт йап сазымы!
Эм жаным, эм гөзүм,
Т'өрөгүлү д'ендийим, аман.

Падушанын парасы бана мал олмаз —
кирата т'естирсем, бир тэк нал олмаз³⁶,
падушанын харысы бана йар олмаз³⁷.
Эм жаным, эм гөзүм,
Т'өрөгүлү д'ендийим, аман.

СКХ, стор. 1 – 3

Т'өрөгүлү дэдигин, аман,
Бешташын бүркү.
Архасына алмыш
Шулгова күркү.
Т'өрөгүлү сөледи, аман,
беш мане-түркү.
Залым беклер хоч
Т'өрөгүлү д'ендиси.
Т'өрөгүлүнун аты...

СКШ, стор. 22

Йаша, керат, йаша, аман,
сен биннер йаша.
Т'естиририм, керат, сана
алтындан хаша.

Кератымы бағладым
керин ағача.
Перчеми долашмыш
гүль ағачына.

Ўч гүзеле тохутайым,
керат, чулуну.
Эгиль, керат, өпейим
сырлы гөзүнү.

Эла гөзлү, хыз перчемли
Девруш кератым.

СКШ, стор. 21

Харшыда аст'ер дизильди,
жанын тэниндэн үзүльдү,
эла гөзлерин сүзүльдү.
Уйан-сана, Дағыстаным!

Өле олду, жаным, беле олду,
бүгүн бир хара гүн дэ олду,
харынжа хырх бин бир олду.
Уйан-сана, Дағыстаным!

Уйан, зилифлерини тара.
Хойдун бени ахыр зара³⁸.
Хоч ид'итэ чивтэ (= чифтэ) йара,
йох дөгүльдүр, вар, эфендим.

Аст'ер олур хатэр-хатэр³⁹.
Бир дэрд олур шинжик бетэр,
бүгүн дүнт'индэн беш да бетэр.
Уйансана, Дағыстаным!

Иле йанына варайым,
йарана мейлем урайым,
эм йувайым, эм жылайым,
дилимнен мейлем урайым.

Иле йанына варайым,
йараны гөрүп хорхайым,
дилимнен мейлем урайым.
Уйан-сана, Дағыстаным!
Уйан-сана, назлы йарем!

СКХ, стор. 3 – 4

Сизин йерлер, бизим йерлер.
Эт үстүндэн йүзүм йерлер⁴⁰.
Эт үстүндэн өм дэ йерлер.
Бана да түркмен хызы да дэрлер.

Ахыз, вер бир су ичейим,
өлүрүм — ханым олурсун.
Астайым — аттан энамам,
эгилип суйуну ичамам.
Ахыз, вер бир су ичейим,
өлүрүм — ханым олурсун.

Базарларда сатылыр хатыр.
Асталар да төшектэ йатыр.
Не гөнүль бахарым, не атыр,
не бахайсын йүзме, т'афир?

Эт'и хожа нар гөрүндү.
Дүнья башма дар гөрүндү.
Шу харшы дуран тэламнар да
намны-намны йа гөрүндү.

Гөндэр, дэмиржи оғлу, гөндэр,
тэлылер т'есип мейдана т'етир.
Эт'и хожа нар гөрүндү.
Дүнья башма дар гөрүндү.

СКХ, стор. 4 – 5

Эваз чыхмыш даш үстүне дэ, отуруй, отуруй,
ағлей-ағлей гөз(н)үн йашын(ы)
ышырыр (итирир⁴¹),
хузум (хозум да) Эваз, итирир (этирир).
Бу гүзельлик сана (баша да)
бир иш тэ т'етир[ир]⁴².

Йүзү(м) чивтэр (чифтэр)⁴³, хан Эвазым, ағлеме,
көлен олам — инеме,
ағлейип тэ бени дэ йолдан э[г]леме (эйлеме),
хурбан(ын)⁴⁴ ола(йы)м — э[г]леме.

Хулан, хулан, Эваз, сенин сачлерин.
Халемийлен чекильмиштир хашлерин,
хузум Эваз, хашлерин.

Инжи мидир, седэф⁴⁵ мидир (дэ,
Эваз да, сенин) дишлерин, дишлерин?
Халемилен чекильмиштир,
Эваз да, сенин хашлерин⁴⁶.

Шинжи(к) д'елир хасап бабем (бабан)⁴⁷
д'еридэн, д'еридэн.

Йүрегиме йағ халмады да, эриди,
хузум да Эваз, эриди.

Мед'ер бу дүнйада гүзель сен мийдин?

СКХ, стор. 35 — 36; О.Г.Параскева

Т'өрөғлу

І.М.Деремов

ТӨРӨҒЛУУН башы да гүзель. О йазмыш о
йандан бийандан. О не чүн Т'өрөғлу сөле-
ний? О онда йазылы дөгүль. Мен башындан
нестэтэйим. Т'өрөғлу — т'өр адамын оғлу. Бабасы-
нын гөзү гөрмий. Олан абеле, йаш олан, сеэн д'и-
бик. Штэ, насын олду.

Бир базирд'ан вармыш. Бүйүк базирд'ан, зен-
д'ин, залым. Дий исаннара:

— Т'им маа ат варып базардан сатын алып, ча-
пан ат, шоп атлара бири д'ечмесин, д'ечамасын,
шоп о тахым аты д'ечсин, мен оlara верем пхадар
алтын. Ахчи верийим.

Башлайляр вармаа базарлара. Буна ат сайляй-
ляр. Сатын алажахлар.

Тапмайляр. Вар атлар ама...

Бу адам да, харт адам, бу зенд'ине дий т'и:

— Мен саа варып сайляйым ат, сатын алайым.
О атлары бири д'ечмез, д'ечамаз,— дий.

Бу хайль олуй, падуша, бу зенд'ин.

Варый бу адам онда, атлары сайляма. Сайляй
бир базар — йохтур пиший. Аламай. Бир базар
даа варий... йармалыға варий. Варый. Энди базар
да дағыллы. Питий. Бахай — чах четтэ брычкаа
эт'и ат бағлы. Базарын ичне.

Варий о атларын йанна. Атлар а-ары-ых, эт'иси
дэ. Сүтлери йара. Йараланмыш сүтлери, ханай.
Бахай. Бахты о йана бийана, о йана бийана. Алды

бу эт'и аты, т'етирди. Сатын алды. Тутай, т'етир-
ди эве. Т'етирди доғру бу падушайа.

— А штэ, падушаам, бу атлары бири д'ечама-
жах дүнйада, абу эт'исин дэ. Чапсалар, булар өгне
т'итэжек. Булары д'ечамажах бири. Оле эдиги —
чапажахлар. Живрик.

Падуша гөрдү мў бу атлары: арых атлар, хотур-
лу, йаралы — чыхты өкеси. Брғатларна бағырды:

— Мени масхара этти! Бу адамы алыңыз, онун
эт'и гөзүн дэ чыхарыңыз!— дий. Окесин алажах.—
Чыхарыңыз эт'и гөзүн о адамын, т'етириниз маа.
Атлары да вериниз она, алсын, хайтсын. Лазым
йох о атлар.

Варый бу ырғатлары, чыхарыйляр оон эт'и гө-
зүн дэ. Сорадан олуй бу, т'өр адам. Штэ, бырадан
масалын башы башланый. Чыхарий, т'етирийлер
гөзлерин, верийлер падушаа. Падуша алай:

— Вериниз атлары — алсын, т'итсин!

Адам о атлары т'етирий эве йаваш-йаваш. Ада-
м да бир оғлу, штэ абу, атларнан д'езен оғлан.
Хары да йох. Тэк бир оғлу. Харысы ольмўш.

Т'етрий, гөзсүз, т'өр:

— Ма, оғлум!— дий.— Хаз хапуун өгне бир чу-
хур. Дэрен чухур хаз. Хой о атлары онун ичине.
Стүн дэ өле өрт, тэпесни, шоп бир йердэн гүнеш
урмасын ат сне. Сыжағы д'ирмесин, нуру д'ирме-
син, йарых олмасын. Дэ башла бахмайа. Меэм
гөзлерим йох. Чыхардлар гөзлерим.

Олаан да ортағы вар, оғлунун. Айахташы. Оғлу
варып о айахташын чығрый. Эт'иси бахайляр бу
атлары.

— Бир афта бах. Д'еп маа сөлерсин,— бабасы
оғлуна сөлей.

— Вахты д'есе олар семирп мен сизе сөлерим,
— дий олан.— Д'ельмесе, сөлерим, шо даа д'ельме-
мишлер вахытларна.

Оғлу өле нестэтий, бахай, йем хойай, су верий,
тэмизлий. Бир афта бахай. Түший чухур чине —
атлар энди дүзельмиш. Йаралары эксиллий. Д'е-
лий, бабасна дий т'и:

— Баба, билийсин, эбет, не олду? Атлар корта-
ларна сычрайляр, семирдлер.

Бабасы дий т'и:

— Бах бир афта даа.

Бир афта даа бахай олан. Атлар энди парлай-
ляр онда, нестэдэ... чухурун сүтне.

— Баба, атлар дайанамайляр, йер парлайляр.
Напаам оlara?

Баба да дий, абу т'өр адам, оғлуна:

— Ал о атлары, эд'ерле эт'исин дэ. Вар абунда, биздэн о йана чамур тарамачине. Вар, урунуз о тарамайа атларнан. Түшүнүз. Атлар дибиндэн хуру топрагы чыхарсалар, о чамурун ичиндэн, тоз чыхарсалар, о т'ерети атлар азир, — бабасы оғлуна сөлей.— Вар, урунуз, чых, д'ель. Сөле маа, наптлар атлар.

Оғлу эд'ерледі атлары. Бирни йенди минди, бирни айахташы, ортагы. Вардлар, урдлар. Бундан урдлар, ондан чыхтлар. Йохтур хуру топрах. Диптэн. Чамуру.

Уруп чыхтлар. Д'еп сөледі бабасна:

— Баба, урдух, о йанна д'ечтик — хуру топрах чыхмады дибиндэн.

— Өле ми,— дэди бабасы,— чыхмаса, хой атлары д'ери йерне, бах бир афта даа. Дойур, силь.

Хойду атлары д'ери йерне. Бахты бир афта даа. Дойуруй, силий, тэмизлий. Атлар энди йер парлай.

— Баба, атлар беле-беле.

— Вар, ону д'ене ур чамура,— дий бабасы.

Варый, урайляр бир четиндэн бир четэ — диптэн хуру тоз-топрах ат этип чыхай. Тоз думана хатты — өле урайляр. Д'еий, дий т'и:

— Баба, атлар хуру топрагы чыхардлар о чамурун ичиндэн. Чамурун ичиндэн чыхардлар хуру топрах.

— А штэ,— дэди бабасы,— шинжик олар азир. Хой, бир афта даа бах.

Хойду, бахты бир афта даа. Баба чығырды оғлуну:

— Түшүр мени абу пөрүбе.

Оғлу тутуп элиндэн түшүрдү. Варды бабасы, сийпады бирини. Архасындан сийпай. Өбүрүнү дэ сийпады, атларны, эт'исини дэ, сийпады. Силий, элинен нестэтий... хармалай, штэ, бахай ат стү хармалай:

— А-а!— дэди бабасы.— Абу ата гүнеш урмуш. Тэкаран йерин, архасна, бельне. Абуна урмамыш. Герата урмамыш. Шинжик, абуна гүнеш урмамыш оса, буну бири дэ д'ечамажах. Шинжик буну, гераты, д'ечамажах. Олар эт'иси бир т'итэжек, баш баша т'итэжек — гератын башы апхадар өгне олажах. Олары д'ечен олмажах дүнйада!

Бизимжес — баш баша. Баш баша ама, гератын башы тэкаран өгүне. Тэкаран, штэ, абеле. Бу — торатын башы, бу — гератын башы. Буна гүнеш дэгмемиш оса, абу д'ечежек тэ өгне олажах. Д'емиш ми — шинжик гераты өгне.

Ондан сора... Бахайляр булар атлары. Баба эвдэ. Шинжик йорту олажах, хочу, күреш... Халды мы башма да? Не ший билийдим мен да!..

Булар энди бунда отруйляр, атлары бахайляр. Бу падушаа бахша прасол... хасаплар сатын алмышлар атлар — бири д'ечамажах о атлары. Падуша панайыр йапажах. Хочу олажах. Да алха сөлей:

— Йарын мендэ олажах хочу. Т'им стий, д'ельсин.

Буун бабасы да билий бу шийи, падушаан несин... Оғлу динний, бу, Т'өрөглу энди. Т'өр адамын оғлу бу. Оон чүн буун ады Т'өрөглу.

— Ал айахташны, мининиз атлара,— дэди бабасы,— варыныз о падушахлыга, онда олажах хочу. Онда чох атлар олажах, семиз, йири, чапан атлар. Пишийдэн хорхма,— дэди оғлуна.— Башласаныз чапушмаа атлары өгне йоллайып дизд'инни чекип тутунуз. Алха дуйдурма пиший. Йары йолу алсыннар олар, оларын атлары, атларын дизд'ннерин чекип тутунуз. Йары йолу д'ечен сора сиз оларын ардындан йетишип д'ечип т'итэжениз.

Оғлу да дий:

— Аннадым.

— Алайа д'есениз, йахын тут аты да падушаан йанна. Падуша онда олажах. Йахын тут. Падушаан йанындан д'ечтигин т'ерети ал шляпасын... (Йох! Йа не? Фес? Йох!) Коронасыны ал, т'ит. Ич не... (Биздэ масала, бет'им, хошулуйдур, орача, бет'им, оларча сөлемейим... Айда) лазымы этип д'ери айлянып д'ери д'ийдир падушаан башна — өкем алырсын. О меэм гөзлерим чыхарды, о падуша,— дэди бабасы.

Оғлан да өле дэ этти. Атлар башладлар чаптырмаа. Йары йолу д'ечен сора йолладлар олар атларны, йетишип д'ечтлер, падушаа өле этти бу оғлан, бабасынын сөледиги д'ибик. Айляндлар д'ельдлер эве.

Бири пшийи бильмий: насын атлар? нередэн атлар? Падуша да сонуна дэди: "Бет'им, о адамдыр, маа ат сайляян, шо мен гөзлерин чыхардым. Насын этэйим, дэ мен о атлары олардан... ондан алайым?" — дэди падуша.

Чыхты бир дэне адам, чинд'ене, живрик:

— Мен варып чаларым о атларын, т'етиирим саа.

Т'итти.

Олан да т'итти д'езмейе. Баба т'өр — баба эвдэ. Чинд'ене д'елий, д'ирий о арана, илиштирий бир аты, миний, хачай.

Оғлан д'еий эве, оғлу. Т'өр адамын оғлу. Д'еий эве:

— Баба, атын бири йох!— дий.

— Анд'и йа?

Баба хоймуш ады, эбет: гератнан торат.

— Анд'и йох йа, оғлум?

— Торат йох, баба.

— Торат олмаса, оғлум,— дий бабасы,— отур, бир стакан чай ич.. бир мешепе чай ич, мин герата, сен эп тэ бир йетишежен оон ардындан. Ич. Сен йетишийсин. Нестэтме.

Олан отруй, бир мешепе чай ичий. Миний герата, түший йола, айдай. Бахай — оғүндэн атлы хачай. Атлы хачай — бу йетишежек. Тоз тумана хатмыш! Тоз бурулуй авеле — өле чапайляр. Чинд'ене ардына бахай — йетиший атлы ардындан. Аман-аман йетиший. Бахай — бир дэне дэбирмен. Йүзжандэбирмен. Биз йельдэбирмене йүзжандэбирмен дийик. Аман аты бағлай онда ашаға да, чыхай дэбирмене.

— Ольдүрме,— дийлер дэбирменжилери.

Дэбирменжийе дий:

— Сахлан!

— Йа нерейе сахланаам? Напаам?

— Д'ир чувалларын дибне!

Чуваллар онда.

— Д'ир чувалларын дибне! Олар д'есе, мен сөлерим: "О йохтур бунда",— дэрим.

Дэбирменжи чыхай тэпедэт'и таванна. Бу да алыи, сүтне атай ун — олуй дэбирменжи. Уннаый, д'ендин уннаи, чинд'ене.

Олан да аты бағлай. Д'еп олан да аты бағлай быраа. Чыхай бундан, дэбирменин сүтне:

— Анда хырсыз, штэ, чинд'ене? Ат чалан.

— Тэпейе чыхты,— дий чинд'ене.

Т'өроғлуун оғлу... Т'өроғлу тэпез чыхай — бу аман түший дэбирмендэн, миний абу герата, савурлуй т'итий.

Олан да бир дэне тапмай — бу да йох. Түший йере — торат дуруй, герат йох! Дий т'и д'ендине бу Т'өроғлу: "Мен бу атнан оон ардындан энди йетишамажам. Хайтайым эве",— бу д'ендине сөлий. Айляный орадан, хайтый.

Чинд'ене т'итий. Падушаа апт'итий бу аты.

Т'өроғлу да д'еий эве о атнан:

— Баба, беле-беле ший. Атын ардындан йетиштим ама, гераты чалдырдым.

Бабасы да дий оғлуна:

— Тынч ол. Сен энди онун ардындан йетишамажам бу атнан. Отур бу атнан эвдэ. Сен энди ону тапмажам да.

— Йох, баба. Мен ольсем дэ, т'итэжем хыдырмаа, халсам да т'итэжем!

— Йа мен напайым,— дэди бабасы,— сен т'итэжен?

— Мен чығыражам айахташмы.

Обүр атын сне минени. Бу айахташы. Обүр атнан чапуштлар, эбет. Оон хандан айахташы. Хан д'ибик. Саа йахын, маа йахын. Хандан айахташым дийсин.

— Мен ону варып чығырайым. Мен сени она везрим, эви дэ, аты да. Сен олүнжес о сени бахай. Мен түшэжем йайан хыдырмайа аты, гераты хыдырмаа. Мен йайан т'итэжем шейер шейердэн, көй көйдэн. Мен ону тапмайынжас мен адам дөгүль.

Штэ, о орада варып чығрый айахташны. Хы-рарлай эр пиший айахташна. Бабасын да верий, аты да, эви. Д'енди дэ чыхай т'итий. Көй күйдэн т'итий, штэ, сорай, о йанда сорай, бийанда сорай. Д'еле-д'еле д'елий бу күйе. Бу падушаан күйне. Шинжик башлаах бырачығны. Буну брахайым. Бу т'итий хыдырмаа.

Чинд'ене т'етрий аты падушайа. Ат чалды мы — т'етрий падушайа. Ат йер парлай. Йаптырий падуша... зенжир сөлений. Оле йапулар йүксек. Дэмир хапуларна зенжир чекильмиш. Дэмир хапулар! Йоллайляр о аты оон ичне. Йүксек йапулар! Штэ, орадан башланыи. Аты йоллайляр онун да ичне. Эд'ери дэ сүтне, тахымы да сүтне.

Насын йоллайляр — бир даа бирни йахлаштырмай ат йанна. Айахларынан ыргый! тэпелий. Урай. Аш та йемий, су да ичмий. Йем верийлер, су верийлер — бирни йахын-йахын йахлаштырмай. Д'енди дэ хора ичне д'езий.

Падуша дий:

— Т'им тутмаа сырасы вар, т'им тутту, штэ, пхадар алтын верийим. Тутунуз аты.

Баглажахлар — баглама да оламай. Ат д'езий.

Д'еле-д'еле д'елий бу олан. Йахлашый. Соруп д'еий. Нередэ не вар? Насын? Бир даа бахай — чөльлүктэ, чөльдэ... чобаннар дөгүль, ат баханнар, йылхыжы. Йылхыжылар. Ат чох. Ат сне йылхыжылар. Варый олара. Энди бу шитмиш, нередэ падуша аты тутамай. Варый олара, дий т'и:

— Айдыныз, урбаларымызы дэгишейик.

Буун, оғлаан урбасы тэмиз, штэ, сеэн д'ибик. Оларын чамурлу: йылхыжы. Бохлу. Олар дийлер т'и:

— О урбалары — сеэн урбаларын насын бензий? Теким чамур, парланых.

— Маа өлеси д'ечий. Вериниз маа. Маа өлеси лазым.

Алый, штэ, сойунуй о, о верий она, о да буна верий. О эр пишийин чыхарып йылхыжы урбаларын д'ийий о сүтне, шоп буну танмасыннар. Урбашкасын, эр пишийин дэ вермиш о, эр пишийжиги дэ. Тэким дэ дэгишмиштлер.

Чыхай д'еий. Д'елий. Ат йахлаштырмай. Эльлерне бир хопха су, пичен. Ат түртий, йахлаштырмай.

Д'еле-д'еле бу да йахлашый, дий:

— Ан, мен дэ проба бахайым. Мен дэ вараам, бет'им, мени йахлаштыыр.

Ондат'и адамнар дийлер т'и:

— А-а! Сени йахлаштырмаз! Биз өле т'амиль адамнар! Ат бахан адамнар. Бизи йахлаштырмай — сени йахлаштыражах! Сүтүн тэким бох, чамур, т'ирли.

Йа бу дий т'и:

— Йа мен йылхыжы. Бет'им, йахлаштырсын.

Өбүр адамнар да дийлер т'и:

— Йа не олур, штэ? О йылхыжы. Ат хохусу вар. Варсын, проба бахсын. Бирне йахлаштырма-са.

Эд'ернен дэ стү тэким омраан олмуш, энди пишмиш, тэким... азымыш герат. Йемей.

Онда да варийсын, падуша изин версе, бу варажах. Абу дөгүль — эпси. Падуша буна изин верий.

Бу алый бир хопха суйу, алый пичени холтуғна, башлай т'итмеэ, башлай т'итмеэ... Варан адама ат абеле бахай — дэли д'ибик: урмаа стэсе — уражах! Йахлаштырмай.

Таный оланы ат. Бири дэ бильмий.

Олан йанашадан, йанашадан, шоб дуймасыннар, варый, верий пичени. Ат башлай пичен йемеэ. Суйу верий — ат ичий. Су ичий, пичен йей. Тутай атын дизд'ининдэн, т'етрий падушайа:

— Ма, падушаам,— дий.

Фей! Бунда исаннар дийлер:

— Гөр сен! Йылхыжы! Ат хохуй — ат хохудан нестэтти.

Падуша шинжик буна — адады, эбет, алтын — верий буна алтын, штэ, ахчи. Бу дий т'и:

— Маа ахчи лазым йох, падушаам. Мен бала-лыхтан бери ат бахайым, йылхыжылыых этиийим. Бир т'ере абеле атын сне минип бир йере вармадым. Тэк чольлерин ичне отларын ичне д'езийим. Бахыңыз сүтүндэ дэ... Изин версен, минейим, ай-янаам абуун ичине?

Абу йүксек йапуларын ичине.

— Па! — дэдлер. — Айлян-са!

Аты тутту. Алтын да алмажах. Штэ, бу арада изин верий падуша она. Атын сүтне минен сора бу энди бириндэн дэ хорхмай. Бурада башланый абу йазылы түркүлер. Бир чевре йапай түркүйнен. Ат энди бозлуй. Исаннар бахайляр.

Штэ, абу падушаан харысын буна йар олмажағын да, падушаан парасы буна мал олмажағын да, герата нас т'естирежегин дэ — абу түркүлер абрадан башланый. Абрадан. Абу нестэдэн. Энди сон-т'и нестэсни, абу "өкчетэйик, ағалер, тору тайлары харшыдат'и серайляра" — штэ, о т'ерети атын эт'и хулағын сүтүндэн уруп хамчинен ашырмый бу йапуун сүтүндэн — хачма сырасы вар ат алып.

Хачан сора булардан энди о хорхмай да, т'итий д'енди йолнан. Т'итий. Билий, шо бабасын гөзлерин чыхарды, эбет, бу падуша. "Шиндик,— дий,— мен башлайжам..." А! Варый бу "сарайляра". Сарайляр да... йапулар бүйүк! Ат та аттығы т'ерети ат айағынан илиштирий дэ, омратый йапуу, бир четни. Йапу дағылый, штэ. Насын дэмеэ чаре вар? Дэврильмиш. Беле дуруй ну — айағынан уруй ну — йыхылмыш, дағылмыш.

Хапөгне д'ирий — бири йохтур. Бир даа — д'еий бир атлы. Д'еий бир атлы — хары. Эр адам дөгүль — хары:

— Т'имдир бу, меэм хапума д'ирен? Т'имдир бу, меэм йапуларым ахтаран? Бири дэ бир т'ере д'ирамады бунда! Т'им д'еэп этмеэ сырасы вар?

Бир даа бахай — олан отруй, ат та бағы дуруй. Абу герат. Олан дий, штэ:

— Мен д'ельдим.

— Йа насын д'ельдин сен? Не олду? Нейе д'ельдин?

Лафетийлер. Бу оғланын аты, герат,— айғыр. Харыын аты байтал... бийе. Бу — эрт'ек, о — ырғачы. Харыын т'и — ырғачы. Бағлайляр бир йере, бир бөлүге бағлайляр. Булар да эт'иси бир бөлүге д'ирийлер. Булар эт'иси бунда. Йатыйляр, бу т'өр адам оғлуйнан бу хары. Айғырнан да байталы онда нестэтийлер... иш тутайляр. Насын сөлежен орасын? Айғыра варый байтал. Хары да буннан ойнай.

Хахай саба оғлан, д'ийиний, т'итий. Т'итэжек энди. Селамнашый харийнан:

— Бала доғурсан, оғлан оса, ма абу йүзүгү, — дий, элинден чыхарий да йүзүгнү верий бу Т'өроғлу харийа.— Оғлан оса, балабан оса, веэрсин абу йүзүгү. О сорар: "Анда йа меэм бабам?"— дэийн. Йүзүкнен о мени тапар. Йүзүксүз тапамаз. Дий-

диирсин онун бармагна йүзүгү. О йүзүкнен о мени тапар. Ат та хулумнаса, атнан йолласын.

О атынан, тайкайнан, о да өсер, өле тапар. О оғланы сөлей — хызы сөлемий. Масал — оғлан олажах.

Титий д'енди.

Ат хулумнай — тай. Бу да балайы доғруй — оғлан доғмуш. Бу, балайы өстүрүй, бахай, ана, бүйүклетий, йувай, аш верий. Күчүк, эбет.

Башлай сколяя вармаа бала. Сколя баллары да буну эриштирийлер:

— Сеэн бабан йох,— дийлер.— Сен пич, сеэн бабан йох,— дийлер буна, эриштирийлер буну.

Пич — йолдан таплан д'ибик. Олан да бильмий, вар ым, йох ум. Йүреги ағрый. Д'еий анасына, дий т'и:

— Ана, меэм бабам бар ым йохсам йох ум?

— Напажан йа ону?— дий анасы.

— Мен т'итэжем бабамы хыдырмаа.

— Сен ону тапамасын.

— Тапарым. Тапсам да, т'итэжем, тапмасам да. Т'итэжем бабамы хыдырмаа,— дэин, алыи бу таиы, эд'ерлий.

Энди т'итэжек. Манасы верий йүзүгү. Д'ийидрий эльне, бағлай:

— Сен бабаны тапарсын тэк абу йүзүкнен. Жойма йүзүгү. Йүзүгү гөрсе бабан — сени таныр, билир, шо сен оон оғлу. А беле сен ону танмасын, о да сени парлар.

Т'ороғлу да хырсыз д'ибик йүрүй — бағлай, өльдүрүй. Бундан т'итэн сора энди, чыхып бу харыдан, башлай д'ендине топламаа хырсыз... Хырсыз дөгүль. Хырсыз, о чаланнар. А бу — өльдүрмеэ. Насын сөлений олар бизимже? Топлай хуватлы адамнары. Өле чаре вар йазмаа. Штэ, өле эдиг[и]ни топлай д'ендине, өле адамнары. Адам басмаа, бу падушайы басмаа, гөзлер үчүн, бабасын гөзлери үчүн.

Олан да, Т'ороғлуун оғлу, миний атна, т'итий. Т'итий дағ дағдан, чөль чөльдэн, көй көйдэн. Т'итий-т'итий.

Т'ороғлу да чыхай, даға түший тутмаа бирни бирни. Бахай — д'еий бир атлы. Д'еий бир атлы, тохтай буун йанна. Йаш олан.

— Анда т'итийсин?

— Ишме т'итийим, штэ. Т'итийим,— дий, сөлемий олан.

— Мен сени өльдүрежем,— дий Т'ороғлу.

— Өльдүр,— дий олан.

— Өльдүрежем о вахта, не вахта... Бир лаф сөлейим: ону этсен — өльдүрмем, этмесен — өльдүрежем.

— Сөле, — дий олан.

— А штэ, бу тарама...

Бир тарама, дэрен тарама, т'ен.

— Сеэн атын — меэм атым. Айда абу тарамадан атлашаах (атлар атласын). Атын атласа жапа, о йана минсен — өльдүрмежем. Атламаса, тэкаран топрах түшүрсе тарамайа айағынан — мен сени өльдүрежем.

Олан хайл олуй. Урай баштан о, Т'ороғлу. Урай — атын айағындан, гератын айағындан топрах төкүлүй тарамая.

— Ур сен дэ,— дий, буна бағрый.

Бу урай — эт'и метра даа о йана, тарамадан. Топрах та түшмий, пиший дэ. Т'ороғлу энди буну өльдүрамай.

— Бир нестэм даа вар,— дий.— Ону этсен, мен сени өльдүрмем. Этмасан — мен сени өльдүрежем.

— Йа не?— дий о оғлан, сорай.

— Айда, күрешек. Мен сени йенсем, өльдүрежем мен сени. Сен мени йенсен — мен сени сағ халдырийим. Өльдүрмейжем.

Башлайлар күрешмеэ. Алыи урай Т'ороғлу буну — йенамай. Алып урай бу олан — өле дэ халый бу Т'ороғлу, штэ, нестэлерне... күреклерне. Йатый. Олан да оон сүтне. Бу йенди, күчүгү йенди. О арада гөрүй Т'ороғлу — буун эли бағлы. Йаттығы йерне сорай:

— Йа не чүн элин бағлы? — дий, бу оғлана сорай Т'ороғлу.

— Анам,— дэди оғлан,— анам бағлады бармағым. Ағрый.

— Аны, чез,— дэди бабасы.— Чез бармағын.

Ачты, чезди оғлан — йүзүк.

— Андан алдын о йүзүгү? — энди танды, Т'ороғлу танды.

— Анам верди маа,— дэди.

— Сен беле-беле харыын оғлу му?

Энди бу да танды, Т'ороғлу танды ама, сорай.

— Йани.

— Анда т'итийсин йа?— дэди, Т'ороғлу сорай.

— Бабамы хыдырмаа т'итийим,— дэди.

— Йа т'им сеэн бабан?— дэин, сорай Т'ороғлу.

— Мен т'итийим, мен бильмейим бабамы. Т'им мени таныр оон оғлу д'ибик, о меэм бабам.

Бу да танды, эбет, йүзүктэн:

— Өле оса, сен — меэм оғлум, мен дә сәэн бабан.

Алый бу оланы да, т'етрий бунда, д'енди нестә-лерне, айдамахларна. Башлайлар дөгүшмеә падушайнан. Падушаан хызы да бу оғланы бед'ений, абу эльне йүзүгү д'ечилен оланы, күчүгнү. Түркмен хызы, штә, о падушаан. Бу оғлана падушаан хызы алып хачайлар.

Сонуна да, о дөгүшүр, штә, падушайы, аст'ери хырылып. Аст'ер д'елир хатәр-хатәр, дәйин, сөлений о түркүсүндә.

Хызы энди бийанда. Айдамахлар хачты, эбет. Аст'ер хойай, штә, хатәр-хатәр — түркүлери вар. Т'өрөглуун түркүсү бу да.

Бу оғлан йараланды. Падуша да өле нестә верий, өле сөлий — оланы ольдүрсүннер, хызы ольдүрмеә чар йох, дири алмаа лазым. Бу Түркмен хызы да сөлий:

— Сен дур, ид'ит, мен хырайым бабамын аст'ерни, — дий. Хыз да оланы йолламай:— Сен йат, — дий. Йаралы, штә.— Мен варайым, мен хырайым аст'ерни, бабамын аст'ерин.

Аст'ер буну хыражахлар ама, бабадан хорхайлар. Хыз да буларын, аст'ерлерин т'есий-т'есий т'итий хылычыйнан. Бу хыз хырай бабасын аст'ерни, хылычыйнан. Асталандығы т'ерети.

Бу — башы. Штә Эйваза вардыхлары, штә абу харыын алажахлары — олар тахым йазылы. Башым ағрый... Бир ший нестәтмем. Чарем йох. Зорнан...

”Хуршутбегинен Махмерем“ масалындан түркүлер

Хуршутбегин:

Учурдум йареми элимдән, эрарым — булмам, эй.

Эмдат эле сен, аллағым, д'ель, хыйма бени.

Эглен, турнам, эглен — абер сорайым:

Махмерем ни йана т'итти? — сана сорайым.

Эглен, чобан (турнам), эглен — абер сорайым:

Махмерем ни йана т'итти? — сизе (сана) сорайым.

Махмерем дәдигин д'ельди дә д'ечти ой.

Бени отсуз-ожахсыз йахты да т'итти, эй.

Бир мөктүп йазы йазды да брахты да т'итти, эй.

Д'ельсе йарем бырайа, халдырсын бу дашы,

эм охутсун, эм ахытсын

ханейлен гөзүнүн йашыны, эй.

Д'ельсе, бет'им булур бени йүзбашы ханда, эй.

Д'ельди чөктү боран д'ибик, хыш д'ибик.

Күндүз эйал-бейал, ағалер, д'еже дүш д'ибик, эй.

Алчахлардан йүксек йатан нелердир, эй?

Д'ездигим йерлердә чөльердә

булду дэрт бени, эй.

Д'ездигим йерлердә чөльердә булду дэрт бени.

Ханетлерим бирер-бирер йолхту дэрт беним, эй.

Д'ельди бени хан арап хавиле дурду, эй,

т'ест'ин-т'ест'ин хылычыйлен энсемдән урду, эй.

Йыхылмыш веранет чөльердә

хар боран олмаз, эй,

йыхылмыш веранет дағларда

айваннар дурмаз, эй.

Бени ольдүрмейлен, хан арап,

зүкүтлер бай олмаз, эй.

Д'ель бир элик эле, хан арап, элик зай олмаз.

Атым тэт'ерленди, хан арап,

д'ендиге бу дүзен, эй.

Д'ельди йашымыз йетишти дохсана-йүзе, эй.

Энди миннет халды, арап, сизе, эй.

Д'ель бир элик эле, хан арап, элик зай олмаз.

Махмерем:

Бу йашлыха нелер д'ельди башыма —

Хуршутбегин ханны гөльмекни

аттын харшыма, эй!

Ольдүр, арап, ольдүр, сана да йар олмам, эй.

Падушанын шеэринне даван сүрүльсүн,

Элин хырылсын, хан арап, гөзүн т'өр олсун, эй.

Хуршутбегин ах диван шеэринне

даван сүрүльсүн, эй.

СКХ, стор. 20 — 22

Примітки (пояснення) І.М.Деремова

¹ *Шамама* — хабах. Хабах д'ибик, томалах. Сары. Ичи дә бош, тәк чигитлери нестәтий. Бош олуй оон ичи, бошаний. Шамама сөлений о. Оннан баллар ойнай тавлялигни. *Шамамасы шамама*, — дәйин, түркүдә сөлений. О күчүк. Не хадар дәм? Йумрух хадар о[лу]й о. О зийадә олмай. Сары олуй стү. Хуру-хуру, тос-томалах. Она шамама дий эдик биз дә. Түркү дә она бири чыхты. Насын сачмыш шамама, өсмүш, шамамасы да шамама халмыш. Дәгишильмемиш.

² Сағ олмуш. Ондан сора асталанмыш, аста йатмыш. Ондан сора бүйүк дәрәдә лишмиш: *Дүнт'и дәрдимдән бөгүнт'и беш бетәр*. Зийадә асталанмыш. *Дүнт'индән беш бетәр*. Өле олуй.

³ *Беним йарем аллар д'ийсе* — д'ийсе урба — хыздан да сечильмез. О хадар гүзельмиш о. Меним йарем... Шаннысы йа харысы, урба д'ийсе, гүзель урба, хызлардан да гүзель олуй. Хыздан да сечильмез. О хадар да гүзельмиш о.

4 *Серйан этий*. Д'езей. Су да стэмий ама, серйан этийим, дий. Су дөгүль мырадым. О д'езей, бет'им, хыз үчүн, штэ.

5 *Хойун жөбү сантырач*. Хойун жөбү — абу дөгүль. Абуун чердэн олуй му — хойун жөбү, чердэн о, эбет. Абу, чердэн жигетинче олуй, штэ, жигетин чердэн олуй. Чериси сөлений, чер тарафы. Сантырач — абеле дүз дөгүль, чубар өле хара-хырмызы.

6 *Тавла* — Хоба д'ибик тэ дөгүль, даг д'ибик тэ дөгүль, бир оба, штэ. Т'ийик тавлаан ичне — энди дагын ичне ми, хобаан ичне ми чыхай. Мен д'ендим нестэтамайым... аннамайым.

7 Насын сөлений, штэ:

Долдур-долдур, вер, ичейим,
долдурмасан — хан олур.
Ачма, ышхын, пердэлери —
эр гөрени йар олур.

Ышхын — дэлханны мы, оғланы мы, хызы мы — шаннысы. Ышхына сөлийлер, хыза: д'елен-д'ечен гөрүп йар олур. Сен дэ бед'енежен, мен дэ бед'енежем, өбүрү дэ. Пердээн ардына дуруй. "Ачма пердэйи,— дий.— Эр гөрөн сени йар олур саа". Бу олан да ону севий.

8 *Аслан* — астлан сөлений дэ. Пек зенд'ин. Оларын ады мы, лағабы мы.

9 *Д'идэр булутлар, д'идэр, йареме селам д'идэр*. Булутларнан йоллай йаресне селам. О орада, йареси, йухласа, йухуда булунса, шитсе бу селамы, йухусу эрам т'итэжек. Уйанды мы — даа йухлама оламажах. Бозулажах йухусу — йухлама оламажах даа.

10 *Заваллы* — ғарип бала, өксүз бала. Заваллы, дэйн, анасына — ольмүш т'итмиш анасы. Бахтсыз.

11 *Алдылар йареми дөгүше — беним гөйнүм хырылды*. Ағлай, шенненмей. Йүрек тэ нестэтий... хырылый. Йүрегне йағ да халмамыш энди хасеветиндэн. Энди йағы да йохтур.

12 *Шупанкалар* — хойун. Олар да тозун ичне д'езей им. *Шупанкалар* да — бизимже дөгүль. *Шупанкалар тоздан азар*. Тозун ичне д'езей хойуннар абу. Отлайяр ым чөле. Түркүдэн дэ аолар — хойуннар үчүн йазай.

13 *Диван дурдум падушайа*. Диван дуруй. Абеле тиз чөкий, диван дуруй — падуша, эбет. Шейерне вармыш ым... Диван дэдиклеримиз — диз чөкүп абеле йалварий им онда, напай — диван дуруй о.

14 *Бир пунуш шарабыны ичтим* — бир гүмүшлүк шарабын ичмиш. Ичмиш онун шарабын. Падушан шарабын ичмиш, бир гүмүшлүк.

15 *Шүкүрлер осун* — аллах салых версин. Абеле чыхай.

16 *Базарларда олур да авул* — топланный, сатылый онда, штэ. Базарларда сатылый авул.

17 *Дүгүннердэ дэ чалыный давул*. Давул уруйляр, чалайляр.

18 *Дөрт көшесне дөрт харавул* — харавлу дуруй, бахай. Дөгүш өгүндэт'и лаф.

19 *Йосма хызы* — өле алх, өле милет, урум милети, урум алхы, гүзель, дүльбер хыз.

20 *Атир йапар, сормаз пара* — атир йапай. Штэ, сен д'ельдин маа, мен сени сайайым. Сайдым — чығырдым. Атир йаптым. Ахчин алмадым. О да атир йапмыш, сормаи пара.

21 Бизимжес — мум. *Мумнар йанай*. Мурлар доғру дөгүль — мум олажах. Ғарибе дэ бир т'имсе дэ д'ельмемиш, бир т'имсе дэ йох ғаришлердэн.

22 *Тунамын сулары дэрэндир*. О насын? Атлар д'ечамай. Атлар д'ечамай имиш о судан — о хадар дэрэндир. Ондан сора: *Селам... Йазсам да, т'итамай селам... Узахтыр йаремин йуртлары* — эви узахтыр, йареси узахтыр, пек узах та — селам да варамай.

23 *Т'ерем* — лағабы мы, ады мы.

24 *Душманы гүльдүрдүн*. Душманымы гүльдүрүйсүн, мени ағлатыйсын. Ону хыйнай: "Сен маа йар олмажан",— дий. О ғарип, эбет, хыз ғарипмиш. "Сен — Т'ерем" — о зенд'ин адам. "Сен Т'ерем олмахнан сен маа йар олмасын", — хыз стэмий. Бу ғарип. Ону зенд'ин хыйнай. Йазай да түркү дэ: "Жанмы ағыртый",— дий. Зенд'ини гүльдүрүй, ғариби ағлатый. Оон үчүн дэ... Т'ерем дэ буну алмаа стий. Т'ереме бу вармай. О — ғарип. Йенди — гүзель, хыз. "Сен маа йар олмажан, мен дэ саа йар олмажан",— дэйн, штэ, севдиги йаресиндэн айрылмыш. Бахшасы да она лазым йох. Энди оғланындан айрылды. Эфт'арланный, йүрек айляндырамай энди, топлама оламай. Йүреги ағрый. Океси чыхай: ағыртмасын жаныны — о беле дэ ағрый. Чаре дэ буламай йенди йүрегине. О, оғлан үчүн ағлай, йар үчүн ағлай. Ону да аламай. Стий алмаа ама, аламай. Алмаа стэдигин аламай.

25 *Вер ағуйу, мен ичейим, бал сизин осун*. О хадар да севий — бал олара вережек, йенди ағу ичип ольмеэ стий. Бал татлы, эбет.

26 *Дүльдүль* — күчүк ат. Насын атлар вар — күчүк ат. Баштан стэфана т'итселер, йайан т'итийлермиш. Хыз да, оғлан да минежеклер бу күчүк атларын үстне, т'итэжеклер стэфан алмаа т'исейе.

Олар дүльдүлүн үстне минип өле титийлер стэфана. Оун чүн дэ дүльдүлөр. Олар тэк стэфана варан шийлери. Олар күчүк, олар ишлемейе д'ечмей. Олар отруйлар беле. Лазым этсе — абеле минип т'итмейе, минмез сүтлерне. А йекселер — олар күчүк. Стэфана да варсалар, о дүльдүлүн үстне минселер — өле нам алыллар.

27 *Бойунжаз дыбалары д'ечип д'ельмиш* — ашырылып д'елен д'ибик. *Дыбалары* — жаплар. *Бойунжаз* — йүксек жаплар.

28 *Хамуш хулахлары бир бирине чатыллы.* Хамуш — йагаларда өсий. О узун. Атын хулахлары да узун, эбет. Чаптыгы т'ерети сыхып чак бир бирине д'ейи, о хадар чапаймиш. Йапушуй чак бир бирине.

29 *Баасы — бин алтына сатыллы.* О хадар баалы ат. Абу чапан ат. Эн ужүз олдухта бунун аты бин алтына сатыллыр. О бин алтына да сатмажах. О тэк сөлий исаннара аву. Өле ми? Йохтур гератын баасы. Оон баасы да йох. Ону тутажак та йохтур. О хадар чапан атмиш. Йохтур гератын баасы. Д'егерли ат.

30 *Т'өрөлдунун аты дэли д'еректир.* Ахылсыз, ахылындан түшөн д'ибик.

31 *Гөктэ йылдыз хызмет этий айлара* — йардым этий.

32 *Фарип зүгүтлений.* Йемейе шийи йохтур. Фарип! Т'име варсын? Байлара варый. Зенд'иннере варый. Олардан стэмез варый.

33 *Өкчетэйик.* Атын сүтне отурмуш мы, минмиш, эбет. Зенд'илеринен сыхажак.

34 *Тору* — атын түсү. *Тай* — йаш ат.

35 *Титээк харшыдат'и серейлере.* Онда сарайлар вар. "Вараах онда", — дий. Махтанмай. Падушайа аннатый. Падушаанмиш, эбет, бу аты да, падушадан бу алмыш.

36 *Бир чифт нал олмаз.* Нахадар падуша пара версе, ахчи, оон парасынан герата бир чифт нал йапамажах. Нал йапама да д'ечмей. О падушайы саймай. Алчаклай падушайы: "Сеэн паран йох. Меэм атым, штэ". Бу атнан она пший этамайлар.

37 *Падушаан харысы бана йар олмаз.* Мана шанны олмаз о. Мен ону алмажам. О маа лазым йох. Алчаклай падушайы. Оланын д'егери дөгүль о харыын да, падушаан да.

38 *Ахыз, хойдун бени ахыр зара.* Ахыр зара хоймуш. Ахыр зар өле. Ж'аны ағрый. Энди пший этамай. О тэк түшмүш буун ардындан.

39 *Аст'ер д'ейи хатэр-хатэр* — аст'ер д'ейи о йандан хатэр-хатэр. Бир хат д'ейи, бир хат таа д'ейи. Өле эдигни сөлий.

40 *Эт сүтүндэн йүзүм йерлер.* Эт йерине йүзүм йерлер. Эт йемежеклер ми, эт сүтүндэн дэ йүзүм йерлер. Йа эт йежек тэ, сүтүндэн йүзүм йежек. Өле чыхай. Эт йемиш, йезн сора, сүтүндэн йүзүм йежек. Энди йедим мен эт. Эт йедим энди. Сүтүндэн дэ йүзүм йей.

41 *Итирир* — гөзүн йашы д'ейи ми — гөзүн йашын сильмий. Ахан сайын итирий, жойай. Т'итий гөзйашы, эксилый. Ағлай-ағлай-ағлай, ондан сора, ағласан да, гөзйашы ахмай. Чохрах т'ибик. Ах-аха, энди ағласа да, беле ағлай — ахмай, гөзйашы итирир — питирир. Питирир гөзйашны.

42 *Бу гүзельлик сана бир иш т'етирир.* О бек гүзельмиш, Эйваз. Йа ольдүүрлер, йа, хыз оса, алдатажахлар.

43 *Йүзүм чифтэр.* Бахайых эт'имиз бир биримизе. Доғру сөлий. Верий йенди йүрегини. Сөлий, ағлатмай ону, стэмий ағладығны.

44 *Хурбан* — адах. Адай. Биздэ дэ хурбан. Хурбан олайым — мени йолдан чыхарма. Ваз д'ечме сен мендэн.

45 *Седэф* — өле хаве, йылтравух.

46 *Халемийлен чекильмиштир хашлерин* — халемийнен бойайан д'ибигини йапай о.

47 *Хасап* — просол. Бабасы мал алып сатай, узахтан мы, йахындан мы, хасапчылых этий. Алай сығыр, сойуп сатай. Шинжик тэ вар өле ишлер. Хойун му алып сатай, сойуп сатай. Өле эдигне дийлер. Оларын да ады хасапчы. Бабасы да хайиль дөгүль.